magazin istoric

ANUL VII Nr. 10 (79) OCTOMBRIE 1973

magazin istoric

Revistă de cultură istorică

Anul VII - Nr. 10 (79)
octombrie 1973

Redactor şef
CRISTIAN POPIŞTEANU

Redactor şef adjunct
NICOLAE MINEI

Colegiul redacţiei
DUMITRU ALMAŞ
CONSTANTIN ANTIP
VIRGIL CĂNDEA
TITU GEORGESCU
DINU C. GIURESCU
ŞTEFAN PASCU
M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA
ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU

COPERTELE NOASTRE

① ② ③ ④

① Imagini de la Mănăstirea Mira (montaj), reprezentînd pe voievozii ctitori, Constantin şi Antioh Cantemir **(Zbuciumatul destin al unei ctitorii...** p. 18**)**

② Duiliu Zamfirescu. Portret din tinereţe **(Neinventivul Carol I şi cîţiva dintre sfetnicii săi,** p. 23**)**

③ Bucureşti, sfîrşitul secolului XIX. Imagini din colecţiile Muzeului de Istorie a Capitalei: a) Bărăţia; b) Gara de Nord; c) Palatul Regal; d) La şosea; e) Piaţa Sf. Gheorghe **(Temei pentru o glorie nepieritoare,** p. 76**)**

④ Desen reprezentînd „gîlceava" dintre „înţelept sau sufletul omului" şi „desfrînata lume sau trupul", pe o copie a lucrării lui Dimitrie Cantemir, scrisă de ieromonahul Ghenadie de la Episcopia Romanului. Manuscrisul se află la Arhivele Statului, Bucureşti **(Dimitrie Cantemir: 300 ani de la naştere,** p. 2**)**

SUMAR

DIMITRIE CANTEMIR: 300 ANI DE LA NAŞTERE Cantemireştii: D. ALMAŞ ● **Tratatul de alianţă antiotomană dintre Moldova şi Rusia din 1711** ● **Tovarăşi de pribegie:** ŞTEFAN S. GOROVEI ● **Mănăstirea Mira — zbuciumatul destin al unei ctitorii cantemireşti:** SERGIU IOSIPESCU ● **Acasă, printre ai săi** **2**

Neinventivul Carol I şi cîţiva dintre sfetnicii săi: DUILIU ZAMFIRESCU **23**

Prin China Populară pe urmele istoriei: CRISTIAN POPIŞTEANU **30**

C.G. Costa-Foru în apărarea demnităţii umane: FLOREA DRAGNE **40**

„Curajul — virtute esenţială a publicistului conştient...": FL. NEDELCU **45**

Gladiatorul trac de la Ulpia Traiana: OCTAVIAN FLOCA **47**

Chipuri cioplite pe un monstruos masiv de piatră: M. MIRCEA **50**

Un Hohenzollern mare latifundiar în Transilvania: EGON DÖRNER **55**

Romanii la Dunăre: D. TUDOR **58**

Cele cinci zile ale oraşului Milano: RADU VASILE **63**

Un şah, un poet şi o milenară epopee: V. BAGEACU **71**

Temei pentru o glorie nepieritoare: VALERIU BUDURU **76**

Pe aceeaşi baricadă: ION TOACĂ, TEODOR PINTEAN **82**

Oraşe în flăcări — Hamburg şi San Francisco: FLORENŢA ANGHEL **84**

Confidenţele lui Brătianu şi înmormîntarea unui ilustru nevoiaş: VALERIU BRANIŞTE **90**

● **Zîmbete din cronici...49** ● **Cîştigătorii concursului** Magazin istoric**...57** ● **Cărţi sosite la redacţie...94** ● **Poşta** Magazin istoric**...97**

1673 - 1973

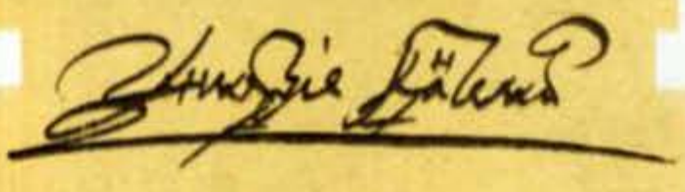

DIMITRIE CANTEMIR 3 300 ani de la naştere

CANTEMIREŞTII

D. ALMAŞ

În 1685, „venit-au domnu Ţării Moldovei Constantin Cantemir vodă, pe careli i-au ales la domnie boierii Ţării Moldovii în locul lui Dumitraşco-vodă [Cantacuzino], cu nevoinţa şi cheltuiala lui Şerban vodă, domnului muntenescu" (Ion Neculce). „Acest domn Cantemir vodă au fost de oameni proşti [în înţelesul de simpli, de jos] de la ţinutul Fălciului". Născut în 1612, ca fiu al lui Teodor şi al Mariei Silişteanul, în Silişteni, pe rîul Elan, a plecat de-acasă din pricina sărăciei şi a ajuns lefegiu la poloni. Şi fiind „om viteaz şi cu sfat bun", „au fost rohmistru" (căpitan de cavălerie). Cu meşteşugul armelor s-a îndeletnicit şaptesprezece ani. Împreună cu moldovenii din subordine, a săvîrşit mai multe isprăvi de arme, mai ales în războiul polono-suedez (1655-1660), istorisite apoi de fiul său în biografia pe care i-a închinat-o: Vita Constantini Cantemyrii.

„Un om atit de viteaz..."

Întors în ţară (1660), Cantemir s-a însurat cu Ruxandra Gănescu, femeie bogată, care a murit însă curînd. S-a recăsătorit cu Ana Bantăş — nepoată, după mamă a Anastasiei, soţia lui Gheorghe Duca vodă — intrînd, astfel, în tagma marilor boieri din Moldova. A fost „căpitan mare" şi serdar, apoi clucer. În 1663 a luat parte la lupta de la Neuhäusel, în armata otomană, împotriva austriecilor. „Ştiind limbi multe", a fost şi capuchehaie la Istanbul. A slujit pe Dabija vodă şi pe Duca vodă, care l-a însărcinat cu strîngerea dărilor din ţinuturile de sud ale Moldovei, precum şi cu apărarea hotare-

lor de noii năvălitori, „tătarii nogai". A cumpărat pămînt în multe sate răzăşeşti, alcătuindu-şi o avere frumoasă, „dar care nu se putea compara cu aceea a marilor latifundiari ai vremii" (P.P. Panaitescu), ca Ruseteştii, Costinii sau Costăcheştii.

A săvîrşit multe isprăvi de pomină. La Cameniţa, de pildă, în 1673, cu 700 moldoveni, a „luptat cu vitejie vreo şapte ceasuri împotriva a 7 000 de leşi". Paşa, pe care-l apărase în timpul acestei lupte, l-a informat pe sultan că românul Cantemir este „un om atît de viteaz, încît şi la turci abia s-ar putea găsi unul ca el". Şi regretul: „Păcat de un asemenea om că este ghiaur şi nu musulman!"

Constantin Cantemir a participat, de asemenea, la asediul Vienei (1683), în micul corp de oaste al lui Duca vodă. La întoarcere, temîndu-se de vreo persecuţie leşească, s-a oprit, pribeag, în Ţara Românească. Aici, Şerban vodă Cantacuzino l-a remarcat ca pe un oştean valoros şi l-a luat sub protecţia sa.

În timpul domniei lui Dumitraşcu Cantacuzino în Moldova (1684-1685), Constantin Cantemir a intrat în conflict cu voievodul şi a fost silit să pribegească iar la munteni. Aici s-a folosit de simpatia şi sprijinul lui Şerban Cantacuzino şi, în iunie 1685, a urcat în scaunul Moldovei. În vremea cînd diferitele grupări ale marii boierimi se aflau angajate în lupta pentru putere, domnii au fost aleşi adesea din rîndul celor care nu posedau avere prea mare şi pe care boierii cei puternici prin averi căutau să-i facă simple unelte ale intereselor lor. Aşa se face că în timp ce două-trei mari familii boiereşti se înfruntau pentru influenţă în ocîrmuirea ţării, la domnie a venit un om ridicat din rîndul răzeşilor. Neculce îl portretizează în linii viguroase: „Carte nu ştiè, ce numai iscălitura învăţase de făcè. Practică bună avè la voroavă, era sănătos, mînca bine şi bè bine. Semne multe avè pe trup de la războaie, în cap şi la mînă [...] La stat nu era mare, era gros, burduhos, rumăn la faţă, buzat. Barba-i era albă ca zăpada". Şi mai departe: „Cu boierii trăiè bine pînă la o vreme, pentru că era om de ţară şi-i ştia pe toţi, tot anume, pe carili cum era. Şi nu era mîndru, nici făcè cheltuială ţării, că era un moşneagu fără doamnă. Şi avè doi feciori, beizadele, pre Antiohii şi pe Dumitraşcu, ci era zălog la Poartă şi cu alţi feciori".

...domn neautoritar

Domnia lui n-a fost aşa de autoritară şi de abilă — cîrmuire de despot absolut — cum cearcă să ne facă a crede Dimitrie Cantemir, în biografia pe care i-a închinat-o. Dimpotrivă: a fost un domnitor pe care l-au cam manevrat boierii cei mari, împărţiţi în două tabere, aprig învrăjbite între ele: Ruseteştii şi Costinii, prieteni cu Costăcheştii. De altfel, de aceea îl şi aleseseră boierii: socotind „că l-ar purta precum le va fi voia lor" (Neculce). La început, în trebile domniei, s-a sprijinit pe Gavriliţă Costache vornicul, pe feciorii lui şi pe Velicico Costin, pe care l-a făcut hatman. L-a chemat pe Miron Costin, pribeag în Polonia, şi l-a pus staroste la Putna. Dar după moartea lui Gavriliţă, a intrat sub influenţa lui Iordache Ruset vistierul, pe care, conform făgăduinţei făcute lui Şerban Cantacuzino, urma să-l trimită pe lumea cealaltă. În scurt timp însă, cîştigînd încrederea domnului, Iordache Ruset a ajuns un adevărat stăpîn al ţării, avînd „cheia ţărîi în mînă", şi „sama nime nu-i lua" (Neculce). Partida adversă, cea a Costineştilor, pretindea ea locul de frunte în trebile ţării. Între cele două grupări „era zavistie mare", adesea „împungîndu-se cu horba [vorba]". Ruseteştii se temeau îndeosebi de Velicico, căci „era mai om decît toţi". Marea încredere acordată lui Iordache Ruset a stricat bunele raporturi nu numai dintre Cantemir şi Costini, ci şi pe cele cu Şerban Cantacuzino. O samă de boieri, şi îndeosebi Cantacuzinii din ramura moldovenească, au pribegit în Ţara Românească, pentru că „nu mai puteau birui de răul lui Iordache vistierul". Adoptînd principiul că „domnul face neamurile, domnul le stinge", Constantin Cantemir a încercat să ridice noi dregători dintre răzeşi, fapt care a supărat mult pe marii boieri, după cum spune Neculce: „boierinaşii făceau multe năcazuri casălor celor mari a boierilor".

În politica externă, Constantin Cantemir s-a manifestat ca un adversar al lui Ian Sobieski, regele Poloniei, care, în această vreme, purta războiul antiotoman chiar pe teritoriul Moldovei, urmărind, după cum se spunea, să pună domn în Moldova pe fiul său Iacob. În genere, însă, Constantin Cantemir a dus o politică şovăitoare, între supunerea faţă de sultan şi alianţa cu Polonia sau Austria. Ar fi

voit să scoată ţara de sub suzeranitatea otomană dar singur nu putea. De o alianţă cu Polonia se temea, ştiind planurile regelui Ian Sobieski privitoare la ocîrmuirea Moldovei. De aceea a încheiat, prin Iordache Ruset, în 1690, la Sibiu, un tratat secret cu austriecii, ca o încercare de a contrabalansa influenţele şi presiunile exercitate de regele polon asupra ţării sale şi a-i păstra măcar bruma de autonomie de care se bucurase pînă atunci. Nu cuteza a trece făţiş de partea niciunuia din adversarii sultanului, pentru că biruinţa lor era doar ipotetică, dar şi pentru că „îi era feciorul la Poartă zălog, Antohie-vodă bezădeoa. Ce nu-i încredere la începutul domniei. Lovind în Costineşti, de fapt lovea în toată partida filopolonă. Uciderea fraţilor Costin a însemnat biruinţa Ruseteştilor, care au devenit stăpînii de fapt ai Moldovei. Ulterior, Cantemir vodă s-a căit „şi de multe ori plîngè între toată boierimea şi blăstăma pe cine l-au îndemnat de-au grăbit de i-au tăiat" (Neculce). Şi, poate, în frămîntarea şi durerea lui, n-a aflat altă mîngîiere decît feciorii, şi mai ales Dimitrie, mezinul, care de tînăr dovedea calităţi intelectuale şi fizice excepţionale. Îl iubea mult şi-l punea seara să-i citească din cărţi, mai ales din cele de istorie.

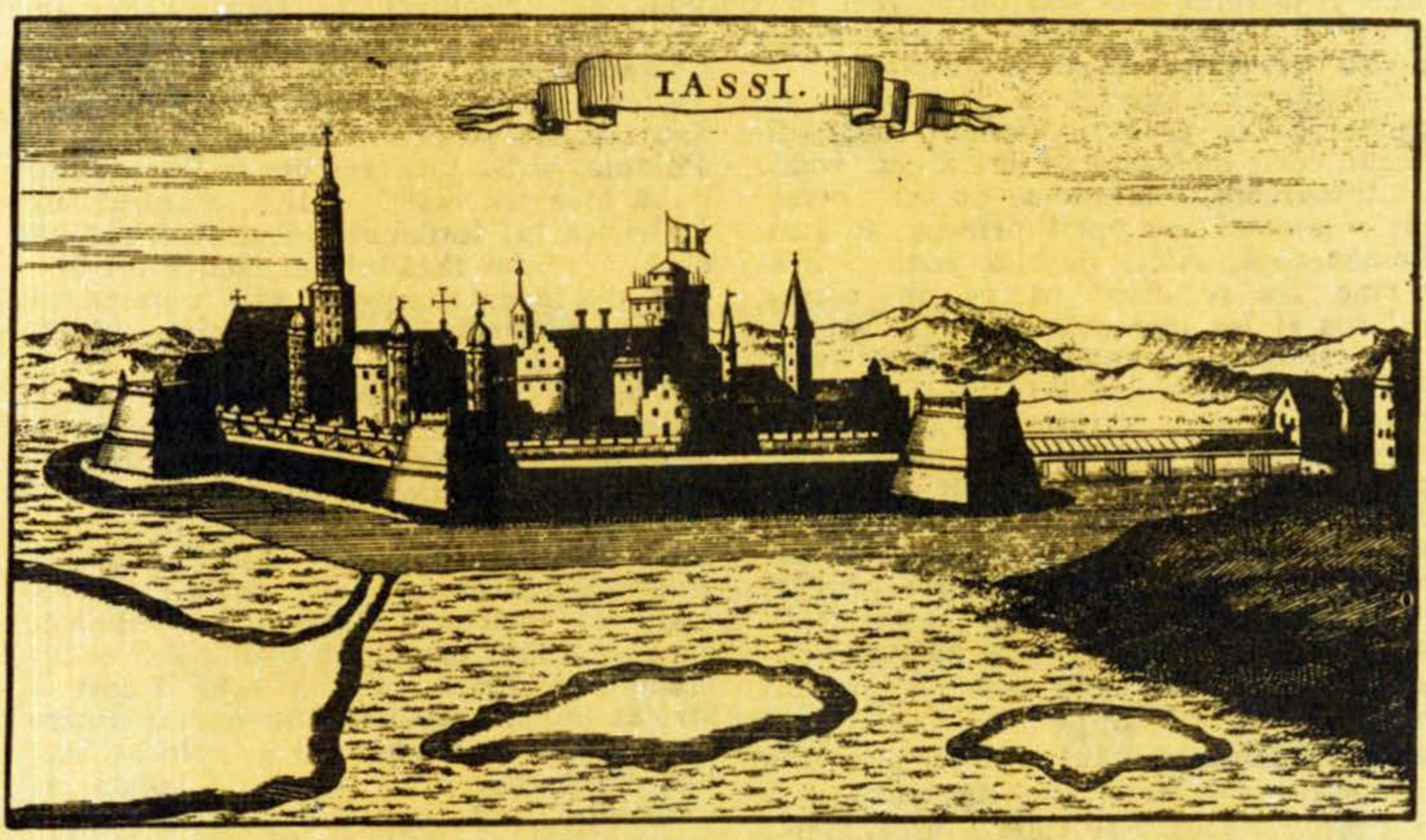

Iaşii într-o gravură de epocă

da mîna", după cum mai adaugă Neculce. De altfel, temerile sale în legătură cu adevăratele intenţii ale lui Sobieski aveau să se confirme în 1691, cînd acesta a ocupat partea de nord a Moldovei; atunci s-a petrecut şi cunoscutul episod al apărării cetăţii Neamţului, timp de patru zile, de către numai cîţiva oşteni moldoveni. În asemenea grele şi încîlcite împrejurări, s-a petrecut şi încercarea hatmanului Velicico Costin de a ajunge domn*. Îndemnat de Iordache Ruset, Cantemir a poruncit uciderea celor doi fraţi Costin şi a pornit prigoana împotriva feciorilor lui Gavriliţă Costache, fostul său om de

* Vezi **Magazin istoric**, nr. 4/1972.

„Elefantul"

Constantin Cantemir a avut două fiice: Ruxanda şi Safta. Prima s-a măritat cu Lupu Bogdan hatmanul; a doua, moartă de tînără, a fost prima soţie a lui Mihai Racoviţă, viitorul domn. Şi doi feciori: Antioh şi Dimitrie, dezmierdat Dumitraşcu. Amîndoi au domnit de cîte două ori.

Antioh era un om voinic, mare, greoi, nu prea inteligent, mai ales comparat cu frate-său mai mic. De aceea, în **Istoria ieroglifică** a fost personificat printr-un „fil", adică un elefant. Era — povesteşte

Neculce — „om mare, cinsteș, chipeș, la minte aședzat, giudecător drept. Nu era prè cărturar, numai nu era prostu". Nu-i plăceau minciunile și intrigile, „la averi nu era lacom, obiceie nouă nu primiè [...], vînător și slujitor bun, după hirea tătîne-su [...] Mînie avè strașnică, răcniè tare, cam cu grabă, și de-cie să depărta inimile boierilor de dînsul".

În prima sa domnie (1695-1700) l-a avut sfetnic principal pe Iordache Ruset și pe cumnatul său Lupu Bogdan. După mai multe încercări de a se înrudi cu Brîncoveanu și cu Duculeștii, s-a căsătorit cu Catrina, fata logofătului Dumitrașcu Ceaurul, boier de țară. Dimitrie, fratele său, i-a slujit de capuchehaie la Istanbul. Aproape cinci ani, Antioh vodă a trebuit să facă mari eforturi pentru a-și păstra domnia, ducînd o adevărată „bătălie a pungilor" cu Constantin Duca și cu Brîncoveanu. Pentru a menține bunăvoința Porții, a fost nevoit, de mai multe ori, să umple cetatea Cameniței cu provizii, în vremea în care acest înaintat bastion al stăpînirii otomane în Podolia își trăia ultimele-i zile. Tot el este cel care a evacuat bogățiile și artileria otomană din această cetate inexpugnabilă, retrocedată polonilor după Pacea de la Karlowitz (1699).

Îndată după evacuarea Cameniței, a trecut prin Moldova solul polon Stanislas Leszczynski, bine primit de voievod și de fratele său Dimitrie, care, cum ne spune același cronicar, „știa bine rîndul Porții și avè cinste mare de la turci". În convorbirile cu solul polon, cei doi frați au arătat că „noi moldovenii, ne bucurăm unde auzim că este să se facă pace vecinică, fiind pămîntul nostru supărat de podghiazuri și de pustietate". S-au plîns, totodată, „că ni s-au micșorat cinstea de la turci, că ne-au înmulțit obiceiuri rele asupră și ne-au făcut oameni de nemică de sîntem, că ne-au călcat pre cum le-au fost voia..."

Cînd se părea că lumea era mulțumită de modul cum conducea țara acest domnitor, Constantin Duca a izbutit, cu bani grei, să obțină mazilirea lui. „Și părè tuturor rău de dînsul, și-l pomeniè de domn bun pînă în ziua de astăzi, că avè năroc la toate. Bucateli, de să făcè în zilele lui, nici boală în bucate nu era, și stupii nici într-o vară nu s-au făcut răi. Acest năroc avu Antioh-vodă, și plata de la turci, pentru slujbe ce-au făcut, i-au plătit cu mazîlia" (Neculce).

S-au zbătut mult frații Cantemir, în anii următori, să redobîndească tronul Moldovei; dar patima pentru putere și bogăție a Duculeștilor, a Cantacuzinilor și a Brîncovenilor le-a stat stavilă, deși mulți boieri se plîngeau împotriva lui Constantin vodă Duca, jefuitor al țării tot așa de amarnic ca și tatăl său, Duca vodă cel bătrîn. În adunarea boierilor moldoveni și munteni, ținută în 1703 la Arnăutkioi, lîngă Adrianopol, cu scopul de a se împăca adversitățile grupărilor boierești din cele două țări, partida Ruseteștilor, sprijinită și de Brîncoveni, l-au impus domn pe Mihail Racoviță, fostul cumnat al Cantemireștilor. Această adunare și intrigăria țesută la Arnăutkioi au inspirat lui Dimitrie celebra **Istorie ieroglifică**.

În timpul domniei lui Racoviță, adevăratul stăpîn al Moldovei a fost tot Iordache Ruset. Dar, cu destule eforturi, Antioh a redobîndit, în 1705, tronul. În cei doi ani de domnie nouă a căutat să se debaraseze de Rusetești. Pe Nicolae Costin, fiul lui Miron, l-a făcut mare vornic, încercînd o împăcare cu Costinii și Costăcheștii. A intrat însă sub influența neprielnică — dacă nu chiar nefastă — a lui Ilie Cantacuzino vistierul și a lui Panaiotachi Morona, „iuți, mîndri, mincinoși, fățarnici, giurători pentru hie ce, amăgitori". Acești neîntrecuți lingușitori au izbutit să strice „firea cea bună" a lui Antioh. Arăta acum mult mai lacom de averi, mai lesne se-nfuria, „că de multe ori la divan cu buzduganul azvîrliè în oameni cei nevinovați". „Scoasă orînduieli multe [...] și hîrtii și fumăret [dare], cîte un zlot de toată casa". A pus și o taxă grea pe vadra de vin. Pînă la urmă, s-a împăcat iar cu Iordache Ruset; dar, pe cînd se afla la Tighina și supraveghea lucrările la cetate, i-a venit din nou mazilirea (iulie 1707). A mers, ca orice domn mazil la Țarigrad, fie întru pocăire, fie întru pedeapsă. Nu s-a mai întors în țară, „pîn ș-au plătit și el datoria lumească, de-au murit". Trecînd cu vederea cele din ultima vreme, cronicarul îi face în final un scurt panegiric: „Care rar domnu au fostu ș-a mai hi ca Antiohi-vodă în Moldova, nelacom nice la sînge, nice la bani, nice la minciuni, și iubitor la dreptate și bivșug [belșug] în țară la toate". I-au rămas trei feciori: Ion,

Constantin şi Dumitraşcu. Primul a venit în Moldova, iar ceilalţi doi au plecat în Rusia, la unchiul lor, şi acolo au rămas.

„Inorogul"

Dar cel mai ilustru vlăstar al familiei Cantemir s-a dovedit a fi Dimitrie. S-a născut în 26 octombrie 1673. Naşul său, Dumitraşcu vodă Cantacuzino, i-a dăruit satul Valea Iliei, singura moşie pe care a stăpînit-o Dimitrie în Moldova. A pierdut-o, însă, şi pe aceasta, cînd, după moartea părintelui său, a rămas la Istanbul. Acolo a întreţinut strînse legături cu oameni de cultură otomani şi cu diplomaţi apuseni, completîndu-şi în acelaşi timp învăţătura*.

Deşi ca fiu de domn ar fi putut să-şi petreacă viaţa într-un „dolce far'niente" oriental, Dimitrie Cantemir a dovedit o uriaşă putere de muncă şi o neostoită sete de cunoaştere. A studiat istoria, folclorul, muzica şi chiar teologia islamică, devenind un orientalist de seamă. A căutat să cunoască bine şi moravurile mahomedanilor şi întreaga societate otomană, aşa de greu accesibilă „ghiaurilor". Şi tocmai cunoaşterea acestei societăţi şi evenimentele istorice cercetate, ca şi cele trăite, l-au îndrituit, ca om de ştiinţă, ca scriitor şi om politic, să fie un adversar al puterii sultanului şi să lupte pentru libertatea popoarelor subjugate de Semilună.

După moartea tatălui său, de la 19 martie pînă la 8 aprilie 1693, a fost domn al Moldovei, impus de poporul din Iaşi. A sosit însă un capugiu de la Istanbul şi l-a mazilit, înlocuindu-l cu Constantin Duca. Deşi demnitarul otoman, trimis să-l ridice din Iaşi, fusese plătit să-l ucidă, tînărul Dimitrie a ştiut să facă în

Antioh Cantemir, fiul lui Dimitrie

aşa fel, încît a ajuns teafăr la Ţarigrad, iar turcul i-a rămas prieten toată viaţa, sau, mai bine-zis pînă la bătălia de la Stănileşti. Ca beizadea şi domn mazil, a mai stat în Ţarigrad încă şaptesprezece ani, continuîndu-şi studiile şi amestecîndu-se în luptele pentru tronul Moldovei; l-a sprijinit pe Antioh să ia domnia, i-a slujit apoi de capuchehaie, s-a certat şi apoi a căutat să se împace cu Cantacuzinii şi cu Brîncoveanu.

În 1697 a participat la marea bătălie de la Zenta, pe Tisa. Aici, comandantul imperialilor, Eugeniu de Savoia, a cîştigat una din cele mai răsunătoare victorii, pricinuind sultanului Mustafa II un adevărat dezastru. Martor ocular, Dimitrie Cantemir s-a convins încă o dată de faptul că Semiluna intrase într-o perioadă de

* Pentru perioada petrecută la Istanbul, vezi **Magazin istoric**, nr. 9/1973.

Casandra : prima soție...

părinți ai mirilor trăiau. Deși pusă la cale, inițial, ca o căsătorie politică, tînăra doamnă s-a dovedit o femeie cu mari calități; a fost un real și statornic sprijin moral atît cărturarului, cît și omului politic Dimitrie Cantemir. Această căsătorie a întețit însă conflictul cu Brîncoveanu și Cantacuzinii din Țara Românească: Dimitrie apărea acum ca un virtual candidat la scaunul domnesc din această țară. Trecînd prin Moldova, solul polon Leszczynski nota în jurnalul său impresia puternică pe care i-a lăsat-o „fratele domnului, un bărbat erudit în limba latină și cu educație aleasă".

Întors la Istanbul, Dimitrie Cantemir a continuat să lucreze cu sîrg, ținîndu-și casa deschisă pentru prietenii creștini și musulmani. După 1700, cînd Antioh a fost mazilit prin intrigile și banii lui Constantin Duca, a continuat să se preocupe de repunerea fratelui său în tronul de la Iași. Înfrînt politicește, de intriga și banii Ruseteștilor în acea adunare de la Arnăutkioi, a avut, în schimb, ocazia să culeagă, cu acel prilej, un valoros material pentru lucrarea sa **Istoria ieroglifică,** operă deosebit de valoroasă, „care aruncă un văl poetic și filozofic asupra realității urîte și triste" din Imperiul otoman (P.P. Panaitescu). A ieroglifat ceea ce nu putea striga în gura mare. A realizat „o carte cu miez adînc", o carte de istorie și de morală, de politică și cugetare, de literatură precum și un pamflet politic, calități pe care, cum spunea istoricul P.P. Panaitescu, „trebuie să ai răbdare să le descoperi".

În timpul celei de-a doua domnii a lui Antioh vodă, s-a produs o răceală între cei doi frați, mai ales din pricina moștenirii părintești și a intrigilor Ruseteștilor. La Istanbul, Dimitrie trecea acum printr-o etapă de grele lipsuri materiale. Și-a pierdut casa și a fost nevoit să-și întrețină familia, tot mai numeroasă,

decădere. Iată starea de spirit din tabăra turcească, așa cum o prezintă însuși Cantemir: „De cîte ori mi-aduc aminte de confuzia deplorabilă de atunci, mă cuprinde o mare scîrbă [...]; dezordinea era generală și de neînchipuit". Au pierit în smîrcurile Tisei peste 30 pașale și peste 10 000 ieniceri și spahii. Sultanul a fugit și s-a ascuns în cetatea Timișoarei. Atacat și dinspre nord de țarul Petru I, care a cucerit Azovul, el a trebuit să accepte Pacea de la Karlowitz (1699), moment ce marca extinderea stăpînirii austriece pînă la Carpați.

În același an 1699, Cantemir s-a întors, pentru scurt timp, în Iași, unde domnea fratele său, pentru a se căsători cu Casandra, fiica lui Șerban Cantacuzino, fostul domn al Țării Românești. Căsătoria a fost hotărîtă încă de pe cînd ambii

dînd lecţii copiilor unor mari dregători otomani; fiind urmărit de Rusetești şi de Brîncoveanu, a fost închis şi chiar pe punctul să-şi piardă şi viaţa. În cele din urmă însă a izbutit să şi-l facă prieten pe Toma Cantacuzino şi să se împace cu Brîncoveanu. Ba, mai mult, a căpătat o parte din averile doamnei Casandra, moştenite de la părintele său Şerban Cantacuzino. Şi-a amenajat un adevărat palat, în apropierea Fanarului, şi a ţinut iar casa deschisă, ca un adevărat prinţ al culturii şi al artei.

... şi Smaranda fiica ei şi a lui Dimitrie Cantemir

240 zile de domnie

În vremea aceasta, ţarul Petru al Rusiei a cîştigat marea victorie de la Poltava (1709); regele Carol XII al Suediei s-a refugiat la Tighina şi a început să caute aliaţi pentru un război împotriva Rusiei. Marele vizir Mehmet Baltagi paşa a pregătit expediţia care avea să se desfăşoare, în primăvara şi vara anului 1711, pe pămînt românesc. Pentru că domnitorul din Iaşi, Nicolae Mavrocordat, străin de ţară, nu era simpatizat de boieri, sultanul l-a numit pe Dimitrie Cantemir, văzînd în el un om foarte priceput în probleme politice şi de mare încredere, în dîrza confruntare armată care se aştepta. După ce i-a pus caftanul pe umăr, sultanul l-a consultat ca pe un specialist, iar marele vizir i-a cerut să-l prindă pe Brîncoveanu vodă şi să i-l aducă viu. Pentru asta, marele vizir îi făgăduia: „de la împărăţie vei avea mare dar şi cinste şi în locul lui tu vei rămînea acolo domn neschimbător".

Cu o deosebită pasiune, iscusitul cărturar s-a lansat în vîltoarea politicii şi a războiului. Ajuns în ţară, a căutat şi el să se împace cu Costinii şi cu Costăcheştii: pe Nicolae Costin l-a făcut mare logofăt; pe Lupu Costache vornic. Om de încredere şi de mare ajutor şi l-a ales pe Ioan Neculce, căruia i-a dat dregătoria de mare hatman. Pe Rusetești i-a dat ceva mai de-o parte. Şi, în cele 240 zile de domnie, din decembrie 1710 pînă în iulie 1711, a scutit ţara de o mare parte din dări, a căutat să astîmpere conflictele între diversele familii şi tagme boiereşti, dar mai ales a luat măsuri de reorganizare a oştirii ţării, sub pretextul că va să ajute pe Baltagi marele vizir. În acelaşi timp, l-a anunţat pe Brîncoveanu că marele vizir îi paşte zilele, sfătuindu-l

O altă fiică din căsătoria cu Anastasia Trubeţkoi, Smaragda-Catrina

să se ferească. Tot timpul a dat impresia că-i un credincios supus al sultanului, în timp ce trata, în mare taină, cu Petru I şi încheia cu el Tratatul de la Luck prin care ţarul se angaja să ajute pe Cantemir în lupta pentru eliberarea ţării de sub otomani, garantîndu-i integritatea hotarelor. Totodată, Dimitrie Cantemir a căutat să-şi întărească autoritatea, lovind în ambiţiile, trufiile şi politica de dezbinare practicată de marea boierime.

Războiul antiotoman a stîrnit mare entuziasm între români. Într-un document rusesc se scria: „Moldovenii vin la noi fără încetare, cu mare dorinţă de a ne ajuta, şi cei din urmă ţărani vor să intre în slujba militară". Sosit la Iaşi, Petru I a fost foarte călduros primit de populaţie. Cantemir i-a făcut o excelentă impresie. Unul dintre ofiţerii lui nota: „Acest domnitor era un om mic de statură, cu trupul şlefuit în chip delicat, bărbat frumos, grav şi cu o înfăţişare aşa de plăcută, cum n-am văzut niciodată în viaţa mea. Era un om politicos, afabil, cu conversaţie blîndă, politicoasă, curgătoare, vorbind latineşte în chip ales, ceea ce era foarte plăcut pentru cei care vorbesc această limbă şi care aveau bucuria de a se întreţine cu acest principe".

Avîndu-l prieten pe Toma Cantacuzino — acum mare spătar în Ţara Românească — Cantemir a căutat să-l atragă în alianţa antiotomană şi pe Brîncoveanu, „prea iubitul nostru frate, domnul românesc". Dar, mai repede decît se aştepta oricine, campania de la Prut s-a soldat cu înfrîngerea armatei ruseşti şi a micilor detaşamente ale lui Cantemir. Disproporţia efectivelor era mult prea mare: 40 000 ruşi şi cîteva pîlcuri de români faţă de peste 200 000 otomani. Dimitrie Cantemir a stăruit deosebit de mult să se continuie lupta, cunoscînd, atît din istoria poporului român, cît şi din ceea ce văzuse la Zenta, că şi cei puţin numeroşi pot birui pe otomani, dacă arată pe cîmpul de bătaie îndîrjire şi neşovăitor curaj; el însuşi s-a avîntat în luptă, cu avangarda sa; totuşi, Petru a socotit că riscul era prea mare şi a încheiat pacea, la 12 iulie 1711, cînd Cerchez paşa, emisarul marelui vizir (acelaşi care îl mazilise în 1693), a cerut extrădarea lui Cantemir, ca o primă condiţie a păcii. Ţarul Petru însă i-a replicat: „Aş putea da turcilor toată ţara pînă la Kursk, pentru că îmi rămîne speranţa de a o recupera; dar nu pot în nici un chip să calc în picioare buna credinţă şi să extrădez pe un principe care pentru

mine şi-a lăsat ţara; căci e cu neputinţă a repara onoarea odată pierdută".

Îndurerat, Dimitrie Cantemir a părăsit cîmpul de bătălie şi patria la cîrma căreia cercase două scurte, turburate, vijelioase şi nenorocoase domnii. A plecat deznădăjduit; dar ceea ce săvîrşise în opt luni de domnie avea să rămînă în istorie ca un eroic fapt, de neuitat. Adăpostit în Rusia, cu întreaga familie, Dimitrie Cantemir a primit o pensie de 6 000 ruble anual şi o serie de proprietăţi în preajma Harkovului. Aici, fără a renunţa la ideea salvării patriei şi poporului român, s-a dedicat muncii ştiinţifice. Spusese cu mult înainte: „Omul e curios din fire, adică urmînd o tainică poruncă a naturii, el doreşte să ştie tot ce se poate şti, fiindcă ştiinţa e mai aducătoare de fericire decît neştiinţa. E, deci, poruncă firească [...] să cercetăm, să căutăm, să aflăm, să ştim".

Înzestrat cu un neastîmpăr de om modern, cu îndrăzneală, cu putere de muncă, şi cu o ştiinţă a generalizării, voievodul înfrînt la Stănileşti a schimbat spada cu pana, scriind operele sale cele mai însemnate.

În 1712, doamna Casandra s-a stins din viaţă, sporind durerea soţului pribeag. Au urmat cîţiva ani grei şi trişti, timp în care s-a consacrat scrisului. Îmbolnăvindu-i-se fiica Smaranda, în 1719 s-a mutat la Moscova. A intrat în viaţa politică a Rusiei, devenind sfetnic al ţarului, un colaborator şi un factor activ al reformelor lui, aşa cum mai fusese, pînă în 1709, şi celălalt moldovean adăpostit în Moscova, Neculai Milescu spătarul.

În 1720, Cantemir s-a recăsătorit cu tînăra şi frumoasa prinţesă Anastasia Trubeţkoi; şi-a ras barba, a lepădat straiele orientale şi s-a îmbrăcat după moda apuseană introdusă de Petru. Printr-un ucaz al ţarului, a fost numit membru al Senatului Rusiei, care juca rolul unui consiliu de miniştri. Se bucura de multă trecere pentru cultura, priceperea politică şi distincţia sa personală. În 1722, l-a însoţit pe ţar într-o expediţie la Marea Caspică şi în Caucaz, ca specialist în problemele orientului musulman. Cu acest prilej, Cantemir a redactat proclamaţii în limbile populaţiilor din Caucaz şi Persia, a călătorit pe Marea Caspică şi a participat la lupta de la Derbent şi la cucerirea oraşului Baku. A lucrat ca tălmaci, ca geograf, ca folclorist. Dar, îmbolnăvindu-se grav, s-a întors la Moscova unde s-a şi stins din viaţă, pe neaşteptate, în august 1723, cînd încă nu împlinise cincizeci de ani.

Ultimele pilpîiri

La moartea Casandrei, au rămas şase copii în seama tatălui. Dintre aceştia, cel mai cunoscut a ajuns Antioh Cantemir (1708-1744). De altfel, era şi cel mai înzestrat. Scriitor şi diplomat, el a îndeplinit, doisprezece ani, cu pricepere şi distincţie, funcţia de ambasador al Rusiei la Londra şi Paris. Literatura a fost pasiunea lui; a scris satire, fabule, epigrame, ode, poezii lirice, a încercat şi o epopee eroică **Petrida.** În satira intitulată **Minţii mele sau celor care hulesc ştiinţa,** îşi bătea joc de duşmanii ştiinţei, de moravurile nobilimii retrograde şi de clerul fătarnic. Dovedind, ca şi părintele său, multiple însuşiri spirituale, a alcătuit şi un tratat filozofic, intitulat **Scrisori despre natură şi om.** N-a fost străin nici de ştiinţele exacte, fiind autorul unui tratat de algebră. Astfel, fiul domnului român a ajuns unul dintre principalii iniţiatori şi creatori de literatură clasică în Rusia, în epoca luminilor. Întreţinînd o vastă corespondenţă cu oamenii de cultură ai vremii, îngrijindu-se de opera ştiinţifică a părintelui său, Antioh Cantemir s-a afirmat şi ca un militant al progresului ştiinţei şi culturii, aşa de strălucitoare în veacul XVIII. Ceilalţi fii ai lui Dimitrie Cantemir, Matei şi Constantin, n-au trecut peste limita medie a contemporanilor lor din Rusia. Dintre fete, Maria a dus o viaţă retrasă; Smaragda-Catrina, născută din căsătoria cu Anastasia Trubeţkoi, s-a măritat în 1751 cu prinţul Galitzin, ambasador al Rusiei în Austria şi Franţa. Ultimul Cantemir — din ramura lui Antioh, însă — a murit în 1820.

Astfel s-a stins neamul Cantemireştilor. Aşa după cum în stirpea Costinilor, unul a strălucit cu osebire — Miron — tot aşa şi între Cantemireşti, Dimitrie a strălucit mai presus de toţi. A cultivat ştiinţa, filozofia şi arta, a practicat politica şi a dovedit că l-a frămîntat pînă-n străfundul făpturii dragostea de ţară şi de libertate. **„Pentru slobozenie şi moşie cu cinste a muri decît prin mulţi veci cu necinste a trăi, mai de folos şi de lăudat iaste",** scria el, testamentar.

OPERELE LUI DIMITRIE CANTEMIR*

DIVANUL SAU GÎLCIAVA ÎNȚELEPTULUI CU LUMEA SAU GIUDEȚUL SUFLETULUI CU TRUPUL, Iași, 1698 (tipărită în limbile română și greacă). Traducere în arabă, 1705 (inedită).

SACROSANCTAE SCIENTIAE INDEPINGIBILIS IMAGO („Imaginea de nezugrăvit a științei sacre") 1700. Inedit. Traducere în română: **Metafizica,** București, 1928.

COMPENDIOLUM UNIVERSAE LOGICES INSTITUTIONES („Mic compendiu al bazelor logicii") circa 1701. București, 1883 (în **Operele principelui Dimitrie Cantemir,** Ed. Academiei Române, vol. VI).

IOANNIS BAPTISTAE VAN HELMONT, PHYSICES UNIVERSALIS DOCTRINA („Doctrina fizicii universale a lui J.B. Helmont") 1701. Inedit. Prefața (în latină și română) publicată la București, 1883 (în **Operele principelui Dimitrie Cantemir,** vol VI).

TARIFU ILMI MUSIKI ALA VEGNI MAKSUS („Tratat de muzică turcă") 1703-1704. Inedit. Fragmente în studiul lui Yekta Raouf, **Le Péchrev (Ouverture instrumentale), dans le mode Nihavend,** în **La Revue musicale,** Paris, 1907.

ISTORIA IEROGLIFICĂ (1705). București, 1883 (în **Operele principelui Dimitrie Cantemir, vol. VI**).

PANEGYRICUM JUVENIS PRINCIPIS RUSSIAE ET MOLDAVIAE SEPT. AETATIS, IMPERATORI PETRI („Panegiric închinat împăratului Petru de tînărul principe al Rusiei și Moldovei, în vîrstă de șapte ani") 1714 (în latinește și rusește). Ed. textului rus: Moscova, 1783 (în: T.S. Bayer, **Istoriia o jizni i delah moldavskogo gospodarea Konstantina Kantemira**).

MONARCHIARUM PHYSICA EXAMINATIO („Cercetarea monarhiilor pe baza filozofiei fizice") 1714. Traducere în română, în revista **Studii,** 1951.

DESCRIPTIO MOLDAVIAE („Descrierea Moldovei") 1716. București, 1872 (în **Operele principelui Dimitrie Cantemir,** tom. I). Traduceri în germană, ed. I, Hamburg, 1769-1770; ed. a II-a Frankfurt și Leipzig, 1771; rusă, Moscova, 1789; română, Mănăstirea Neamț, 1825.

INCREMENTA ATQUE DECREMENTA AULAE OTHOMANICAE („Creșterea și descreșterea curții otomane") 1714-1716. Inedit. Un fragment publicat la Iași, 1833. Traduceri în engleză, ed. I, Londra, 1734-1735, ed. a II-a, Londra, 1756; italiană după 1734 (inedită); franceză, ed. I, Paris, 1743; ed. a II-a, Paris, 1743, germană, Hamburg, 1745; română, București, 1877 (în **Operele principelui Dimitrie Cantemir,** vol. III și IV).

VITA CONSTANTINI CANTEMYRII („Viața lui Constantin Cantemir") 1716-1718; București, 1883 (în **Operele principelui Dimitrie Cantemir,** vol. VII). Traduceri în rusă, Petersburg, 1783; română, București, 1925.

(Continuare în p. 22)

* Se notează: edițiile princeps, traducerile, și unde este cazul, mențiunea **inedit.**

TRATATUL DE ALIANȚĂ ANTIOTOMANĂ DINTRE MOLDOVA ŞI RUSIA DIN 1711

În elaborarea condiţiilor cuprinse în cele 17 puncte ale Tratatului de la Luck, Dimitrie Cantemir a avut un rol decisiv. O scrisoare a lui Petru I, din 7 mai 1711, lămureşte pe deplin acest lucru. Se spune în această scrisoare că domnul Moldovei a trimis ţarului anume puncte (articole), pe temeiul cărora urma să se încheie alianţa; aceste articole — scria Petru I — „noi le-am acceptat şi le-am trimis către el cu întărire, cu privilegiul nostru şi cu iscălitura noastră". Prin analiza minuţioasă a condiţiilor cuprinse în tratat, în contextul împrejurărilor internaţionale de la începutul secolului XVIII, istoricii români au ajuns la concluzia că „acest tratat [...] reprezintă o concepţie politică unitară, care urmărea scuturarea jugului turcesc cu sprijinul Rusiei, asigurarea independenţei ţării şi înlăturarea regimului nobiliar din Moldova" (Istoria României, vol. III, p. 216). S-a subliniat, totodată, că tratatul, deşi păstrat sub forma unei diplome dată de Petru I la Luck în ziua de 13 aprilie 1711, „a fost conceput, negociat şi redactat de pe poziţii egale [...]. Nici o altă sarcină, materială sau morală, nu apasă din partea Rusiei, umerii domnului şi ai poporului, nici un amestec în treburile interne ale ţării" (I. Focşeneanu).

Cercetări şi investigaţii mai noi au scos la lumină originalul diplomei din 13 aprilie 1711, cu semnătura autografă a lui Petru I, pe lîngă care s-a scris în continuare traducerea în limba latină. Originalul se păstrează la Biblioteca publică „M. E. Saltîkov-Şcedrin" din Leningrad. Existenţa versiunii latine pe lîngă originalul în limba rusă se semnalează pentru prima dată în istoriografia română; în acest număr din Magazin istoric **se publică întîia oară şi fotocopii după original.**

L.D.

Din mila lui Dumnezeu, noi, Petru întîi, ţar şi autocrat a toată Rusia şi celelalte şi celelalte şi celelalte.

Facem cunoscut prin aceasta tuturor celor cărora li se cuvine a şti despre acestea că, deoarece sultanul turcesc, uitîndu-şi făgăduielile şi tratatele de pace pe treizeci de ani întărite cu jurămînt, care au fost înnoite de dînsul cu noi anul trecut, 1710, cu cartea şi jurămîntul lui, le-a călcat şi fără nici o pricină din partea noastră potrivnică păstrării păcii, a poruncit ca ambasadorul nostru maltratat şi jefuit în chip barbar, să fie prins, şi aruncat în crudă închisoare, iar prin năvălirea hanului Crimeii cu hoardele tătarilor din Crimeea şi ale nogailor şi a celor din Bugeac în ţara noastră, a început chiar de fapt războiul împotriva noastră; pentru aceasta noi, marele stăpînitor, Măria Noastră ţarul, chemînd în ajutor pe Cel de Sus, încredinţat de dreptatea armelor noastre împotriva lui, i-am declarat de asemenea război şi am poruncit oştirilor noastre să intre în ţara turcească sub comanda noastră proprie. Avem convingerea că Cel Prea Înalt ne va da biruinţă împotriva acelui perfid călcător de jurăminte şi duşman veşnic, nu

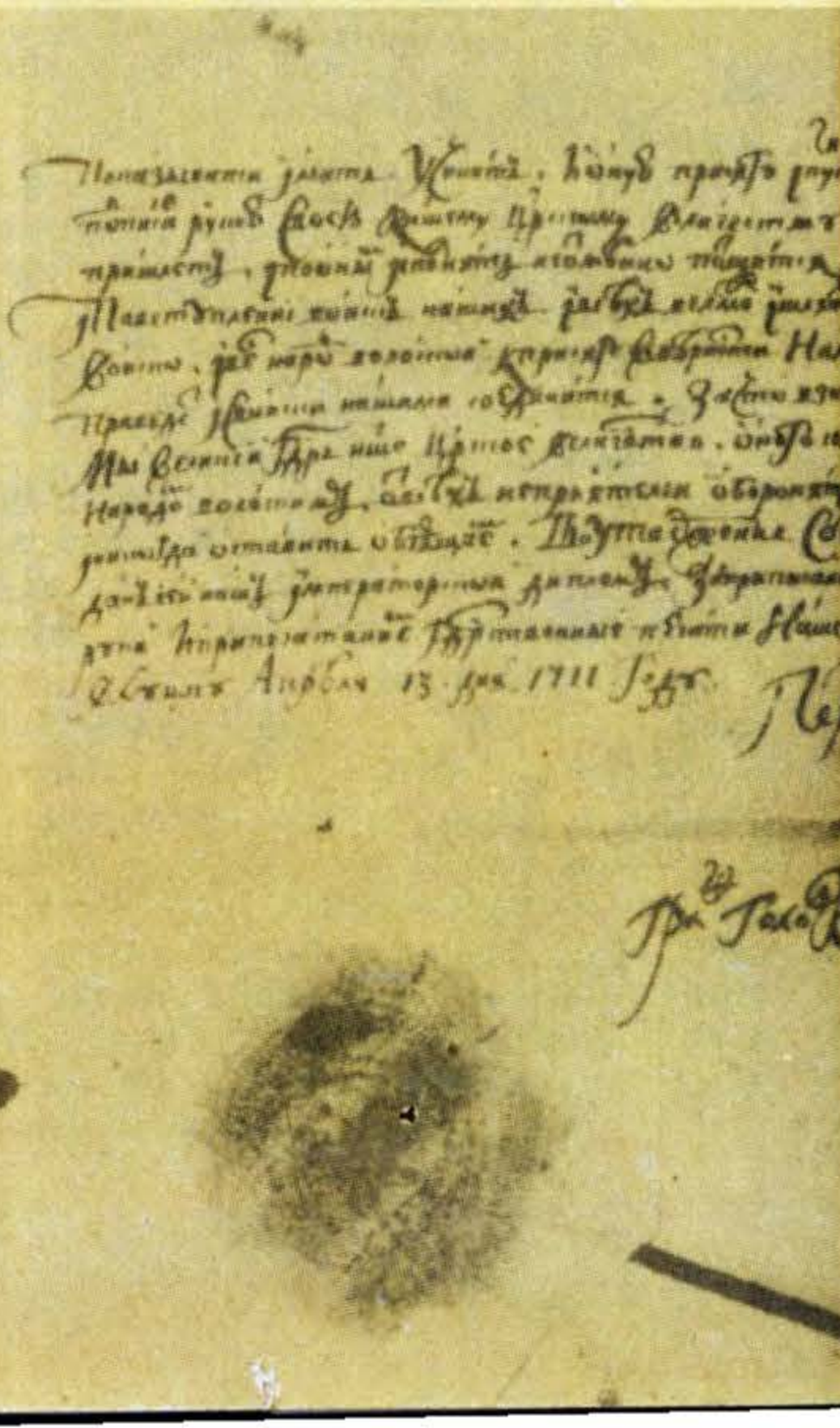

numai al nostru, ci al întregii creştinătăţi şi nu numai ne va mîntui de gîndurile lui cele rele îndreptate spre pieirea noastră, dar va binevoi ca prin armele noastre creştineşti să elibereze şi alte multe popoare creştine, care gem sub jugul său barbar. De aceea noi, ca monarh creştin, drept credincios, sîntem gata să luptăm pentru aceasta, necruţînd nici fiinţa noastră pentru slava numelui Domnului. Şi pentru că a văzut apropierea oştirilor noastre, prea strălucitul domn şi principe al ţării Moldovei, Dimitrie Cantemir, ca un creştin drept credincios şi luptător pentru Isus Hristos, a chibzuit cà este spre binele numelui lui Hristos, mîntuitorului nostru, să trudească alături de noi şi pentru eliberarea slăvitului popor moldovenesc, aflător sub cîrmuirea lui, care pătimeşte împreună cu alte popoare creştine sub jugul barbarilor, necruţînd de asemenea viaţa şi starea sa, ne-a dat de ştire prin scrisorile sale despre gîndul său, dorind aşadar să fie sub protecţia Măriei Noastre ţarul, cu toată ţara şi poporul Moldovei. De aceea, noi, văzînd această rîvnă creştinească a sa, îl primim pe principe sub apărarea noastră prea milostivă şi ne învoim cu articolele propuse de dînsul, în chipul arătat mai jos şi anume:

File din Tratatul de la Luck: ultima pagină a textului rus – cu semnătura lui Petru I şi a contelui Golovkin şi cu sigiliul imperial – şi prima pagină a traducerii latine

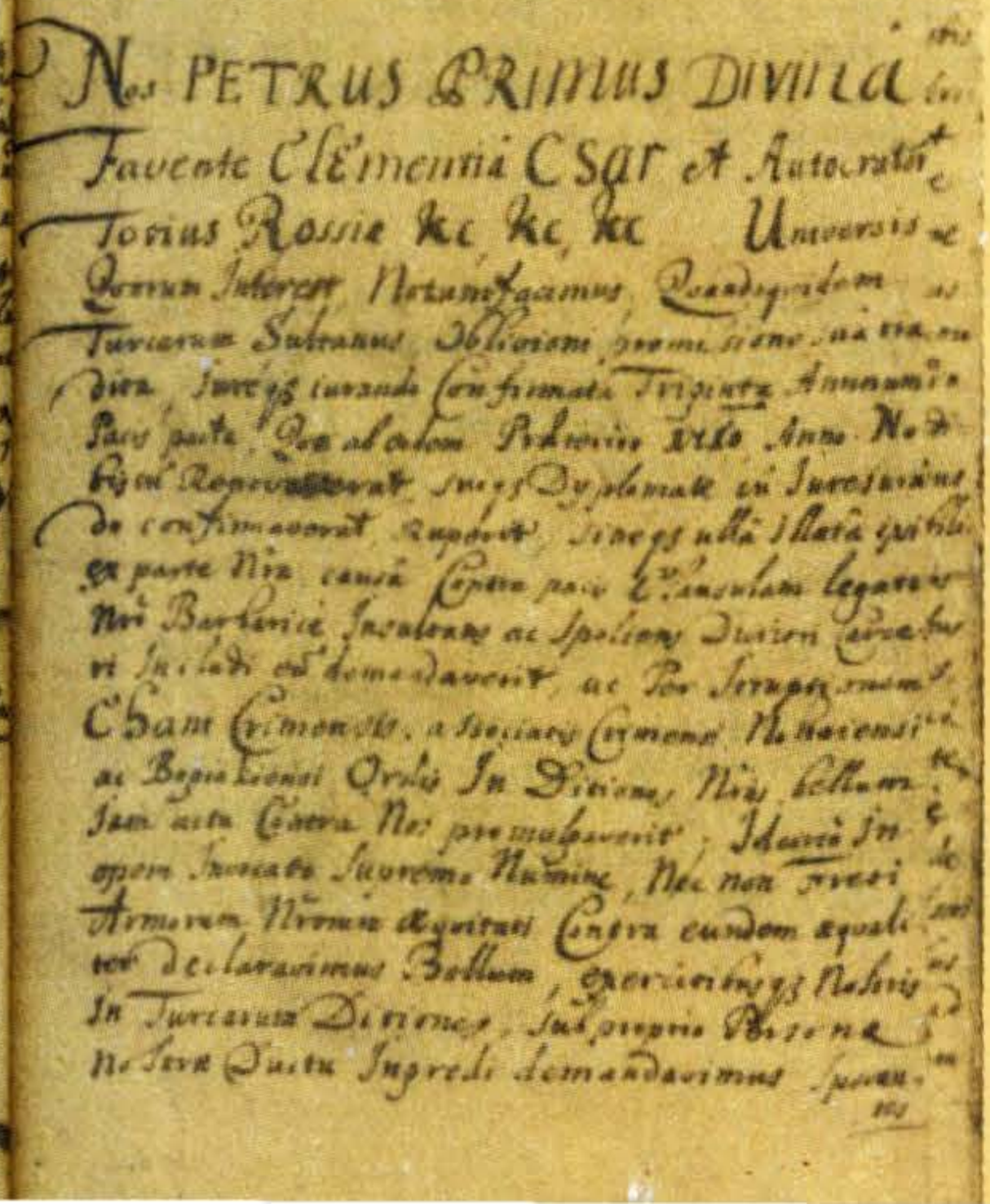

Amintitul prea strălucitul principe al Moldovei, cu toţi boierii mari şi mici şi cu oamenii de orice cin ai slăvitului popor moldovenesc şi cu toate oraşele şi locurile acelei ţări va fi, de acum înainte, sub apărarea Măriei Noastre ţarului, aşa cum se cuvine supuşilor credincioşi, şi pe vecie. Şi va fi dator, după primirea acestei diplome a noastre, să ne depuie nouă, marelui stăpînitor, jurămînt, mai întîi în taină. Şi pentru încredinţare, după ce va scrie acel jurămînt şi-l va fi iscălit cu mîna sa, şi-l va fi pecetluit cu sigiliul domnesc, împreună cu articolele întocmai cu acestea semnate de mîna sa, să le trimită Măriei Noastre ţarului cu un om credincios şi de nădejde, cît mai curînd, cel mai tîrziu pînă la ultimele zile ale lunii mai. Acestea vor fi ţinute de noi în cea mai mare taină pînă la intrarea oştirilor noastre în ţara Moldovei. Iar pînă atunci va trebui să ne arate nouă, marelui stăpînitor, Măriei Noastre ţarului, în toate împrejurările prielnice, slujbă credincioasă prin corespondenţă şi prin altele, pe cît se va putea, în taină.

2

Cînd grosul oştirii noastre va intra în ţara Moldovei, atunci strălucitul principe se va declara pe faţă ca domn supus al nostru şi se va uni cu toată oştirea sa cu oştirea noastră, pentru care oştire noi făgăduim să-i dăm, în acea vreme, şi ajutor în bani din vistieria noastră. Şi el va acţiona împreună cu oştile noastre, după porunca noastră, împotriva duşmanului crucii Domnului şi a aliaţilor lui şi celor de un gînd cu dînsul, după ajutorul pe care-l va da Atotputernicul, şi ne va ajuta cu toate sfaturile, după priceperea sa, acţiunile de acolo. Şi va fi sub protecţia noastră şi supus al Măriei Noastre ţarului şi urmaşilor noştri, el şi urmaşii lui, în veci.

3

În schimb, făgăduim, noi, marele stăpînitor, Măria Noastră ţarul, pentru noi şi pentru urmaşii noştri la tronul Rusiei, că noi nu vom avea dreptul să punem domn în Moldova, nici din ţara muntenească, nici din altă familie străină, ci, pentru această dovadă de credinţă faţă de noi a prea strălucitului domn Dimitrie Cantemir, îl vom păstra pe el şi pe urmaşii lui, din izvodul pe linie bărbătească, în acea cîrmuire şi domnie a ţării Moldovei, fără schimbare, cu titlul de domn, exceptînd numai cazul cînd cineva dintre dînşii s-ar lepăda de sfînta biserică a răsăritului sau

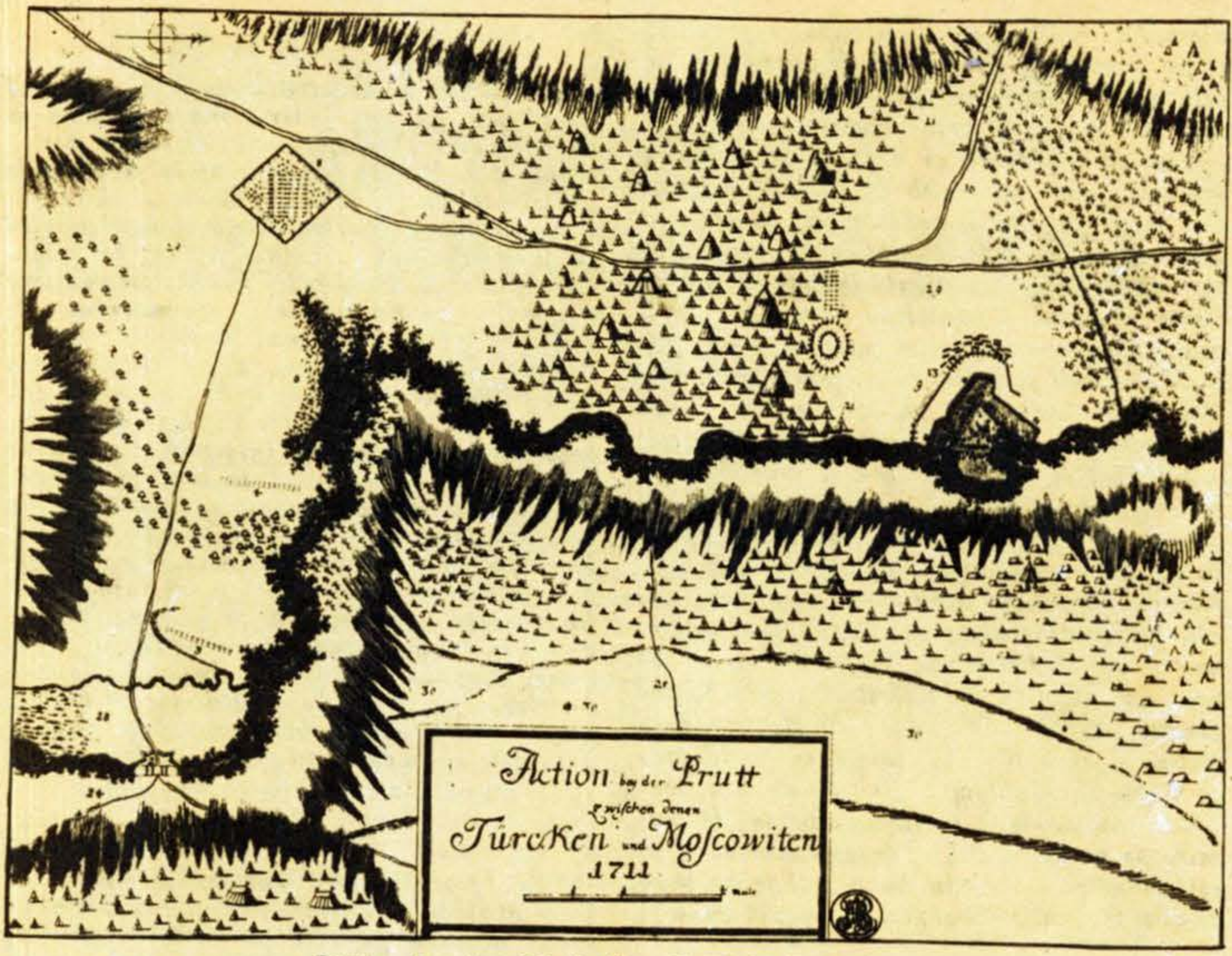

Lupta de la Stănileşti — dispozitivul forţelor

s-ar depărta de credinţa faţă de Măria Noastră ţarul.

4

Totuşi, dacă — ferească Dumnezeu — un astfel de domn nevrednic ar fi fost înlăturat din porunca Măriei Noastre ţarul (ori ca pedeapsă după legiuirea bisericească, ori cea mirenească) atunci va urma în domnie fiul aceluia, numai dacă acela va fi socotit de bună credinţă. Dacă va fi însă îndoială asupra credinţei lui, atunci va urma la demnitatea domniei aceleia altul, domn de încredere, credincios şi fără cusur, din aceeaşi familie a Cantemireştilor şi nu va trece în nici un chip demnitatea domnească la alţii, pînă la stingerea familiei lor, ci, chiar dacă va fi un prunc în sînul mamei, se va aştepta, sub cîrmuirea unor epitropi aleşi din rîndurile poporului moldovenesc, cu învoirea Măriei Noastre a ţarului, pînă se va naşte moştenitorul.

5

Chiar dacă domnia Moldovei ar fi fost făgăduită cuiva de înaintaşii noştri, această făgăduială se anulează prin cea de faţă.

6

După vechiul obicei moldovenesc, toată puterea cîrmuirii va fi în mîna domnului Moldovei.

7

Domnul să aibă putere asupra tuturor şi asupra fiecăruia dintre boierii moldoveni, după obiceiul dinainte, fără a reînnoi legiuirile lor.

8

Domnul, după vechiul obicei, să aibă dreptul să stăpînească întotdeauna toate oraşele moldoveneşti, ca avere proprie şi să nu aibă nici o scădere şi piedică în încasarea tuturor veniturilor acelui principat.

9

Boierii şi toţi supuşii domniei Moldovei să fie datori a se supune poruncii domnului, fără nici o împotrivire şi scuze (aşa precum mai înainte a fost totdeauna obiceiul), afară de excepţiile menţionate în punctul al treilea, în care caz nu vor fi datori să-i dea ascultare.

Toată legea şi judecata să fie a domnului şi fără hrisovul domnului nimic nu va fi întărit sau desfăcut de către Măria Noastră, ţarul.

11

Pămînturile principatului Moldovei, după vechea hotărnicire moldovenească, asupra cărora domnul va avea drept de stăpînire, sînt cele cuprinse între rîul Nistru, Cameniţa, Bender, cu tot ţinutul Bugeacului, Dunărea, graniţele ţării muntenești şi ale Transilvaniei şi marginile Poloniei, după delimitările făcute cu acele ţări.

12

Cetăţile principatului Moldovei şi oraşele şi oricare alte locuri întărite să fie păzite şi prevăzute cu garnizoane domneşti sau, cu învoirea domnului, după nevoie, de ale Măriei Noastre ţarul.

13

În caz de cîndva s-ar face pace între împărăţia noastră şi sultanul turcesc, principatul Moldovei să nu fie lipsit niciodată de apărarea şi protecţia Măriei Noastre ţarului şi cu precădere să ne stăruim ca în articolele principale cnezatul moldovenesc să ţie de Măria Noastră ţarul.

14

Dacă duşmanul (ferească Atotputernicul Dumnezeu) s-ar întări şi stăpînirea Moldovei ar rămîne în puterea păgînilor, atunci el, prea strălucitul principe al Moldovei, într-o asemenea împrejurare, are învoirea noastră ca să-şi aibă adăpost în ţara noastră şi va dobîndi acolo, din vistieria Măriei Noastre, a ţarului, anual, atîtea venituri, cît pot să-i ajungă domnului şi de asemenea urmaşii lui nu vor fi lipsiţi pe veci de miluirea Măriei Noastre, a ţarului.

15

Proprietăţile şi palatele pe care el le are la Ţarigrad şi le lasă acolo pentru Măria Noastră ţarul, îi vor fi despăgubite de Măria Noastră ţarul cu altele, la Moscova, deopotrivă şi asemănătoare cu acelea.

16

Făgăduim că noi, cît şi urmaşii Măriei Noastre ţarului, vom fi datori să păzim cu sfinţenie aceste articole, să le întărim în chip neclintit şi să le păstrăm pe vecie.

Această diplomă şi articolele vor avea urmare şi putere atunci cînd, după ce li vor fi înfăţişate prea strălucitului domn Dimitrie Cantemir, după cum s-a spus mai sus, ne va depune jurămînt de credinţă în faţa Preasfintei Treimi că se va supune întotdeauna poruncilor noastre şi ne va sluji cu slujbă credincioasă şi cinstită şi după ce va iscăli cu mînă proprie acel jurămînt şi aceste puncte, le va trimite Măriei Noastre ţarului şi se va strădui a le aduce la îndeplinire nestrămutat, iar după intrarea oştirilor noastre, va aduce pe toţi boierii mari şi mici, oştirea şi tot poporul moldovenesc, ca să ne jure credinţă şi se va uni cu oştirile noastre. Pentru aceasta, în schimb, noi, marele stăpînitor, Măria Noastră ţarul, făgăduim să-l apărăm pe el şi tot poporul moldovenesc de toţi duşmanii şi să nu-l părăsim niciodată.

Pentru întărirea acestora s-a dat această diplomă împărătească a noastră, semnată cu mînă proprie şi pecetluită cu pecetea noastră de stat, la Luck, aprilie, ziua 13, anul 1711.

Petru.

Contele Golovkin.

FIŞĂ BIBLIOGRAFICĂ

STUDII DESPRE TRATATUL DIN 1711: P. P. Panaitescu, **Tratatul de alianţă dintre Moldova şi Rusia din 1711,** în **Studii,** 4/XIV, 1961; J Focşeneanu, **Tratatul de la Luck şi campania lui Petru I în Moldova** (1711), în **Studii privind relaţiile româno-ruse,** Bucureşti, 1962; N. P. Kiricenko, **Text russko-moldavskogo dogovora 1711 g. i sootvetsviego letopisi I. Neculce,** în **Vecinaia Drujba,** Chişinău, 1961.

EDIŢII ALE TEXTULUI ORIGINAL RUS ŞI TRADUCERI ÎN LIMBA ROMÂNĂ: Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii, vol. IV, Sankt-Petersburg, 1830; A. A. Pazuhin, **Sbornik gramot u dogovorov o prisoedinenii ţarstv i oblastei k gosudarstvu rossiiskomu v XVII-XIX vv.,** vol. I, Petrograd, 1922; **Pisma i bumaghi imperatora Petra Velikogo,** vol. XI, partea I, Moscova, 1962; **Relaţiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. şi România în veacurile XV - începutul celui de-al XVIII-lea. Documente şi materiale,** vol. III, Moscova, 1970; în această ultimă publicaţie, a apărut traducerea corectă – pe care o reproducem şi noi – a textului tratatului din limba rusă în limba română. Traducerile anterioare (M. Mitilineu, **Colecţiune de tratatele şi convenţiunile României cu puterile străine...,** Bucureşti, 1874; **Acte şi documente relative la istoria renaşterii României,** publicate de D. A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, vol. I. Bucureşti, 1900) şi **Relaţiile internaţionale ale României în documente (1368-1900),** lucrare întocmită de prof. univ. dr. doc. Ion Ionaşcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, Bucureşti, 1971, sînt defectuoase.

TOVARĂȘI DE PRIBEGIE

ȘTEFAN S. GOROVEI

La 16 iulie 1711, patru zile după eșecul de la Stănilești, Dimitrie Cantemir lua drumul exilului din care nu avea să se mai întoarcă niciodată. Vreo 4 000 moldoveni alcătuiau suita voievodului cărturar care încercase, o clipă, să pună în practică ideile sale luminate. Acești pribegi au fost așezați în jurul Harkovului, în Ucraina, Cantemir devenind, cu titlul de prinț serenissim, **„un fel de principe autonom al acestei mici Moldove așezate pe pămînturile Ucrainei" (P. P. Panaitescu).**

Cronicarul Ion Neculce povestește că, înaintea plecării în Rusia, Dimitrie Cantemir „au făcut căutare tuturor moldovenilor [...] și i-au întrebat, merge-or cu dînsul la Moscu, au ba?" Cei care au acceptat să-l însoțească „i-au pus Dumitrașcu vodă într-un izvod și l-au dat împăratului, de l-au iscălit cu mîna lui". S-a păstrat **izvodul** acesta: cuprinde 41 nume de boieri de toate rangurile, la care se adaugă 289 slujitori ai voievodului și ai însoțitorilor săi. Cronica lui Neculce mai dă cîteva nume de boieri care au plecat cu Cantemir. Diferența pînă la 4 000 oameni o constituiau — cum spune Neculce — cei „mai de gios slujitori".

E foarte interesant de urmărit componența suitei lui Cantemir și modul cum s-a închegat ea. Un singur mare boier făcea parte dintr-însa, și acela datorită înrudirii foarte apropiate cu voievodul: Ion Neculce, a cărui soție era nepoata de soră a lui Dimitrie Cantemir. Ceilalți erau boieri de rang mijlociu și mic, unii din neamuri mai însemnate (Moțoc, Rugină, Nacul-Zmucilă), alții aparținînd unor familii total necunoscute pînă atunci, ceea ce arată baza pe care înțelesese Cantemir să-și sprijine domnia. De altfel, acest fapt este explicabil, dacă avem în vedere că Dimitrie Cantemir venise pe tron cu dorința precisă de a pune în practică două idei: pe plan extern — alianța cu Rusia iar pe plan intern — monarhia absolută și ereditară. Nu l-au susținut și nu l-au urmat decît cei care-i împărtășeau vederile. Marea majoritate a boierimii era favorabilă unei politici creștine, dar în sînul boierimii moldovenești erau bine conturate cîteva tabere, fiecare cu ideile sale de politică internă și externă: **partida filopolonă,** reprezentată cu strălucire în veacul precedent de Miron Costin, fusese aproape desființată odată cu moartea acestuia; pe de altă parte, și puterea militară a Poloniei era într-un evident declin la începutul sec. XVIII; **partida filoaustriacă** era în curs de închegare, după Pacea de la Karlowitz, și ea va acționa abia în 1716-1717*; politica antiotomană rămăsese să fie reprezentată de **partida filorusă,** a cărei însemnătate creștea pe măsură ce statul moscovit își afirma tot mai mult puterea în luptele cu Imperiul otoman. Încă din 1684, un număr de mari boieri ceruseră protecția țarului, printr-o petiție specială.

Dar Dimitrie Cantemir venea și cu ideea unei monarhii absolute și ereditare, ceea ce marea boierime — care visa o republică nobiliară, cu suveran ales, ca în Polonia — nu putea agrea. Din contră, cei statornic interesați în organizarea unei domnii centralizate și autoritare erau tocmai boierii de rang mijlociu și mic, îndepărtați de la conducerea țării de marea boierime, constituită într-o adevărată oligarhie. Din această cauză, chiar dacă-i împărtășeau dorința de politică antiotomană, marii feudali erau bucuroși să scape „de domnul cu idei autoritare" (P. P. Panaitescu). Nu trebuie să uităm, însă, că, pe lîngă ideile politice, erau în joc și interese materiale total diferite: pribegind, marii boieri ar fi pierdut averi imense, cu neputință de redobîndit în Rusia; pe cînd boiernașii care au plecat n-aveau nimic de pierdut, decît, poate, cîteva „sfori" de moșie, și acelea stăpînite în indiviziune.

Grupul viitorilor pribegi s-a închegat treptat. De la începutul domniei sale încă, Dimitrie Cantemir s-a înconjurat cu oameni noi, promovînd în funcțiile de seamă rude apropiate sau dregători credincioși. Unii dintre cei care l-au însoțit în pribegie fuseseră folosiți în acțiunile sale tainice încă înaintea încheierii Tratatului de la Luck; astfel, în iarna anului 1711, căpitanul Procopie Caraiman fusese trimis „cu cărți" la Petru cel Mare, iar cînd oștile

*Vezi în acest număr, articolul despre Mănăstirea Mira.

acestuia s-au apropiat de Moldova, tot el a fost însărcinat să-l asigure pe țar că domnul Moldovei va participa la război cu 20 000 ostași călări; vistierul Ștefan Luca (cumnatul lui Neculce) a fost trimis pentru purtarea tratativelor soldate cu încheierea tratatului. În preajma acestui eveniment, Cantemir a operat unele modificări în componența sfatului domnesc, menite să-i asigure un sprijin mai puternic; astfel, hatmanul Antioh Jora, care, deși rudă cu voievodul și conducător al „partidului moscovit", uneltea contra lui Cantemir, a fost înlocuit cu Neculce, pînă atunci mare spătar; în locul său, la spătărie, a fost adus paharnicul Gheorghiță, văr primar al voievodului; ca mare postelnic, în locul lui Iordache Ruset adversar al monarhiei absolute și ereditare, a fost numit banul Savin Zmucilă, a cărui soție era mătușa doamnei lui Antioh Cantemir.

Cînd mareșalul Șeremetiev a trecut Nistrul (20 mai 1711), mai mulți boieri și boiernași moldoveni — ca vornicul Ilie Abaza, serdarul Donici, Ilie Merescu — s-au alăturat oștilor rusești cu cetele lor înarmate. Același căpitan Caraiman împreună cu aga Dimitrie Saragi, au fost trimiși în misiune pe lîngă Șeremetiev, iar postelnicul Savin Zmucilă și comisul Pavel Rugină (soțul unei vere primare a lui Savin!) au plecat în întîmpinarea lui Petru cel Mare; însoțit de acești doi boieri, țarul a intrat în Iași la 24 iunie.

Atunci cînd s-a pus problema plecării din țară, în urma înfrîngerii de la Stănilești, firește că toți cei care se „compromiseseră" prin colaborarea cu Cantemir au trebuit să-l însoțească. Pe lîngă domn au stat cei trei mari dregători „din casa domniei" — hatmanul Neculce, postelnicul Zmucilă și spătarul Gheorghiță — duhovnicul și dascălul său — Anastase Condoidi (m.1737), ajuns mai apoi arhiepiscop de Vologda — și un mare număr de curteni ridicați dintre răzeșii de la Silișteni. Astfel, în grupul emigranților au intrat și persoane care nu fuseseră amestecate în politica sau administrația din vremea domniei lui Dimitrie Cantemir.

Prin șapte diplome imperiale, moldovenii au fost împroprietăriți în jurul Harkovului, dîndu-li-se moșii și curți de iobagi. Unii dintre ei au fost primiți în rîndurile nobilimii ruse; li s-au fixat blazoane, în componența cărora intra și capul de bour, iar numele le-au fost trecute în „cărțile genealogice". Sub conducerea vornicului Ilie Abaza și a unora dintre fiii săi, s-a organizat o „miliție", iar Procopie Caraiman a alcătuit un polc, transformat peste cîțiva ani în polc de husari călări.

Grupul de emigranți aflat sub conducerea lui Cantemir nu a rămas neschimbat; mulți boieri, ca, de altfel, și fostul domn, tînjeau de dorul patriei, și sînt cunoscute cuvintele cu care Cantemir a dat glas acestui sentiment („dulce este dragostea moșiei"); el însuși nu se putea întoarce, dar, treptat, a permis unora dintre boierii săi să facă calea întoarsă în Moldova; astfel, în 1712-1713 au revenit Neculce, Savin Zmucilă, Ștefan Luca, stolnicul Sandu Sturza, iar peste vreo șase ani, încă vreo zece boieri l-au părăsit pe Cantemir. În schimb, la cererea acestuia, au venit în Rusia mai mulți membri ai familiei Bantăș, rude după mama sa, Anița Bantăș.

Pentru starea sufletească a pribegilor, caracteristic este cazul vornicului Ilie Abaza (1655-1727); scrisorile sale către rudele și prietenii din Moldova sînt pline de tînguirile și amărăciunea acestui om, care, mistuit de dorul țării, și-a sfîrșit viața călugărindu-se, atunci cînd a pierdut speranța reîntoarcerii în Moldova.

Urmașii acestor pribegi au îmbrățișat, cu predilecție, meseria armelor, unii ajungînd pînă în garda imperială. Fiii și nepoții lor au participat la toate războaiele purtate de Imperiul țarist în sec. XVIII, în toate colțurile Europei, din Moldova pînă în Finlanda, apoi în războaiele napoleoniene, în războiul Crimeei și în cel din 1876-1877, unii luptînd chiar la Plevna (generalul Valerian Abaza).

Tot din familiile întemeiate de tovarășii de pribegie ai lui Cantemir s-au ridicat și alți oameni de seamă. Astfel au fost istoricii Nicolae Bantăș-Kamenski (1737-1814) și fiul său Dimitrie Bantăș-Kamenski (1788-1850). Primul a răscumpărat, la o licitație, un număr de manuscrise cantemiriene, dăruindu-le arhivei Ministerului de Externe rus; tot el a editat, în 1783, **Viața lui Constantin Cantemir**, adăugîndu-i bogate anexe privind familiile celor plecați odată cu vodă Dimitrie.

Familia Abaza a dat, de asemenea, mai mulți oameni însemnați, între care și un președinte al Academiei de Științe din Petersburg: Alexandru Abaza (1825-1895). Dar cel mai ilustru dintre urmașii pribegilor de la 1711 a fost savantul naturalist Ilia Ilici Mecinicov (1845-1916), un descendent al spătarului Gheorghiță (rangul acestuia devenind nume de familie: **mecinic** = „spătar"). Este cel care, în 1908, pentru cercetările sale privind imunitatea, a primit **Premiul Nobel.**

MICROFIȘIER BIBLIOGRAFIC

C. G. Bedreag, **„Pohod na Charkov — 1711" sau însoțitorii prințului D. Cantemir în exodul din 1711,** în **Studii și cercetări istorice,** 1, 1943; G. Bezviconi, **Roirea familiilor românești,** Iași, 1941; idem, **Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse,** București, 1962; Ion Neculce, **Letopisețul țării Moldovei,** București, 1955; P. P. Panaitescu, **Dimitrie Cantemir. Viața și opera,** București, 1958; N. Stoicescu, **Legăturile de rudenie dintre domni și marea boierime și importanța lor pentru istoria politică a Țării Românești și Moldovei,** în **Danubius,** V, Galați, 1971.

MĂNĂSTIREA MIRA: ZBUCIUMATUL DESTIN AL UNEI CTITORII CANTEMIREȘTI

SERGIU IOSIPESCU

Către 1685, pe un platou înalt, cu povîrniș iute, în ocina Mirei, boierul Moțoc din Odobești, ajutat de episcopul Ioan al Romanului, a început construcția unui schit. Locul fusese ales cu grijă, la adăpost de eventuale năvăliri dușmane: pe Milcov în sus, în hotarul Vrancei, la două ceasuri depărtare de Odobești. După moartea lui Moțoc și a episcopului, jupîneasa Ursa Moțocească a cedat lui Constantin vodă Cantemir dreptul de ctitorie, „să o istovească, să o facă măriea-sa monastire mare ce se zice monastire domnească", după cum glăsuiește un zapis din 25 aprilie 1686. Și deși în mai multe documente voievodul se arăta „ziditor" la Mira, Constantin Cantemir trebuie socotit doar întemeietorul unei biserici și a unor chilii de lemn. De altfel, letopisețul lui Neculai Muste pomenește „chiliile și o biserică de lemn ce era făcută de Cantemir vodă cel bătrîn".

Grija principală a domnului a fost, însă, înzestrarea mănăstirii cu moșii, factorul esențial pentru existența unei ctitorii de acest gen. Lucrul s-a făcut cu greutate, oamenii locului nefiind dornici să-și vîndă pămîntul, pînă cînd domnul nu i-a amenințat direct: „Scriim domnie-me la toți lăcuitorii de pre Milcov, carii au moșii, pren pregiurul svintei mănăstiri Mirei [...] dacă veți vidè carte domnii-mele, iar voi să căutați să vă loați banii pre moșie", „că videți voi cu domnia-mè, nu-ți putè ține moșie să fiți răzăși". Ocinilor cumpărate de domn li s-au adăugat și donațiile unor particulari, toate alcătuind averea funciară a mănăstirii, încropită sub atenta supraveghere a epitropului, Serafim fost episcop de Rădăuți. În același timp, spre a-și desăvîrși lucrarea, ce sta sub hramul sfîntului Nicolae, voievodul a închinat-o, în anul 1686, la Mănăstirea Vathopedi de la Sfîntul Munte Athos.

„Foarte frumoasă și cu zidu înalt împregiur..."

La loc ferit, Mira a rămas așa cum o durase primul ei ctitor pînă la a doua domnie a lui Antioh vodă Cantemir (12 februarie 1705-20 iulie 1707). Fiul primului Cantemir era — cum spune Ion Neculce — „om mare, cinsteș, chipeș, la minte aședzat, giudecător drept". Aceeași dorință de pomenire veșnică a numelui care o avusese tatăl o avea și Antioh. Primul său gînd s-a îndreptat — în acea Moldovă în care atîtea lăcașuri mai aminteau pe Ștefan cel Mare — spre biserica zidită la Hîrlău de gloriosul domn „și au vrut să o tocmască, să o înzestreze cu moșii și cu bucate, să o facă monastire și să o închine la Sfîntagora" [Sfîntul Munte]. Dar Antioh vodă n-a „sîrguit" și ideea a fost părăsită, fără să cunoaștem încă motivele acestei renunțări. În al doilea an de domnie însă, „s-au apucat [...] de au zidit monastirea de peatră din temelie la Milcovu, ce se cheamă Mira, cu zidu de peatră pen pregiuru, unde este monastirea de lemn, făcută de tatăsău, de Cantemir vodă, și au fost ispravnic Cîrstea vornicul" (N. Costin). Construcția trebuie să fi fost deosebită, căci letopisețul lui Muste afirmă că era „de peatră, foarte frumoasă și cu zidu înalt împregiur". În 1706 sau în primăvara lui 1707, cu o ceremonie deosebită, trebuie să se fi adus de la Iași la Mira, spre veșnică odihnă, osemintele acelui „oștean norocos" ce fusese Constantin Cantemir.

Dar această îngrijită fundație mănăstirească de la capătul sud-vestic al Moldo-

vei mai avea și o altă semnificație. Încă din prima sa domnie, în 1699 — anul Păcii de la Karlowitz* — Antioh vodă a cerut mitropoliei să cerceteze starea mănăstirilor „pe la munte și supt munte". Această preocupare nu are doar sensul unei griji pentru păstrarea patrimoniului bisericesc. Credem că ea indică și temerea moldovenilor față de unele eventuale atacuri la hotarul de apus. De fapt, ceea ce realizase Antioh Cantemir la Mira nu era altceva decît **o fortificație.** Și, lucru important, cazul Mirei nu este o excepție pentru perioada istorică ce se întinde de la mijlocul veacului al XVII-lea pînă la jumătatea celui de-al XVIII-lea. În 1655-1656, Gheorghe Ștefan construise Cașinul, de asemenea mănăstire fortificată; în 1677, Antonie vodă Ruset isprăvise zidurile de la Hangu, și, în fine, în prima jumătate a secolului următor, s-a zidit Mănăstirea Răducanu din Tîrgu Ocna. Astfel, văile Milcovului, Trotușului, Cașinului, Bistriței dispuneau de refugii, de locuri de apărare și, eventual, de concentrare a unor forțe ce puteau stînjeni comunicațiile și înaintarea posibililor năvălitori. Într-un fel, aceste ctitorii par a completa spre sud pavăza Moldovei — cetățile Suceava și Neamț. Că lucrurile stau așa, au demonstrat-o evenimentele din vremea războiului austro-turc din 1716-1718.

În Moldova domnea pentru a treia oară Mihai vodă Racoviță, care, ca și vecinul său din Țara Românească, Nicolae Mavrocordat, nemulțumise pe boieri. În noiembrie 1716, prin vicleșug, muntenii reușiseră să captureze pe Mavrocordat și să-l predea austriecilor. Exemplul a fost prea atrăgător spre a nu-și găsi imitatori în Moldova. Aici, boierimea mijlocie și mică dintre Siret și Carpați, condusă de o rudă a Cantemireștilor și a lui Gheorghe Ștefan, stolnicul Vasile Ceaurul, s-a răsculat împotriva domniei**. În numele răzvrătiților, stolnicul a mers la Sibiu, la generalul imperial Steinville, spre a închina Moldova austriecilor. Cu titlul de **graf** („conte") și un ajutor inițial de 200 „catane" și 100 nemți, Vasile Ceaurul a revenit în țară la sfîrșitul lui 1716, ocupînd Mănăstirea Cașin, iar căpitanul loren François Ernaut (numit Frențe sau Ferenț în cronici) a ocupat cu cătanele sale cetatea Neamț. Treptat, răzvrătirea moldovenilor, căpătînd un net caracter antiotoman, s-a întins în toată țara. Un corp de cătane a fost trimis la Focșani, „și au intrat în monastirea ce este acolo" — probabil Mira — „și se slobozau pînă la Bîrlad și apucau pre turci și-i jăcuiau și pe pămînteni" (**Cronica** lui Amiras).

Încercarea de a captura pe Mihai vodă Racoviță s-a terminat jalnic, prin execuția căpitanului Ernaut și a unor boieri moldoveni la Iași. Totuși, mișcarea antiotomană a continuat: „ce earăși s-au mai strîns o samă de moldoveni cu catane și nemți în mănăstire în Cașăn și la Mira; și ședea într-acele două mănăstiri și eșea de jăcuia în toate părțile" (N. Muste). Cu oastea sa, și cu un ajutor trimis de tătari, Mihai Racoviță a reușit să alunge cătanele din cetatea Neamțului și apoi a încercat — fără succes — cucerirea Cașinului. Atunci, vodă Racoviță a raportat Porții că o seamă de „nemți și catane [...] ținea Mira și Cașănul, ș-au înțeles și la împărăție, cum nemții țin două cetăți în Moldova, și a venit un ciohodar al vezirului cu ferman să meargă să risipească acele două cetăți, adecă mănăstiri" (N. Muste).

Dărîmată, dar „...nu foarte de tot"

Campania contra celor două centre de rezistență a fost reluată la 1 mai 1717 sub conducerea domnului și a postelnicului Constantin Ipsilanti. La Odobești, o strajă nemțească a fost zdrobită. Cei de la Mira, înștiințați, „au eșit cu toții din mănăstire gata de război, cu dobe și cu steaguri", iar „moldovenii dînd năvală vitejește, n-au putut ține catanele războiul mult; ce au purces în risipă a da dosul și a fugi". Doar vreo 30 oameni cu căpitanul lor, Ranit, au izbutit să treacă munții în Transilvania (30 mai 1717).

La Mira, armata domnească a găsit mănăstirea „gata de război cu țarfelechia*** și proviant îndeajuns și șase sacaluse [...] și două balerce de praf de pușcă". Conform poruncii Porții, Mihai Racoviță, împreună cu ciohodarul vizirului, au asistat la distrugerea a ceea ce fusese „cetatea de zidu a Mirei". Ca și la Cașin, zidurile au fost dărîmate, „iar nu foarte de tot", cum se exprima Neculce. După cîteva luni, în ianuarie 1718, Dimitrie Cantemir scria cu amărăciune țarului: „mănăstirea noastră [...] a fost stricată și oasele părintelui nostru scoase și pîngărite".

Greu încercată în aceste dramatice evenimente, Mănăstirea Mira avea să se refacă anevoie după pustiirea din iunie 1717. Abia în 1734, ultimul mare ctitor al Mirei, arhimandritul grec Mitrofan Calerghi, egumenul mănăstirii, a refăcut-o „cu cheltuiala și osteneala" sa.

Dar din nou liniștea ctitoriei Cantemireștilor a fost tulburată în 1739, în vremea războiului austro-ruso-turc. Beizadea Du-

* Prin Pacea de la Karlowitz (26 ianuarie 1699), Transilvania a devenit provincie a Imperiului habsburgic – n.r.

** Vezi **Magazin istoric**, nr. 9/1968.

*** Obstacole artificiale, confecționate din pari (parcane) – n.a.

mitrașco, fiul lui Antioh vodă, maior în armata rusă, „lovea" atunci Mira, spre a prinde pe aga Lupu, și pe socrul acestuia, mitropolitul Sidis, adversari ai politicii țariste. Tot la Mira aveau să închidă boierii moldoveni pe Costache Purice, starostele Focșanilor, omul lui Ion vodă Mavrocordat, pentru a-l da pe mîna noului domn Grigore Ghica (mai 1747).

Pînă la domnia lui Ioan Toader Callimachi (1758-1761), nu mai avem știri despre Mira; „eară cînd au fost la 1758, septembrie în 14 [...] (tătarii) au lovit satele din cîteva ținuturi, adică: Lăpușna, Fălciul, Covurluiul Vasluiul, Tutova și Putna, arzînd, prădînd și robind" (**Cronica** lui Enache Kogălniceanu). După o însemnare de pe o evanghelie de la Mira, rezultă că atunci tătarii au „prădat și mănăstirea Mirăi, cît n-au rămas în mănăstire și în sfînta biserică nimic".

De acum și pînă la finele secolului, despre mănăstire nu avem decît mențiuni disparate, dintre care doar una se remarcă: descrierea împrejurimilor mănăstirii datorată călugărului minorit Raphael Scheffer, pe baza căreia unii istorici au pus în legătură mănăstirea cu acel episcopat de negăsit al Milcoviei, din sec. XIII-XIV*.

În jurul anului 1800, Mănăstirea Mira prospera. Larga incintă dreptunghiulară, înconjurată cu un zid din cărămidă și bolovani de rîu, înalt de 3-4 m, era închisă la colțuri cu turnuri: unul rotund la sud-est, altul dreptunghiular la nord-est, celelalte două poligonale. Pe poarta cea mare de lemn cu ferecătură de fier se intra în mănăstire pe sub clopotnița căreia i se adăugase un turn cu scară spiralată, din lemn. Pe ea se urca la catul clopotniței, unde, prinse de stinghii de lemn, se aflau clopotul mare și cel mic. În dreapta clopotniței se înălțau falnic casele egumenești „un edificiu care — după un raport din 1864 — cuprinde 16 încăperi, adică mai multe odăi, rotunduri, sale și toate într-o zidire de trei etajuri (rînduri) sub un acoperămînt". Beciurile adînci ale palatului adăposteau proviziile. În interiorul incintei se mai aflau cinci odăi de zid cu acoperiș de șindrilă și alte două cu „o mașină de făcut bucate". La mijlocul laturii de est se afla foișorul, cu o colonadă, iar în unghiul de nord-est al incintei, izvorul care fusese captat în 1800 și pentru care egumenul Arsenie pusese să se facă rezervor cu lespede de piatră sculptată și cerdac deasupra.

În mijlocul acestei incinte, se află biserica; ea mai păstrează unele detalii arhitectonice arhaice; naosul e despărțit de pronaos printr-un zid sprijinit pe două coloane octogonale. În pronaos, pictura bună din prima jumătate a sec. XVIII înfățișează pe ctitori.

Ansamblul este, încă, măreț. O cercetare serioasă a complexului de acolo, urmată de restaurarea lui, ar fi de dorit; o asemenea acțiune ar fi și în spiritul concepțiilor noastre despre urmele materiale ale trecutului, dar și în spiritul dorinței ctitorilor de la Mira: Cantemireștii și-au dorit, prin Mira, înveșnicirea numelui lor; fără îndoială, au reușit, și nu numai prin ea.

*Vezi **Magazin istoric**, nr. 1/1972.

MICROFIȘIER BIBLIOGRAFIC

G. Balș, **Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea**, București, 1934; Emil Coliu, **Contribuții la un istoric al mănăstirii Mira**, Constanța, 1932; C.C. Giurescu, **Istoricul podgoriei Odobeștilor**, București, 1969; N. Iorga, **Sate și mănăstiri din România**, București, 1905; Sergiu Iosipescu, **Note istorice despre mănăstirea Mira, ctitorie fortificată a Cantemireștilor**, în **Buletinul monumentelor istorice**, nr. 4/1972; M. Kogălniceanu, **Cronicele României**, vol. III, București, 1874 (pentru cronicile lui Al. Amiras, N. Costin, E. Kogălniceanu și N. Muste); Ion Neculce, **Letopisețul Țării Moldovei**, București, 1963; Aurel V. Sava, **Documente putnene**, vol. I, Focșani, 1929.

ACASĂ, PRINTRE AI SĂI

Universul, *din 14 iunie 1935, publica un comunicat privind ședința Consiliului de Miniștri din ziua de marți 11 iunie. Ultimul punct al comunicatului avea următorul conținut*: „Cu vaporul ce va aduce [...] de la Odesa lăzile cu arhiva românească adăpostită în Rusia în timpul refugiului**, vor fi aduse și osemintele fostului domnitor al Moldovei, înțeleptul cărturar Dimitrie Cantemir. Membrii guvernului vor merge la Constanța sîmbătă, cînd se va face primirea solemnă [*a*] osemintelor fostului domn, cari vor fi înmormîntate luni în cripta mănăstirii Trei Ierarhi din Iași. Guvernul a luat hotărîrea de a construi în Iași un mausoleu, unde vor fi strînse osemintele tuturor foștilor domnitori ai Moldovei."

** În 1916, documentele de la Academie și Arhivele Statului, împreună cu tezaurul Băncii Naționale, colecții de artă etc., au fost trimise în Rusia — *n.r.*

Placa de pe mormîntul domnitorului

Anunţînd sosirea vaporului PRINCIPESA MARIA în portul Odesa, acelaşi ziar sublinia: „Acesta este primul vapor român care acostează într-un port rusesc, după un interval de 17 ani. Comandantul vasului, d. Paraschivescu, a declarat corespondentului agenţiei «Tass» că portul Odesa a produs asupra sa o deosebită impresie. Mişcarea care domneşte în port este o indicaţie pentru dezvoltarea întregii ţări". *Intrarea vaporului românesc în portul Odesa a fost salutată, printr-o telegramă, de ministrul român la Moscova, Ciuntu, ca* „o solie de încredere, de prietenie între Uniunea Sovietică şi ţara noastră".

Marinarii români au luat în primire sicriul: „Osemintele domnitorului Cantemir au fost aşezate într-o raclă sigilată, împreună cu pămîntul din jurul lor. Odată cu osemintele, a fost adusă şi piatra cu inscripţie de deasupra mormîntului".

„Ceremonialul primirii, transportării şi reînhumării rămăşiţelor pămînteşti ale lui Dimitrie-Vodă Cantemir", *anunţat de toate ziarele, s-a desfăşurat conform programului stabilit. Vasul PRINCIPESA MARIA s-a întors în portul Constanţa, la 14 iunie, ora 9 dimineaţa.* „La ora 12, un sobor de preoţi a oficiat o slujbă religioasă la catafalcul osemintelor lui Dimitrie Cantemir. În jurul lui fac de gardă cîte patru ofiţeri de la marină. De la episcopie, au fost trimise trei candelabre cari ard incontinuu". *A doua zi, la 15 iunie, au sosit la Constanţa o parte dintre membrii guvernului român, ministrul sovietic Ostrovski, N. Iorga şi alte personalităţi, precum şi o delegaţie a Liceului „Dimitrie Cantemir" din Capitală.*

Prima solemnitate oficială a avut loc la 16 iunie, tot pe puntea vasului: „Pe raclă ard lumînări în candelabre de argint [...] La cele patru colţuri fac de gardă şase ofiţeri superiori". *După oficierea unei slujbe,* „patru maiori ridică pe umeri racla cu domneştile oseminte. Tunurile încep să bubuie. În tot oraşul, clopotele au prins să bată, împrăştiind în văzduh glasul lor de aramă [...]. Racla este apoi coborîtă şi aşezată pe catafalcul împodobit cu flori şi coroane. Cele şase coroane sînt depuse de d-nii Ostrovsky şi Titulescu, de Legaţiunea sovietică, prefectura de judeţ, primăria municipiului şi comunitatea elenă. În văzduh evoluiază, într-o formaţie strînsă, o escadrilă de hidroavioane, aducînd salutul cerului românesc domnitorului reîntors pe meleagurile sale. Lîngă catafalc se oficiază altă slujbă religioasă, Racla este ridicată apoi şi aşezată pe un afet de tun". *S-a format un cortegiu, care a pornit spre gara Constanţa.* „În urma afetului veneau: clerul, în frunte cu P.S.S. Episcopul Gherontie, membrii

guvernului şi oaspeţii din Capitală, şefii autorităţilor din localitate, corpul ofiţeresc şi apoi populaţia [...]. De-a lungul trotuarelor, erau înşiruiţi soldaţi din reg[*imente*] de infanterie, marină, cavalerie şi artilerie, care dădeau onorul. De asemenea, şcolile secundare şi primare au făcut de gardă pe tot parcursul procesiunii.

La gară [...] racla, purtată pe umerii a patru ofiţeri, a fost depusă în vagonul special, împodobit cu steaguri. Garda de onoare, comandată de căpitanul Viişoreanu, a dat onorul, luînd în primire preţioasele oseminte. La ora 2 d.a., trenul special a părăsit gara, împreună cu membrii guvernului şi oaspeţii". *Ceremonii au avut loc şi în unele gări de pe parcurs.*

În fine, un ultim reportaj descria solemnitatea de la 17 iunie, la Iaşi: „Trenul mortuar a sosit în Iaşi încă de astă-noapte la ora 1, însoţit de d-nii generali Ilasievici, mareşalul Palatului, dr. C. Angelescu, ministrul Instrucţiunii, gen. Paul Angelescu, Al. Lapedatu, ministrul Cultelor, I. Nistor, ministrul Muncii, şi N. Iorga, preşedintele Comitetului Monumentelor Istorice, precum şi o gardă sub comanda unui căpitan care făcea de strajă în faţa raclei [...]. La ora 9,15, trenul mortuar a fost tras la peron. Gara era frumos pavoazată cu ghirlande de stejar şi steaguri tricolore. Trupa a dat onorul...". *Pe peron, alături de membrii guvernului, în frunte cu primul ministru Gh. Tătărescu, se aflau autorităţile locale, rectorul şi profesorii Universităţii, Mihail Sadoveanu, ca reprezentant al Academiei Române şi alte personalităţi*. „Racla cu osemintele lui Dimitrie Cantemir a fost coborîtă din vagon de patru generali şi depusă pe un enorm catafalc înconjurat de sfeşnice, flori şi steaguri tricolore. Tunurile au tras 101 lovituri [...]. Pe tot parcursul, pînă la Mitropolie, erau înşirate liceele şi şcoalele de fete şi băieţi din Iaşi, aruncînd flori în faţa cortegiului. Clopotele bisericilor sunau, alternate cu bubuituri de tun şi marşuri funebre. Cordoanele afetului de tun erau ţinute de d-nii generali Ionescu, Scărişoreanu, Constantinescu şi Popovici.

La ora 10, cortegiul a intrat pe poarta specială a catedralei metropolitane, oprindu-se în faţa intrării. Racla a fost coborîtă de membrii guvernului, purtată pe umeri şi depusă pe un catafalc în Mitropolie". *Mitropolitul Moldovei a ţinut apoi o cuvîntare despre personalitatea voievodului întors în fine, acasă printre ai săi, adresîndu-se şi rămăşiţelor acestuia cu formula „Mărite Voievod". Un discurs emoţionant a rostit şi N. Iorga.*

„După aceea, racla a fost ridicată din nou pe umeri de membrii guvernului şi dusă la afetul de tun. S-a alcătuit din nou cortegiul, îndreptîndu-se spre biserica Trei Ierarhi". *Purtat de profesori ai Universităţii din Iaşi, sicriul a fost depus într-o nişă din dreapta bisericii. Pe perete, a fost fixată mai apoi o placă de marmură neagră, cu următorul text, redactat de Comisia monumentelor istorice, condusă atunci de N.Iorga*:

„Aici, întors din lungă şi grea pribegie, înfruntată pentru libertatea ţării sale, odihneşte Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei, învăţat cercetător al trecutului românesc."

G.S.

OPERELE LUI DIMITRIE CANTEMIR

(Urmare din p. 11)

EVENIMENTELE CANTACUZINILOR ŞI BRÎNCOVENILOR, 1718. Petersburg, 1772 (în **Jurnal... Petra Velikago,** vol II). Traduceri în: germană, Riga-Petersburg-Leipzig, 1783 (în H.L.C. Bacmeister, **Russiesche Bibliothek...**, vol. VIII); greacă, Viena, 1795; română, Iaşi, 1841 (în **Arhiva românească,** vol. II).

HISTORIA MOLDO-VLAHICA, 1717. Inedit.

LOCA OBSCURA IN CAŢHECHISI... („Locuri obscure în Catehism...") 1720. Inedit.

PISMO KNEAZEA D. KANTEMIRA K GRAFU GAVRIILU GOLOVKINU („Scrisoarea prinţului D. Cantemir către contele G. Golovkin") **(Despre conştiinţă)** 1721-1722 (în **Citeniia v. imp. obscestve istorii i drevnostei rossiiskih,** vol. CCXXX) Moscova, 1909. Traducere în română în **Revista de filozofie**, nr. 1/1970.

CURANUS („Cartea sistemului religiei muhamedane". 1719. Inedită. Traduceri în: rusă, Petersburg, 1722; bulgară, 1805 (inedită); română (prima formă a lucrării) Constanţa, 1927, şi forma integrală, Bucureşti, 1973.

DE MURO CAUCASEO („Despre zidul Caucazului") 1722. Petersburg, 1726 (în **Comentarii Academiae Scientiarum Petropolitanae** vol. I).

COLLECTANEA ORIENTALIA („Colecţia orientală") 1722. Bucureşti, 1883 (în **Operele principelui Dimitrie Cantemir,** vol. VII).

HRONICUL VECHIMEI A ROMANO-MOLDO-VLAHILOR (1717-1723), Iaşi, 1835-1836, ed. Grigore Tocilescu, în **Operele principelui Dimitrie Cantemir,** vol. VIII.

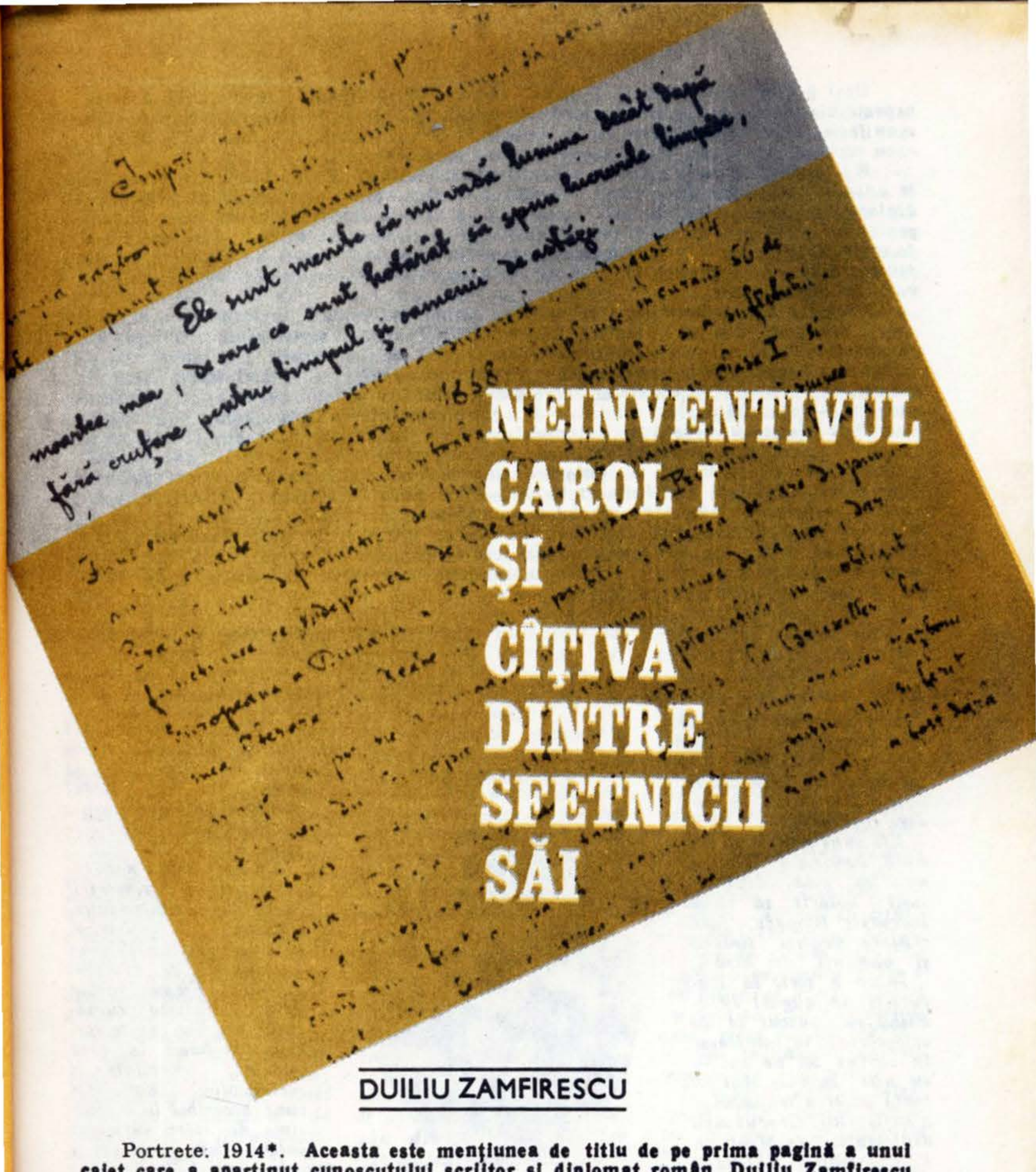

NEINVENTIVUL CAROL I ȘI CÎȚIVA DINTRE SFETNICII SĂI

DUILIU ZAMFIRESCU

Portrete. 1914*. **Aceasta este menţiunea de titlu de pe prima pagină a unui caiet care a aparţinut cunoscutului scriitor şi diplomat român Duiliu Zamfirescu (1858-1922). Din păcate, caietul la care ne referim nu cuprinde decît o mică parte din ceea ce îşi propusese să realizeze autorul. În introducere, Duiliu Zamfirescu lasă să se înţeleagă că, sub forma unor scurte crochiuri, intenţiona să prezinte o amplă galerie de personaje din viaţa politică românească de la sfîrşitul veacului trecut şi începutul celui prezent: membrii familiei regale, şefi de partide politice, toţi cei care, într-un fel sau altul, se făceau răspunzători de soarta ţării.**

Menţionarea datei 1914, nu marchează, pur şi simplu, momentul în care autorul a început redactarea acestor texte, ci izbucnirea primului război mondial, eveniment capital la care autorul raportează o întreagă epocă istorică şi în funcţie de care stabileşte conduita generală politică şi morală a personajelor pe care le prezintă.

* Biblioteca Centrală de Stat, Manuscrise, Fond „Duiliu Zamfirescu", cota 1437/63.(În monografia sa, *Duiliu Zamfirescu*, apărută în 1969, Mihai Gafiţa semnalează existenţa acestor documente, reproducînd şi cîteva mici fragmente.)

Deşi puţine, portretele care ne-au rămas dau o imagine interesantă a unor aspecte ale vieţii politice din perioada amintită, cu tendinţele şi curentele care s-au manifestat, cu poziţiile şi atitudinile tot atît de contradictorii ca şi interesele de care erau animate grupurile sau persoanele politice ale vremii.

E o lume din care făcea parte şi Duiliu Zamfirescu. Aşa cum singur se prezintă, la data la care zugrăvea portretele era în acelaşi timp un scriitor de prestigiu, un diplomat cu vechi state de serviciu şi posesorul unei averi destul de impunătoare pentru a-l situa printre privilegiaţii societăţii româneşti de atunci. Spre deosebire de majoritatea celor de o seamă cu el, a avut în plus luciditatea să remarce unele dintre tarele caracteristice claselor diriguitoare şi manifeste la cîteva personalităţi politice proeminente.

Martor ocular, participant la multe evenimente relatate, autorul face deseori apel la argumente din lumea faptică, neînregistrate în cronica scrisă a acelor ani, pentru că aparţine unei categorii „mărunte". Dar tocmai aceste detalii dau savoarea şi imaginea pregnantă a unui personaj, a unui eveniment. Incisivitatea verbală specifică pamfletului, o uşoară detaşare a autorului (nu în toate cazurile), uimitoarea uşurinţă — specifică marilor condeie — de a contura din cîteva linii chipuri şi tablouri, o undă de tristeţe şi regret însoţită uneori de compasiune, alteori de repulsie reţinută, fac din Portrete **un document nu numai istoric, ci şi uman. Ceea ce nu exclude anumite accente subiective ale autorului în aprecierea unor persoane şi evenimente (spre pildă, cuvintele îngăduitoare la adresa lui Carol I sau regina Elisabeta, cele privind caracterul alegerilor organizate de cabinetul condus de P.P.Carp etc.), ca şi tendinţa de a înlocui uneori critica la obiect prin scurte notaţii caricaturale.**

Dar să lăsăm loc documentelor. În redarea lor, ca de obicei, s-au menţinut formele ortografice şi punctuaţia din manuscrisul autorului. Întreruperile de text au fost marcate prin trei puncte în paranteze drepte; titlul aparţine redacţiei.

V. ŞIMANDAN, M. ŞTEFAN

Împrejurările tragice prin care trece Europa, în urma războiului universal, mă îndeamnă să scriu aceste note, din punct de vedere românesc.

Ele sunt menite să nu vadă lumina decît după moartea mea, deoarece sunt hotărît să spun lucrurile limpede, fără cruţare pentru timpul şi oamenii de astăzi.

Încep a scrie la Bucureşti, în august 1914. Fiind eu născut la 30 octombrie 1858, împlinesc în curînd 56 de ani — cu alte cuvinte sînt în toată puterea trupului şi a sufletului. Gradul meu diplomatic, de Ministru Plenipotenţiar clasa I, şi funcţiunea ce îndeplinesc, de Delegat al României în Comisiunea Europeană a Dunării şi Comisiunea Mixtă a Prutului; situaţia mea literară, în Academie şi în public; averea de care dispun, — mă pun în poziţie a cunoaşte nu numai lumea de la noi, dar şi lumea din Europa, unde cariera diplomatică m-a obligat să trăiesc 21 de ani, la Athena, la Paris, la Bruxelles, la Roma. Belgia, care este astăzi teatrul unui crîncen război, îmi e cunoscută ca însăşi ţara mea, şi nu puţin am suferit cînd am aflat că palatul comunal de la Louvain a fost dărîmat. Din fericire ştirea era falsă.

Duiliu Zamfirescu

Că doar asta e nota caracteristică a încremenirii mele: generozitatea internaţională a sufletelor, care nu admite sălbăticia dezlănţuită de războiul de astăzi. Eu sunt român în toată puterea cuvîntului, cu ceea ce este specific românesc în rasa noastră: tenacitate şi melancolie, — dar mai sunt accesibil la o mulţime de stări sufleteşti intermediare, cari vor fi caracterizînd şi alte popoare şi cari ar fi trebuit să înlăture catastrofa războiului.

Tronul ţării e ocupat de Regele Carol I de Hohenzollern, care se găseşte în al 75-lea an al vîrstei şi în al 48-lea al domniei sale. Pentru a judeca cu nepărtinire domnia acestui Suveran ar trebui să se sfîrşească actul ce se joacă acum, adică războiul provocat de Ger-

mania, în care Regele ar fi voit să ducă ţara după sine [...].

Soţia sa, Regina Elisabeta, este o adorabilă creatură. Viaţa ei casnică e pildă vie de onoare femeiască; viaţa ei de Suverană e corectă. E şi scriitoare, foarte de prăsilă, dar neînţeleasă de români [...].

Moştenitorul tronului e Prinţul Ferdinand, nepot al Regelui actual. Despre acesta nu se ştie mare lucru, dar nici nu se aşteaptă mare lucru.

Soţia sa Principesa Maria de Coburg-Gotha, e o fire bogată, engleză despre tată şi rusoaică despre mamă. Femeie frumoasă, plină de nuri şi darnică.

Copiii lor sunt: Carol, Elisabeta, Maria, Nicolae, Ileana şi Mircea. Prinţul Carol, moştenitorul probabil, se arată pănă acum mediocru.

Despre toţi aceştia şi despre fiecare în parte, voi vorbi mai pe larg, cînd împrejurările îi vor aduce sub condeiu.

Partidele politice în ţara românească sunt trei: partidul liberal, pus sub ocîrmuirea D-lui Ion Brătianu; partidul conservator, sub ocîrmuirea D-lui Alexandru Marghiloman; partidul conservator-democrat sub a D-lui Taki Ionescu.

La cîrma statului se află astăzi partidul liberal. Ministeriul se compune precum urmează: preşedinte de Consiliu şi ministru de Război, Ion I.C. Brătianu; ministru de Finanţe, Emil Costinescu; ministru de Externe, Em. Porumbaru; ministru de Interne, V. Morţun; ministru de Domenii, Al. Constantinescu; ministru de Lucrări publice, Dr. Angelescu; ministru Cultelor şi Instr. publice [I.G.] Duca; ministru de Justiţie, Victor Antonescu.

Cu două-trei excepţiuni, aceştia sunt nişte submediocri. Brătianu, Costinescu, Morţun, şi probabil Duca au, ca stelele, oarecare lumină proprie; ceilalţi împrumută lumină de la portofoliul ce-l deţin.

Dar înaintea acestora, au stăruit în capul treburilor trei bărbaţi, astăzi în fiinţă, unul în fruntea partidului liberal, doi în fruntea partidului conservator. Să-i cunoaştem. Sunt Domnii Sturdza, Carp, şi Maiorescu.*

DIMITRIE STURDZA. După moartea lui Ion C. Brătianu, partidul liberal şi-a dat ca şef pe Dl. D. Sturdza.

Eşit din familia boierească a Sturdzeştilor Miclăuşeni, prin urmare, moldovean, bărbatul acesta a jucat un rol de mînă întîi, deşi a fost o inteligenţă de mîna a doua. Crescut în Germania, ţinut în străşnicie de mama sa, religios pînă la bigotism, pudic pînă la ridicol, — el a fost un contrast viu cu mai toţi oamenii politici ai timpului său, — dar tocmai de aceea, interesant.

Luat de tînăr ca secretar al lui Cuza, el era antiteza vie a prinţului, din care cauză nu a putut dăinui.

*Fiind eu Secretar general la Externe, pe cînd D. Sturdza era Ministru**, am putut să-l cunosc de aproape, timp de mai bine de doi ani, şi mărturisesc că nu pot desgărdina cu uşurinţă figura sa, din încurcala împrejurărilor.*

*În anul 1907, după revolta ţăranilor, Dl. Sturdza petrecea cu mine ceasuri întregi, povestind, din viaţa sa, lucruri interesante. Adeseori ne întîlneam la 9 dimineaţa, în cabinetul său din palatul Sturdza (cumpărat de mine, în comptul Statului, pentru Ministerul Afacerilor Străine, de la moştenitorii lui Beizade Grigorie Sturdza). Eu veneam cu un teanc de dosare, adesea importante; D-sa venea cu un ghiozdan la subţioară, strecurîndu-se ruşinat printre oglinzile şi auriturile saloanelor, pe care le detesta. Deschideam un dosar sau o convenţie, şi un cuvînt deştepta o amintire, amintirea un fapt istoric, acesta un altul, pînă ce simţeam că începe să-mi fie foame. Mă uitam la ceasornic: erau 2. Atunci Dl. Sturdza, cu o voce părintească, zicea: „Poate ţi-o fi a mînca". Ne despărţeam la 2, ca să ne revedem la 4, spre a lucra mai departe. În vremea asta, aşteptau prin camerele vecine cîte 20 de persoane, deputaţi, senatori, prefecţi, proprietari de moşii (fiindcă se pregăteau, tocmai, legile agrare***, din cari au eşit: Consiliul superior de agricultură, izlazurile, inspectorii agricoli şi alte nefolositoare instituţiuni). Nimeni nu îndrăznea să sufle, ştiind că Dl. Prim-ministru era ocupat.*

Îmi aduc aminte că odată au venit la mine cinci mari proprietari, rugîndu-mă să stăruiesc pe lîngă Dl. Prim-ministru să-i primească. Erau: D-nii Dinu Mihail de la Craiova, Nicu Ghika-Comăneşti, Cantacuzino-Paşcanu, Stroici şi Brâncoveanu. Am făcut repede o adunare şi am văzut că aceştia reprezentau peste o 100 milioane avere. Atunci am scris pe o carte de vizită, albă, cifra de 100 000 000 şi am introdus-o printre cererile de audienţă.

În lungile noastre întrevederi, Dl. Sturdza povestea lucruri caracteristice pentru D-sa [...].

În general însă, puterea sa de muncă şi geniul său inventiv erau de ordin statistic. Îmi aduc aminte că ieşind într-o seară de la Minister, pe o furtună straşnică, într-o birjă schiloadă (una din maniile sale era şi

---

* Deşi în text este scris clar numele acestuia, credem că autorul s-a gîndit la Marghiloman; pentru aceasta pledează şi ordinea redactării portretelor şi faptul că cel al lui Maiorescu lipseşte – *n.r.*

** În anii 1907-1908 era, de fapt, prim-ministru, ministru de Externe şi ad-interim la Război – *n.r.*

*** Este vorba de legile adoptate de guvernul liberal condus de Sturdza, după răscoala din 1907, privind învoielile agricole, înfiinţarea Casei rurale, limitarea dreptului de arendare etc. – *n.r.*

birjele proaste, *ca semn de smerenie), îmi spuse cu mare bucurie că a descoperit un om extraordinar, care a inventat ceva cu totul nou: niște tablouri agrare, ce erau pe cale de a se publica, sub îngrijirea sa, a D-lui Sturdza. Cine era acest om? Dl. Sturdza mă bătu pe genunchi cu afecțiune și-mi făgădui să-mi destăinuiască numele inventatorului, dacă voi fi discret: el se numea Creangă, sau mai exact Doctorul Creangă*. La observarea mea că acesta era un prost, Dl. Sturdza pocni din palme, strigînd: „Cum se poate să zici dumneata una ca aiasta! ..." Nu-mi mai vorbi vreo săptămînă, pînă ce nevoile serviciului iar ne puseră față în față [...].*

Odată, directorul contabilității îmi prezintă la semnătură un mandat de 50 mii lei, din fondurile secrete, potrivit ordinului D-lui Prim-ministru. La întrebarea mea, asupra întrebuințării acestei sume, comptabilul Mincu răspunde că nu are nici o ideie. Atunci, eu refuz de a iscăli mandatul. A doua zi, Dl. Sturdza îmi aduce suma de 50 mii lei și ca dovadă de încredere, mă roagă s-o remit eu unui înalt personagiu bisericesc, de o altă religie decît a Statului nostru. Am apreciat delicatețea și am păstrat discreția [...].

Dar, pentru Dl. Sturdza, a plăcea Regelui era o dogmă și eu zic că era și o tactică. Cine ataca pe Rege, cine avea amantă, cine făcea versuri, era perdut pentru vecii vecilor, în stima D-lui Sturdza.

*Ca membru în Academie, D-sa a fost foarte folositor, nu atît ca autor, cît ca econom și ca organizator. Ca autor, a publicat o mulțime de lucrări, mai cu seamă asupra vieții Regelui și asupra chestiunei Dunării, toate de compilațiune, fără nici un talent. Ca econom, a urmărit și cumpărat pentru Academie colecțiuni de monede, iar ca organizator a creat pe Dl. Bianu**.*

În viața sa privată, a fost, cred, om de treabă în toată puterea cuvîntului.

„Bărbatul acesta a jucat un rol de mîna întîi, deși a fost o inteligență de mîna a doua" (D.A. Sturdza)

Soția sa, D-na Zoe Sturdza, născută Cantacuzino, este antiteza, contrastul, protestarea vie a caracterului soțului său. De o inteligență scăpărătoare, plină de spirit și de apropos, cultă, iubitoare de viață și de frumos, D-na Sturdza trebuie să fi dus, în tinerețe, traiul unei prepelițe închisă în colivie. Se spune despre D-sa că ar fi păcătuit în cele nelegitime [...].

*În iarna anului 1908-09 Dl. Sturdza se bolnăvi***. Eu tocmai doream să plec la Roma, în concediu. D-sa mă rugă cu insistență să nu plec atunci, căci aveam să plec ceva mai tîrziu, definitiv, spre a lua locul D-lui Fleva, care își dăduse demisia din postul de Ministru al României în Italia. Am ascultat și nu am plecat.*

Dar a plecat Dl. Sturdza.

*Ultima dată cînd l-am văzut, înainte de decapitarea sa morală****, era în cabinetul său de lucru, în casele ce avea în strada Mercur 13, față în față cu ale D-lui Marghiloman.*

Camera aceasta servea D-lui Sturdza de bibliotecă și de odaie de culcare. Jur împrejur, dulapuri multe de stejar, pline cu cărți; la mijloc, mese acoperite cu tot felul de hîrțoage, iar între ele, un locușor, unde medita și scria acest om bizar. Sub fereastră, un scaun lung, de viță împletită, care-i servea de pat.

Aici deci era, cînd l-am văzut, înainte de plecare.

Cu o tichie neagră în cap, cu o jeletcă de flanelă, ruptă în coate, peste cămașa de noapte; ghemuit în culcușul său ca un stoic burlac, bătrînul vorbea, vorbea... Probabil, puține friguri, și, desigur, conștiința că partidul liberal voia să se scape de el, ajutat, firește, de nerăbdarea viitorului șef Dl. Ion Brătianu.

A fost o jalnică priveliște deportarea acestui om, și, cu un sentiment de desgust trecem peste ea.

Am revăzut pe bătrînul om de Stat la Paris, la hotel St. James, unde trăia de cîteva luni, însoțit de

---

* Este vorba de G.D. Creangă; aprecierea negativă a autorului, el însuși mare proprietar, se datorește, probabil, poziției lui Creangă în problema agrară, exprimată în lucrări de certă valoare: *Proprietatea rurală și chestia țărănească*, 1905; *Proprietatea rurală în România*, 1907 etc.; în afară de aceasta, între cei doi existau, se pare, și unele neînțelegeri de ordin personal – *n.r.*

** I. Bianu (1856-1935), filolog, profesor universitar, academician, organizator și director al Bibliotecii Academiei – *n.r.*

*** Se referă la grava depresiune nervoasă care a caracterizat ultimii ani ai vieții lui D.A. Sturdza – *n.r.*

**** Din pricina stării sănătății sale, în decembrie 1908, D. A. Sturdza a demisionat din funcția de prim-ministru, cedînd locul lui I.I.C. Brătianu. La 11 ianuarie 1909, fruntașii liberali întruniți în sala Eforie l-au desemnat pe Brătianu ca șef al Partidului Național Liberal – *n.r.*

Doamna Sturdza şi de un servitor german. Cu toată antipatia sa contra Sodomei moderne, cred că se găsea destul de bine în mijlocul Francezilor, unde fiul său, maiorul Sturdza, era Ataşat militar. În întrevederea noastră, m-a pisat un ceas cu Memoriile Reginei Victoria, care-l obsedau. Eu vream să plec, el mă ţinea de nasturul hainei; iar încercam să plec, iar mă apuca de haină. În vremea asta, sora şi fiica mea ţineau de urît Doamnei Sturdza, care se plictisea ca un tigru în cuşcă. Tot spiritul său muşcător se exercita pe seama soţilor Brătianu.*

Copiii mei locuind atunci la Paris, pentru studii, eu, firește, eram în gazdă la ei, Rue Mozart. Bătrînul venea tocmai de la Rue St. Honoré la Passy, ca să mă prindă iar de haină şi să-mi citească Memoriile Reginei Victoria.

Dl. Sturdza trăieşte şi acum singur, cu mîngăierea ostenită a nepoţilor săi şi cu îndestularea prezenţei amiculuí său Bianu. Doamna Sturdza a rămas cu mirosul măririlor trecute, cu ura contra Brătenilor şi cu cele mai extraordinare diamante ce i-au venit — nu se ştie cum — din moştenirea lui Mihalaki Sturdza Vodă...

P. P. CARP. Cunoscut de prieteni şi de adepţi sub numele de Conu Petrachi, *bărbatul acesta e o figură politică de mîna întîi, într-o vreme cînd ţara românească are oameni de reală valoare.*

Sînt 30 de ani de cînd eu aştept să văd pe Dl. Carp în fruntea unui Minister extraordinar, care să facă acte mari. Şi nu văd nimic. La 1888, după căderea lui Ion Brătianu, mi se părea că se înfiripează ceva din marile minister, *dar n-a fost nimic trainic.*

S-ar părea că de la Kogălniceanu încoace, oamenii de imaginaţie au dispărut şi-au rămas oamenii de memorie şi de voinţă. Acela [Kogălniceanu] a fost geniul inventiv al României, care, cu Vodă-Cuza, reprezintă rasa noastră. Regele Carol, cu toţi oamenii săi politici, sînt neinventivi. *Ion Brătianu, Lascăr Catargiu, Al. Lahovary, Dim.*

„Cu o morgă extraordinară, tratînd pe toţi colegii săi de «gogomani», P.P. Carp... figură enigmatică în toată puterea cuvîntului"

Sturdza, T. Maiorescu, P.P. Carp sînt atîtea laturi ale aceleiaşi prisme [...].

În adevăr, cîteşi trei aceşti bărbaţi, hors concours, *D-nii Sturdza, Maiorescu şi Carp sunt oameni de* memorie. *Speram că Dl. Carp va face vreo nebunie de geniu. Era gata s-o facă, acum o lună, cînd vroia să mergem, în ruptul capului, cu Germanii şi Austriacii, împotriva lumii întregi. Era nebunie, dar nu era de geniu.*

Şi cu toate astea, o mare simpatie învăluie personalitatea aceasta.

Născut boier, ca şi Dl. Sturdza, şi ca şi D-sa moldovean din judeţul Vaslui, Dl. Carp este ginerele aceleiaşi Doamne Cantacuzino, care a dat zile Doamnei Zoe Sturdza, dar care n-a fost deopotrivă de darnică cu fiica sa Doamna Irena Carp. Ca şi Dl. Sturdza, Dl. Carp a învăţat în Germania, de unde s-a întors cu aceeaşi reverenţă pentru noţiunea de „Stat", astfel cum o concepuse Bismarck. S-ar putea zice că acesta e singurul punct de atingere între cei doi cumnaţi.

Intrat, de la început, în Junimea de la Iaşi, Dl. Carp a fost recunoscut numaidecît ca şef politic al acestei grupări literare, în numele căreia gîndea, vorbea şi lucra cu o morgă extraordinară, tratînd pe toţi colegii săi de „gogomani". *Este evident că spiritul revoluţionar şi individualist al acestei grupări de tineri, care de altfel era foarte disciplinată, avea ceva strengăresc şi nou ce nu se potrivea cu vremurile lui. Am cunoscut pe cei mai mulţi dintre fondatorii grupului, din care patru trăiesc şi astăzi: D-nii Carp, Maiorescu, Todiriţă Rosetti şi Jacob Negruzzi.*

Cînd voi vorbi de Junimea *de la 1882, aceea care luase formă politică hotărîtă, cu* România liberă *ca organ, voi reveni asupra fondatorilor grupării. Deocamdată să rămînem la Dl. Carp.*

*Figură enigmatică în toată puterea cuvîntului, omul acesta este rînd pe rînd admirabil, dar incomplect în toate actele vieţii sale politice. Dinastic hotărît, de la suirea pe tron a Regelui Carol pînă în zilele noastre, este singurul bărbat de Stat care a îndrăznit să spună Suveranului adevăruri crude şi din această cauză să se facă nesuferit, Aceluia ce are aşa de mare putere. Pornit de la formula „Regele şi dorobanţul"**, care însemna un*

---

* Este vorba de viitorul colonel Al. Sturdza care, în timpul primului război mondial, a trădat, trecînd la inamic (vezi *Magazin istoric*, nr. 10/1972) — *n.r.*

** La 29 noiembrie 1886, P.P. Carp a rostit o cuvîntare împotriva celor care atribuiau lui I.C. Brătianu meritul de a fi creat România modernă. Printre altele, el spunea: „După noi toate acestea [realizările României — *n.r.*] au fost făcute de doi alţi oameni, din care unul e cheia de boltă şi celălalt temelia suveranităţii naţionale. Aceştia doi se numesc regele Carol şi al doilea dorobanţul român". De aici formula „regele şi dorobanţul", care s-a bucurat de mare popularitate în epocă; folosită în sens restrictiv, ea marca, în concepţia lui Carp, necesitatea instaurării unui regim monarhic absolutist, sprijinit pe puterea armatei — *n.r.*

adînc dispreţ pentru regimul reprezentativ şi deci pentru toate ficţiunile constituţiei noastre, Dl. Carp s-a opus întotdeauna la schimbarea acestei constituţii, iar cînd a făcut alegeri, ele au fost aproape libere [!?]. Devenit Ministru şi preşedinte de Consiliu, morga D-sale faţă de Suveran trecea peste toate mărginile şi nu arareori spunea în mod crud ceea ce s-ar fi putut spune cu delicateţe sau s-ar fi putut face cu eloquenţă. Aşa, bunăoară, înainte de a părăsi ministerul şi a lăsa locul D-lui Maiorescu, într-o violentă explicaţie cu Majestatea Sa, care afirma că armata română nu avea cele trebuincioase pentru a intra în campanie, Dl. Carp a zis Regelui: „Dacă nici de asta nu te-ai ocupat de aproape, ce-ai făcut timp de 45 de ani?"

Ar fi ceva nou şi plin de demnitate în această invectivă, dacă ea ar porni dintr-o necesitate organică a unei naturi sălbatice, un Cromwell vorbind celuilalt Carol I; dar cînd se ştie că această îndrăzneală provine dintr-o morgă desmăţată, cum numai Tiberiu putea să fi moştenit de la familia Claudia, — atunci gestul D-lui Carp rămîne o simplă bravare. Ei bine, acelaşi om, în momentul cel mai grav al zilelor de astăzi, a fost singurul sprijin al Regelui. În consiliul de coroană ce s-a ţinut, în august, la castelul Peleş, după declararea războiului franco-german, bărbatul care a îndrăznit să „vorbească", a fost Dl. Carp. Regele, luînd cuvîntul, a expus situaţiunea internaţională, căutînd să convingă pe asistenţi că România trebuia să meargă alături de Germania şi de Austro-Ungaria. „A venit momentul, Domnilor, să facem din ţara noastră o Mare Putere" a zis Regele. Tăcere mormîntală. După oarecare foire şi şopăială, Dl. Th. Rosetti a ridicat un glas sfios, ca să spună că rangul de Mare Putere poate să fie primejdios şi greu de ţinut. A mai vorbit unul şi altul, D-nii Marghiloman, Jean Lahovary, Brătianu, Take Ionescu, rostindu-se mai toţi pentru neutralitate. Atunci a luat cuvîntul Dl. Carp. A fost o execuţie în regulă, aruncînd în obrazul fiecăruia făţărnicia tuturor: „Toţi sau mai toţi aţi fost consilierii tronului; toţi ştiaţi că politica noastră externă merge în calea Triplei Alianţe[...]. Prin urmare cu toţii aţi consimţit la această politică. Iar astăzi, cînd a venit vremea să ne ţinem de cuvînt vă daţi la o parte. Cum lăsaţi pe omul* aista *singur?! (a întrebat, arătînd către Rege)".*

Scena mi-a fost raportată de Ministrul Afacerilor Străine, Dl. Porumbaru.

Este cu atît mai interesantă purtarea D-lui Carp de astăzi, cu cît a fost mai crudă purtarea Regelui şi a partidului conservator cînd cu decapitarea sa.

*Era în 1912 Septembrie, cu puţin timp înaintea războiului balcanic. Regele convoacă un consiliu** în care se declară că se pregătesc evenimente grave, şi România avea să-şi spună cuvîntul său. Drept aceea, se simte nevoie de formarea unui Minister tare. Suveranul declară că nu are nici un motiv de a se despărţi de partidul conservator, dar cere ca acest partid să fie întregit, să se facă repede alegeri, iar Ministeriul să se prezinte ţării într-o formaţiune omogenă, fie sub prezidenţia D-lui Carp fie sub a D-lui Maiorescu.*

*Această indicaţiune a D-lui Maiorescu era o subtilitate care ascundea intenţia Regelui de a decapita pe Dl. Carp***.*

Nu trebuie uitat că mai tot timpul cît stătuse la guvern pînă atunci, guvernul conservator se întroienise în chestia tramvaielor. Această afacere, de tarabă liberală, nu ar merita să fie cunoscută de posteritate, dacă n-ar fi punctul de plecare al decapitării D-lui Carp. În ce constă ea? În formarea unei societăţi pe acţiuni, în capul căreia se afla Dl. Vintilă Brătianu, fratele şefului partidului liberal, societate care obţinea creaţiunea a noii linii de tramvaie, în condiţiuni oneroase pentru comună şi avantajoase pentru acţionari. Venind la guvern partidul conservator, cu Dl. Carp la preziденţia Consiliului şi Dl. Al. Marghiloman la Interne, acesta din urmă denunţă convenţiunea tramvaielor, ca cea mai scandaloasă afacere brătienistă. *Justiţia însă se pronunţă în favoarea societăţii. Lumea fu agitată timp de un an, iar* chestia tramvaielor *ajunse la Parlament, cu violenţa cu care aleargă la noi toate scandalurile. Dl. Carp se înhămă la ea, ca un cal de sînge, şi trase, pînă ce căzu în ham. D-sa născoci formula „fierului roşu"**** împotriva D-lui I. Brătianu, şeful liberarilor, care, pus astfel de-a dreptul în cauză, răspunse cu violenţă, provocînd scandal şi retrăgîndu-se din Parlament.*

---

* Se referă la consiliul de coroană din august 1914, care a hotărît neutralitatea României (vezi *Magazin istoric*, nr. 1/1968 şi 6/1973) — *n.r.*

** Este vorba de şedinţa convocată la Peleş, la care au participat toţi membrii guvernului condus de Maiorescu, cu excepţia lui E. Pangrati; la şedinţă a participat şi Ferdinand, moştenitorul tronului — *n.r.*

*** De fapt, această intenţie şi-o arătase încă de la începutul anului 1912, fiind nemulţumit de intransigenţa lui P.P. Carp, faţă de Partidul Liberal şi Partidul Conservator-Democrat, care, coalizate, constituiau o puternică opoziţie, permanent izvor de agitaţie politică — *n.r.*

**** Formula exprima intenţia lui Carp de a dezvălui pînă la capăt toate dedesubturile afacerii şi de a-i pedepsi pe vinovaţi — *n.r.*

În intervalul acesta, Camerele votară o lege specială, care însă fu declarată de Curtea de Casaţie ca neconstituţională.*

Iată-l pe Dl. Carp, care nu vrea să renunţe în ruptul capului la fierul roşu, *pus în marea încurcătură de a înghiţi sentinţa Casaţiei şi a debarca pe Dl. Marghiloman sau a pleca D-sa de la guvern.*

Cronica intimă zicea că Dl. Marghiloman nu apăra atît Comuna Bucureşti, cît

„... Prinţul Ferdinand... despre acesta nu se ştie mare lucru, dar nici nu se aşteaptă mare lucru..."

îşi răzbuna pe Dl. Brătianu că-i hrăpise femeia.

D-na Eliza Marghiloman (născută Stirbey) părea hotărîtă de soartă să fie soţia unui şef de partid, în orice caz. Eu am cunoscut-o şi ca D-na Marghiloman şi ca D-na Brătianu. Îmi aduc aminte de cea dintîi ca de o adorabilă persoană. Musset zicea despre engleza din poezia sa, Une bonne fortune, *că nu poate s-o compare mai bine decît cu o picătură de lapte. Eu aş zice despre D-na Marghiloman că nu pot s-o compar mai bine decît cu o persică: rotundă, roză şi parfumată, cu puful care împiedică pe nervoşi de a o atinge, D-sa era un fruct cugetător, căci se ocupa de poezie, rîdea ca o floare ce înfloreşte, chema la sine ca fundul apelor adînci. Am cunoscut-o şi ca D-na Brătianu: fructul era mai copt, puful mai aspru, rîsul mai rar, apa mai puţin adîncă; în schimb, cugetul înălţat în sfere ideale, de patriotism şi de poezie: am citit o lucrare tradusă de D-sa în cea mai frumoasă limbă românească.*

Prin urmare, acest măr de discordie (tot în lumea fructelor oprite) părea a fi adevărata cauză a fierului roşu *— aşa că intransigentul meu amic, Dl. Carp, ia conturul soarelui ce apune cîteodată cu masca ironică a zădărniciei.*

S-ar zice că nimeni n-a ţinut socoteală de sforţarea morală a D-lui Carp, în această împrejurare, şi Regele mai puţin decît toată lumea. Ca şi cum n-ar mai fi fost o figură retorică, fierul roşu, *ci un instrument real, roşit în foc, cu care D-sa alerga după toată lumea, — toţi fugeau de D-sa, — pînă ce, în întrunirea de la Dl. G.Gr. Cantacuzino, în care se propunea* colaborarea *cu Dl. Tacke Ionescu, Dl. Carp îşi iscăli demisia din şefia partidului conservator şi părăsi puterea şi pe foştii săi amici**.*

* Legea respectivă desfiinţa societatea pe acţiuni creată de liberali – *n.r.*

** Aici autorul suprapune evenimente petrecute în cadrul a două întruniri ţinute la G. Gr. Cantacuzino: una la 8/21 martie 1912, la care Carp nu participă, şi unde se discută crearea unui nou minister, fără el şi Marghiloman, „compromişi" în afacerea tramvaielor şi a doua, la 6/19 octombrie 1912, unde discuţia se poartă asupra colaborării cu conservatorii-democraţi; la această a doua întrunire participă şi Carp, care se declară împotriva colaborării. A doua zi îşi dă demisia din funcţia de preşedinte al Partidului Conservator (i-a fost acceptată de conducerea partidului în 1913) — *n.r.*

Cum ajunsese partidul conservator la necesitatea înlăturării D-lui Carp?

Iată cum: după indicaţiile date de Rege în Consiliul de la castelul Peleş,

„Maria de Coburg-Gotha... femeie frumoasă, plină de nuri şi darnică"

Dl. Maiorescu se puse pe lucru şi începu să trateze, pe de o parte cu Dl. Carp, pentru a-l aduce înapoi, pe de alta cu Dl. Take Ionescu, pentru a-l face să fuzioneze. Persoana care fu, în mod special, însărcinată de către Dl. Maiorescu să vadă şi pe Dl. Carp şi pe Dl. Take Ionescu, fu generalul Argetoyanu, pînă atunci Ministru de Război. Om integru, cam naiv şi nedeprins cu şiretlicurile tratativelor, *Dl. Argetoyanu chemă pe generalul Averescu şi-l însărcină să vorbească amicului său Take Ionescu. Acesta îi trimite răspuns că nu poate sta de vorbă cu Dl. Carp „deoarece e nebun". Generalul Argetoyanu, în întrevederea sa cu Dl. Carp, reproduse întocmai cuvintele raportate de generalul Averescu. Dl. Carp îl însărcină să spună D-lui Maiorescu că este un trădător, iar D-lui Take Ionescu că este o canalie.*

(Continuare în p. 37)

PRIN CHINA POPULARĂ PE URMELE ISTORIEI

CRISTIAN POPIȘTEANU

De-a lungul unui traseu de peste 7 000 kilometri, care m-a purtat pe urmele mileniilor civilizației chineze, mi-a revenit nu o dată în memorie una din celebrele cugetări ale lui Nicolae Bălcescu: „Istoria este cea dintîi carte a unei nații" în care aceasta „își vede trecutul, prezentul, viitorul". Vastitatea operei de construcție socialistă pe care o realizează un popor de 800 000 000 oameni, condus de Partidul Comunist Chinez creat în iulie 1921 își dimensionează clar contururile întîi de toate prin raportare la vastitatea istoriei Chinei. Istorie nu numai de multe ori milenară, dar care oferă celui ce păşeşte pe urmele ei, revelația densității în evenimente sociale grandioase, evenimente ce culminează desigur cu măreața luptă revoluționară de eliberare din secolul nostru care a dus la instaurarea, în urmă cu 24 ani, a Republicii Populare Chineze. Istorie căreia succesiunea de dinastii încerca să-i jaloneze o aparență infinită dar pe care o pun cu adevărat în valoare nenumăratele ridicări populare; nesfîrșită epopee care certifică de milenii ascensiunea maselor către destinele marii țări a Chinei. Istorie care se înfățișează în imensitatea practic de necuprins a mărturiilor creației materiale și spirituale a poporului, făuritorul civilizației pe care China a adus-o tezaurului umanității. Și poate că ilustrarea cea mai elocventă a îngemănării istoriei cu prezentul o dă faptul că în China au fost scoase la lumina zilei milioane de relicve ale trecutului îndepărtat; ele au fost conservate cu minuțioasă grijă și au îmbogățit cu un torent de date valoroase știința și arta. Și dacă istoricii, arheologii și muzeografii chinezi au, fără îndoială, meritele lor în această expediție arheologică pe scară națională, cel mai semnificativ mi-a apărut faptul că în China numeroase brigăzi sau echipe de producție care efectuează muncă de construcții au un responsabil al descoperirilor subpămîntene.

Dintr-o istorie atît de străveche și de zbuciumată* încerc să prezint cititorului Magazinului istoric **imaginea cîtorva locuri celebre. Cu povestea lor, cu impresia pe care mi-au lăsat-o, cu impactul lor asupra vieții contemporane.**

Pe locul unde pasărea de aur transmitea ordinele

Înainte de a părăsi China am auzit această expresie: **Wo ai Tien-an-măn** („Iubesc Piața Porții păcii eterne"). Este o expresie care oglindește dragostea locuitorilor Capitalei pentru principala lor piață, unul dintre cele mai impresionante monumente ale orașului. Străbătută ziua sau noaptea de valurile bicicletelor, de pașii zecilor de mii de copii care se plimbă cu părinții lor sau de vizitatorii din provincie sau străinătate, Piața Tien-an-măn nu rămîne niciodată pustie. Am văzut-o la diferite ore și întotdeauna acest loc, unde se adună cetățenii Pekinului la marile sărbători, mi-a apărut de o maiestate calmă, de o proporționalitate simplă și sugerînd într-adevăr eternitatea.

Tăiată pe centrul ei de principala arteră a Capitalei, Ceang-an-dzie (Bulevardul Păcii lungi), Piața Tien-an-măn, pe a cărei suprafață de 40 hectare încap 500 000 oameni, îți lasă senzația unui loc cu mult mai vast. Sînt unghiuri din care dacă o privești capeți aproape impresia de orizont. Într-un tîrziu mi-am explicat această impresie prin armonioasa dozare a edificiilor împrejmuitoare: pe toată latura de nord zidul roșu al fostei cetăți interzise (palatul imperial de iarnă), întrerupt la mijloc de impozanta poartă de lemn masiv, Tien-an-măn, cu cele cinci intrări și cu tribunele de onoare. În fața lor, la extremitatea de sud a pieții se află o altă poartă, de astădată dublă (Țien-măn), prin care sudul orașului comunica cu nordul; pe cele două părți laterale la est și la vest piața este flancată de Palatul Adunării Reprezentanților Populari din întreaga Chină și respectiv de Palatul Muzeelor; în centrul pieții se înalță monumentul eroilor poporului.

Ceea ce te surprinde în privelișteа pieții este aceeași sugestie de imensitate cople-

* Pentru istoria Chinei, vezi **Magazin istoric**, nr. 10/1968, 10/1971, 11/1971, 10/1972, 6/1973.

şitoare şi cînd nu este populată decît de cîteva grupuri de oameni şi în plină aglomeraţie. Simetria, legea fundamentală a arhitectonicii tradiţionale, pe care am putut s-o constat pretutindeni în China, nu numai la amplasarea pieţei Tien-anmăn, îşi spune desigur şi ea cuvîntul.

Acolo, chiar pe dalele de marmură, am aflat istoria pieţii. Relativ recentă istorie, deoarece în perioada imperială actualul teritoriu al pieţii era ocupat de clădirile ministerelor (Ministerul Cultelor, al Lucrărilor Publice, de Război, de Justiţie, Biroul de Astronomie, cel al Sacrificiilor, Centrul de Cenzori).

Clădirile birocraţiei imperiale erau înconjurate de ziduri şi accesul era limitat doar prin trei porţi; actuala magistrală Ceang-an-dzie nu exista şi pentru a trece dintr-o parte în cealaltă a Pekinului trebuia să ocoleşti prin poarta de sud, Ţien-măn. Pe locul Pieţei Tien-an-măn aveau loc odinioară ceremoniile intitulate „Ordinele imperiale transmise de pasărea de aur". De la înălţimea porţii Tien-an-măn edictele imperiale erau coborîte într-un fel de cutii de lemn aurit în formă de pasăre. Decretele imperiale erau apoi aşezate în ciocul păsării. Înalţii funcţionari îngenuncheaţi în faţa porţii primeau edictele şi le duceau, pe o platformă de lemn pe care era un decor sub formă de nori, la Ministerul Cultelor unde ele erau copiate şi expediate în lungul şi în latul ţării. La începutul secolului nostru cîteva dintre clădiri au fost demolate şi s-a lărgit coridorul nord-sud, care după căderea imperiului (1911), a devenit embrionul actualei pieţe. De numele Pieţei Tien-an-măn sînt legate evenimente glorioase ale istoriei poporului chinez în secolul XX. În mica piaţă de odinioară, în faţa porţii Tien-an-măn poporul din Pekin s-a adunat nu o dată pentru a manifesta hotărîrea sa de a-şi făuri o soartă mai bună. Aici au avut loc manifestaţiile mişcării de la 4 mai 1919, care marchează un punct de cotitură în istoria contemporană a Chinei; aici s-a încheiat marşul patriotic de la 18 martie 1926; aici s-a ţinut demonstraţia de la 9 decembrie 1935, care a dat semnalul războiului de Rezistenţă antijaponez. În Piaţa Tien-an-măn la 1 octombrie 1949 preşedintele Mao-Tzedun a ridicat pentru prima oară pavilionul cu drapelul de stat al Republicii Populare Chineze.

Celălalt mormînt al dinastiei Ming

Nankin — în limba chineză Capitala sudului — a fost reşedinţa a opt dinastii şi totodată a primei republici proclamată aici în 1911 de reprezentanţii a 17 provincii sub preşedinţia dr. Sun-Yat-Sen. Tot la Nankin data de 1 ianuarie 1912 a fost proclamată prima zi a erei republicane. Vestigiile istoriei s-au acumulat de-a lungul a 3 000 ani, însă mărturiile luptelor revoluţionare din prima jumătate a secolului nostru au adăugat Nankinului o aureolă de care toţi cei întîlniţi aici sînt deosebit de mîndri. Ei sînt de asemenea bucuroşi de vecinătatea „uriaşului"—denumire familiară dată Fluviului Yang-tze, ale cărui ape scaldă oraşul — peste care constructorii cu sprijinul întregii populaţii a oraşului au înălţat recent unul din cele mai mari poduri din lume.

Una din gloriile „Capitalei de Sud" s-a făurit în perioada primului împărat din dinastia Ming. Cunoscute în lumea întreagă, iar în ultimii ani vizitate de numeroşi oaspeţi sînt cele 13 morminte ale acestei dinastii situate în apropierea Pekinului. Mausoleul şi mormîntul întemeietorului dinastiei se află însă la Nankin, iar viaţa sa prezintă un interes aparte. Ţăran — luptător devenit împărat şi întemeietor de casă domnitoare, el şi-a legat biografia de o adevărată renaştere a Nankinului. În fruntea unei armate ţărăneşti a ocupat oraşul în 1356 şi i-a dat numele de Ying-Tien-Fu, iar în 1368, după ce a dobîndit victoria definitivă împotriva ultimului împărat Yuen, a hotărît să fixeze aici capitala împărăţiei. Dezvoltarea oraşului a fost vertiginoasă. Primul împărat Ming a constrîns 20 000 familii bogate să-şi stabilească reşedinţa la Nankin spre a putea procura fondurile necesare reconstrucţiei sale. Sub domnia sa Nankinul a cunoscut o viaţă economică extrem de intensă: construcţii civile şi militare — între care numeroase şi lungi ziduri şi porţi de apărare, precum şi un palat după al cărui model a fost ridicat de către moştenitorul său palatul din Pekin— şantiere navale, ateliere manufacturiere, colegiu imperial, drumuri şi şosele bine pietruite, un plan urbanistic al oraşului, un negoţ înfloritor cu celelalte provincii chineze. Aşa se explică numărul de 45 000 familii de lucrători şi meşteşugari de la sfîrşitul domniei sale, cînd oraşul număra aproape 175 000 locuitori. Judecînd după aceste date, cuvintele gravate pe mausoleul primului împărat Ming sînt binemeritate: „Domnia lui a depăşit pe cele ale dinastiilor Tang şi Sung" (apreciate de vremea respectivă ca fiind deosebit de prospere).

Un drum sacru ce şerpuieşte pe colinele de est ale oraşului, străjuit de aceeaşi figuraţie numeroasă ca şi cea de pe aleea mormintelor Ming de lîngă Pekin — statui impunătoare, ale dregătorilor, generalilor, animalelor (elefanţi, cămile, cai, lei) conduce la mormîntul unde din 1398 se odihneşte vigurosul fondator al unei dinastii ce a stăpînit China vreme de aproape 300 ani.

Volume de istorie în granit negru

Înainte de a ajunge la Si-an — capitala provinciei Șensi și de asemenea fostă capitală imperială — am vizitat una dintre cele mai vechi și importante așezări neolitice — satul Bon Po. Exact în urmă cu două decenii, constructorii care lucrau la turnarea temeliilor unei noi uzine au făcut primele săpături care au dus la dezgroparea unui întreg sat. Vechimea sa: aproximativ 6 000 ani înaintea erei noastre. Au fost găsite 45 locuințe cu fundațiile încă intacte; 200 mici depozite de cereale și de alte alimente; ateliere de olărit cu 6 cuptoare, arme, rămășițe de animale; o necropolă cu 174 morminte de adulți și 76 morminte de copii, precum și 37 urne funerare. Am admirat perfecțiunea amenajării muzeului natural acoperit, ce adăpostește una din cele mai valoroase dovezi științifice ale prezenței comunității umane neolitice pe teritoriul Republicii Populare Chineze, încă în urmă cu aproape 8 000 ani. Cu deosebită satisfacție responsabilul Biroului pentru educație al provinciei Șensi mi-a spus că recent au fost descoperite urmele unei alte așezări mai mari, datînd din aceeași epocă. Specialiștii capătă astfel noi temeiuri de cercetare a vieții omului pe meleagurile țării unde sinantropul de Pekin trăia încă acum 500 000 ani.

Dacă la Bon Po mă întîlnisem cu protoistoria, în centrul Si-anului aveam să descopăr unul dintre cele mai celebre produse ale spiritualității chineze. La Muzeul de istorie al provinciei Șensi, între numeroasele pavilioane ale fostului Templu al lui Confucius, o adevărată pădure de blocuri monolitice de granit negru dezvăluie o originală cronică istorică. Este cea mai bogată și veche colecție de documente scrise pe marmură. Sînt înscrise, într-o operă deopotrivă istorică și sculpturală, multe din importantele evenimente ale istoriei Chinei antice.

Sînt aici cronici în piatră din perioadele Tang, Han, Sung, Yuen, Ming, Țing. Cele mai vechi hărți ale Chinei sînt cartografiate pe aceleași uriașe pagini marmoreene.

Alături de cronicile istorice și filozofice, privim pe același granit negru gingașe caligrafii artistice, de sub dalta cărora ies la iveală frunze de bambus și chipuri omenești. De pe un monolit, însuși Confucius ne privește cu o mască imperturbabilă! Aici se găsesc, de asemenea, cele 12 texte clasice ale gîndirii sale (650 000 caractere gravate în anul 837 e.n. și depozitate la Colegiul imperial la 1090. Ele reprezentau materia de studiat pentru candidații la examenele imperiale în vederea dobîndirii unui titlu academic sau obținerii unui post în ierarhia statului). Valori neprețuite cuprinde acest muzeu, unde aș mai aminti doar conservarea celei mai vechi bucăți de hîrtie din lume (datînd din anul 206 î.e.n.), exponat care nu poate să nu emoționeze pe orice slujitor al scrisului.

Continuat în zeci și zeci de alte lăcașuri ale istoriei, traseul recentei călătorii — de-a lungul căruia am beneficiat de solicitudinea și ospitalitatea desăvîrșită ale gazdelor mele de la Universitatea din Pekin — mi-a depozitat în memorie, pe lîngă mărturiile civilizației și luptei poporului chinez, sentimentul pietății, grijii și atașamentului general cu care este înconjurat tot ceea ce este valoros în trecutul țării. Departe de a te simți împovărat de contactul cu o retrospectivă multimilenară, încerci o reconfortantă stare de spirit, văzînd și înțelegînd că, aplecîndu-se cu firească fervoare asupra devenirii sale, poporul chinez, devotat construirii orînduirii socialiste, citește în propria istorie trecutul, prezentul, viitorul patriei.

PLANȘELE NOASTRE

Străveche pictură policromă chineză, realizată pe o țesătură din mătase cu dimensiunile de 205 cm lungime, 92 cm lățime în partea superioară și 47,7 cm în partea inferioară. Unicat artistic intact, datînd de peste 2 000 ani și prezervat prin metode încă nedeslușite, extrem de prețios pentru determinarea nivelului artizanatului mătăsii și artei picturale în epoca Imperiului Han de Vest. Acest brocart antic a fost descoperit acum cîțiva ani în mormîntul de la Mawangtovei la periferia orașului Ceangșa, în provincia Hunan. Mormîntul aparține după toate probabilitățile unei femei din familia marchizului Tai, al cărei coșciug a fost învelit în acest brocart. Acest mormînt — denumit Han nr. 1 — a produs o puternică revelație științifică prin marele număr de obiecte funerare perfect conservate descoperite și mai ales prin sarcofagul intact al acestei femei. Planșa I reproduce o imagine de ansamblu a picturii, iar celelalte trei redau detalii ale unei opere artistice fără egal. Pictura reprezintă de sus în jos lumea celestă, lumea umană și lumea subpămînteană. Cu alte cuvinte, cerul, pămîntul, infernul. Compoziția, de un colorit extrem de fin și nuanțat, îmbină o inspirație de natură realistă cu motive din vechi legende chineze și cu aspecte din viața socială a epocii. Experții apreciază că această piesă constituie o dovadă inestimabilă asupra dezvoltării artelor plastice în China antică.

NEINVENTIVUL CAROL I ŞI CÎŢIVA DINTRE SFETNICII SĂI

(Urmare din p. 29)

După ce generalul Argetoyanu se achită de misiunea sa, într-un mod atît de imparţial, declară D-lui Maiorescu că se retrăgea şi D-sa de la Ministerul de Război, pentru că dezaprobă colaborarea *cu Dl. Take Ionescu; Dl. general voia fuzionarea, care era altceva decît* colaborarea.

În timpul tratativelor, Regele ar fi dorit să excludă şi pe Dl. Marghiloman din noua formaţiune ministerială, ca să-l înveţe minte să mai umble cu fierul roşu, care era un instrument bun de marcat vitele, iar nu şefii de partide. Se pare că Dl. Marghiloman izbuti să convingă pe cei în drept, că invenţiunea aceasta era exclusivă a D-lui Carp; că D-sa fusese întotdeauna gata să trateze şi cu Dl. Take Ionescu şi cu Dl. Brătianu...

Şi iată-l deci, pe Dl. Carp al meu, care n-avea nimic de împărţit cu Dl. Vintilă Brătianu, nici soţul D-nei Eliza Marghiloman nu fusese [...] — iată-l retras de la guvern şi de la şefia partidului conservator, pentru că nu voise să renunţe la un cuvînt: fierul roşu.

Asta zugrăveşte pe om, şi în rău şi în bine. În rău, îl arată ca pe un amator, un artist care sacrifică o situaţie unui cuvînt, un zeflemist incorigibil; în bine, ca pe un bărbat în toată puterea cuvîntului, care gîndeşte limpede şi spune fiecăruia ce gîndeşte, chiar şi Majestăţii Sale.

Din acest punct de vedere, Dl. Carp este cel mai original român.

O latură a acestei frumoase inteligenţe este darul de a vorbi. Fără flori retorice; fără infinitele adjective ale lui Delavrancea; fără schimele [grimasele] şi mimica lui Maiorescu; fără strălucirea cam goală a lui Take Ionescu, —discursurile D-lui Carp se ascultă cu o uimire plăcută şi se citesc cu dragoste, ca istoria lui Mommsen. Cînd D-sa vorbeşte, cu monoclu în ochiu, cu capul pleşuv, cu faimoasa funtă de cravată neagră, purtînd redingota ca un englez de rasă, — toată lumea este subjugată. Moldovenismele stilului său oratoric îi dau un farmec mai mult.*

La Bucureşti are casă mare, unde primeşte, iarna, toată societatea bucureşteană, căreia are aerul de a-i face o nespusă onoare, prin faptul că D-sa, Dl. Carp, nu se duce să se culce. Doamna Irena Carp este o foarte cuminte Doamnă, cu totul absorbită în personalitatea bărbatului său, care, cred, a înşelat-o cu profuziune.

La Ţibăneşti, domeniul părintesc, Dl. Carp oferă vînători, mese, primblări prin pădurile sale ţinute cu o regularitate germană, — purtînd monoclu cu aceeaşi notă intimă de dispreţ, care are aerul de a zice: „Ascultă, dragă, tu eşti un gogoman".

Soţii Carp au mai mulţi copii, mai cu seamă băieţi — şi o fată, care a luat în căsătorie pe vărul său primar, căpitanul (astăzi colonel) Alexandru Sturdza. În momentul căsătoriei, toată lumea se mira de înclinarea reciprocă a tinerilor şi unii tachinau pe Dl. Carp că şi-a dat fiica după fiul „celui mai mare prost din Principatele Unite", cum califica D-sa pe cumnatul său Dimitrie Sturdza. Dl Carp răspundea că a luat ce era mai bun în casa Sturdza, lucru ce nu e încă probat.

AL. MARGHILOMAN**.

Actualul şef al partidului conservator este produsul specific al timpului, — s-ar putea zice despre Domnia sa „mînzul cel mai bun al grajdurilor Regelui Carol".

Eşit dintr-o familie de boiernaşi îmbogăţită, Dl. Marghiloman a pătruns deodată în protipendadă, *fără contestaţie, fără bănuială, precum se şi cuvine unor timpuri economice ca ale noastre, în care* liberul schimb *dă loc la infiltraţiile cele mai extravagante. Portiţa pe care s-a strecurat a fost deschisă de un cal,* Albatros, *cu care a păşit pe toate terenurile sociale, economice, amoroase, atît de mult, încît, la maturitate, D-sa a dat numele calului, vilei sale de la Buzău.*

Părintele D-lui Marghiloman, „Conu Iancu" era un fel de colon californian, arendaş, antreprenor, vînător de Bărăgan, jucător de cărţi, prefect — în cele mai bune relaţii cu lumea din Bucureşti, miniştri, deputaţi şi senatori şi cu lumea din provincie, alegători, subprefecţi, hoţi de cai. Conu Iancu ţinuse multă vreme poştile, ceea ce explică intimitatea sa cu această din urmă breaslă. Dl. Nicu Filipescu, cînd era supărat pe Dl. Alex. Marghiloman, se lega de atavismul cailor de pe Bărăgan pentru a defini pe vicepreşedintele Jockey-Clubului român.

Mama D-lui Marghiloman, „coana Irena", născută Izvoranu, era o Damă dintre cele mai venerabile,

---

* Aluzie la istoricul şi arheologul german Theodor Mommsen (1817-1903), specialist în istoria Romei antice, distins cu premiul Nobel pentru literatură în 1902 – n.r.

** În partea de sus a paginii se află această menţiune: „Acest portret început în ţară în anul 1915, înainte de război, a fost terminat la Odessa în timpul pribegiei".

cînd am cunoscut-o eu. Cu tîmple scrise pe frunte şi ochii ridicaţi chinezeşte, ca fiul său, — D-sa locuia prin strada Amzi, cam în faţă cu palatul Doamnei Miţa Biciclista, unde-i plăcea să primească, să dea prînzuri, să facă* partida, *seara, cu diverşi bărbaţi zaharisiţi.*

Debuturile D-lui Alex. Marghiloman au fost uşoare şi strălucite. Încă de la Paris, ca student, D-sa era bogat, şi căuta să intre în linia de conduită pe care n-a părăsit-o niciodată, de a părea, *ceea ce formează fondul naturii sale de* snob, *incorigibil. E aşa de greu a defini cuvîntul* inteligenţă. *Dl Marghiloman e inteligent. Cum de nu s-a desbărat D-sa niciodată de boala de* a părea?

Întors în ţară pe vremea cînd junimismul înflorea la Bucureşti, D-sa a descălecat *politiceşte în templul Junimii literare, unde a fost numaidecît catalogat în secţia politică, pusă exclusiv sub oblăduirea D-lui Carp. Îmi aduc aminte de unele şedinţe memorabile, în casa D-lui Maiorescu, din strada Mercur, pe timpul cînd trăia prima soţie** a acestuia, iar a doua sa soţie*** era numai* auditoare. *Alecsandri citea* Fîntîna Blanduziei *sau pe* Ovidiu; *Eminescu era încă sănătos şi cu sfiala sa obicinuită asculta cum discutau alţii; Caragiale spunea anecdote triviale sau citea piese cu haz; Pogor pleca la 10,½ fix; Zizin Cantacuzino corecta traducerea sa capitală din Schopenhauer. Dl. Carp venea cîteodată să-şi vadă „gogomanii". De cîtva timp, îl însoţea un tînăr elegant, cu ochii traşi de la coadă în sus, totdeauna în frac, care tînăr jena pe ceilalţi şi se simţea jenat el însuşi. Toată lumea ştia că este fiul bogatului Iancu Marghiloman şi că s-a înscris în partidul junimist:*

„Produsul specific al timpului —s-ar putea zice despre Domnia-sa «minzul cel mai bun al grajdurilor Regelui Carol»" (Al. Marghiloman)

un viitor ministru, cîrje a bătrîneţelor D-lui Carp. Nimeni nu prevedea că numita cîrje *va rupe gîtul* şefului.

Succesele D-lui Marghiloman, pe lîngă femei, hrăneau cronica scandaloasă a timpului. Călare pe Albatros, D-sa cucerise o amazoană din preajma D-lui Carp, pe propria cumnată a acestuia, D-na Irena Sutzu; mai tîrziu, se vorbi de o dramă dureroasă, în care pieri o Doamnă, Mareş Rioşeanu; apoi diverse nelegiuiri drăgălaşe, pentru care lumea este atît de indulgentă. Cea mai strălucită, dar şi cea mai costisitoare cucerire a sa, fu aceea care-i deveni soţie legitimă, D-na Eliza Marghiloman, menită, cu timpul, să-l cunoască adînc, să sufere şi să-l părăsească. Fiică a lui Alex. Stirbey, prinţesă, frumoasă şi bogată D-na Eliza Marghiloman era încoronarea unei cariere de Don Juan, care, dacă ar fi fost mai puţin inteligentă, ar fi dat satisfacţii depline aspiraţiilor soţului său. Dar D-na Eliza Marghiloman era tăiată din alt material decît soţul său. Înzestrată cu multă originalitate, poate cam fantastică, în toate cazurile artistă, în înţelesul eternei nemulţumiri a puterii creatoare, D-na Marghiloman căuta, probabil, în bărbatul său, un om cu totul superior, un stăpîn — şi nu găsi decît un om elegant, *preocupat pururea* de a părea. *D-sa îl părăsi.*

În momentul separaţiunii, Dl. Marghiloman fu mare. *Omul acesta, care poate cheltui o avere pentru politică, dar care e în stare să lase în mizerie pe un amic devotat, restitui zestrea soţiei sale, cu vîrf şi îndesat, ceea ce, firește, se ştiu în toate băncile, în toate cluburile, în toate saloanele. Cumnaţii săi, fraţii Stirbey, Barbu şi George, rămaseră în cei mai buni termeni cu Dl. Marghiloman — ceea ce nu împiedică, mai tîrziu, pe Dl. Barbu Stirbey a fi foarte intim în casa D-lui Brătianu, pe lîngă care îndeplinea un fel de trăsătură de unire cu cercurile Curţii. Se ştie că Dl. Barbu Stirbey este „nimful egeriu" al M.S. Reginei*

---

* Cunoscută în epocă ca femeie de moravuri uşoare — n.r.

** Prima soţie a lui Titu Maiorescu a fost Clara Kremnitz, de care s-a despărţit în 1886 — n.r.

*** Este vorba de Anna Rosetti, cea de-a doua soţie a lui Maiorescu — n.r.

Maria, ceea ce, fiind dat caracterul nimfelor, constituie o calitate regretabilă.*

Se pare că după despărţire, Dl. Marghiloman s-a cununat nelegitim [sic!] cu o damă, de ordin inferior şi oarecum public, căreia i-a montat casă, cu tot luxul pretenţios şi sever al unui bărbat mîndru de sine şi ceva cam reclamagiu. S-ar părea că o necesitate fiziologică face că actualul şef al partidului conservator trebuie neapărat să-şi ia porţia sa de sentiment, în toate zilele, mergînd să doarmă cîte o jumătate de oră la domiciliul elegant al susnumitei Doamne.

*Casa D-lui Marghiloman din strada Mercur este un monument de inepţie; un stil bizar, cu acoperişul francez, cu grilajul „secession"**, cu un peron pretenţios, pe care se intră cu trăsura dacă vor caii; cu un grajd pe bulevardul Coltzei, care este mai important decît casa stăpînului. Înăuntru, contradicţii. O sală de mîncare îngrijită, un salon fără nici un gust, în care, alături de lucruri scumpe dar nesărate, se văd tablouri cusute în gherghef, perne brodate „în familie"; o galerie-verandă, absurdă, în care se plimbă grupurile de alegători influenţi sau de tineri amorezaţi (la vreme de bal). Sala de mîncare este gloria casei. Dl. Marghiloman ţine să mănînce bine şi, mai ales, să se ştie că mănîncă bine. Drept aceia are bucătar francez, servitori francezi, şi o droaie de invitaţi permanenţi care admiră şi mănîncă. Stăpînul casei bravează, insistînd cu un fel de poli-*

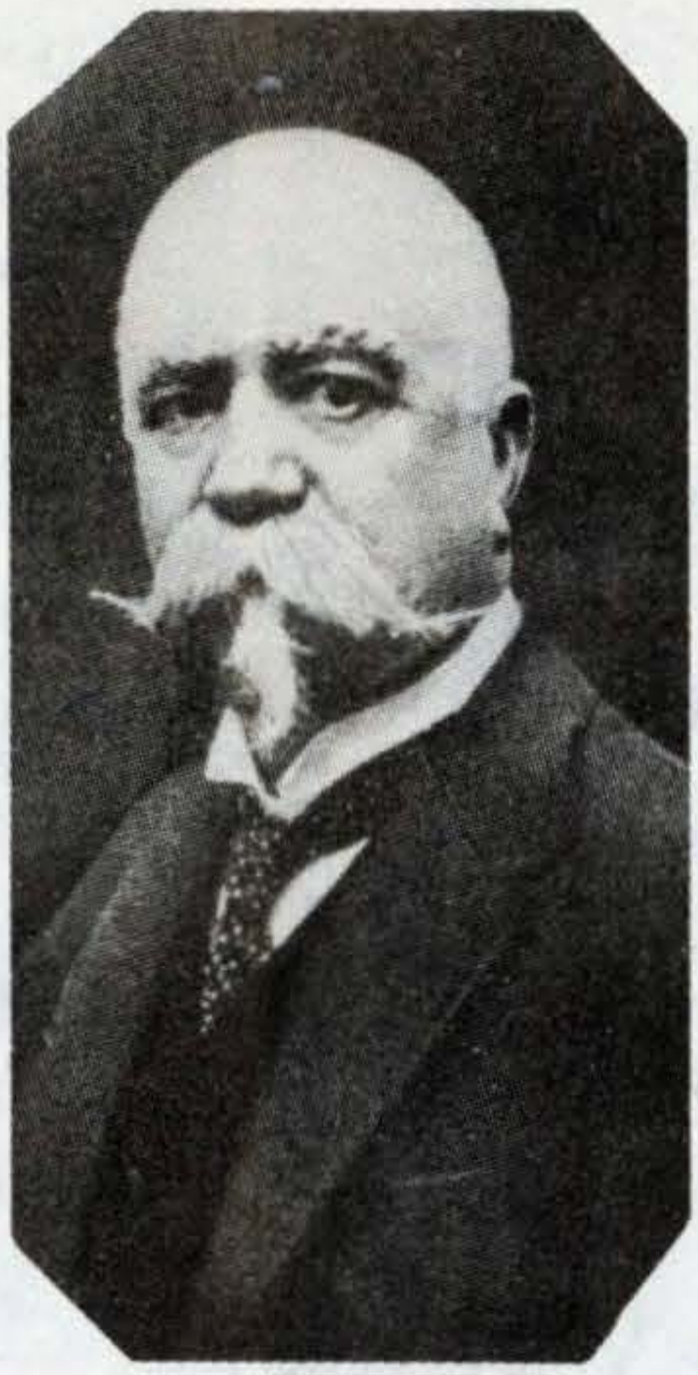

Generalul Argetoyanu, „cam naiv şi nedeprins cu şirelicurile tratativelor"

teţă exagerată să hrănească bine pe cei mai săraci pentru reclamă. Tot felul de secretari, căţăluşi, telefonişti, gazetari, umblă forfota prin casă, avînd aerul de a conspira. În fond, mai toţi aşteaptă cu nerăbdare pe Dl. Marghiloman care vine la dejun foarte tîrziu, ceea ce măreşte foamea partidului.

În politică, D-sa a început, după cum am spus, cu Dl. Carp, pe care l-a făcut imposibil cu legea contra tramvaielor şi apoi l-a părăsit cînd a simţit că-l părăseşte Regele Carol; de la Dl. Carp a trecut la Dl. Maiorescu, iar cînd acesta şi-a trimis dimisia din străinătate, Dl. Marghiloman a fost ales şef al partidului conservator.

La prima scrisoare a lui Maiorescu, comitetul partidului conservator i-a respins dimisia din şefie. Dl. Marghiloman, după puţin timp, a declarat că a primit o nouă scrisoare din partea lui Maiorescu, care persistă în dimisie, ba, mai mult, se retrage din politică. Nimeni n-a văzut scrisoarea.

Mulţi dintre amicii D-lui Marghiloman pretind că această a doua scrisoare a lui Maiorescu nu a existat, sau că a existat cu aşa clauze, că dacă ar fi fost depusă pe biroul clubului, D-sa [Marghiloman] n-ar fi fost ales şeful partidului. Maiorescu astăzi a murit, Nicu Filipescu de asemenea. Vremurile mai teribile. Cel ce scrie se găseşte refugiat la Odessa cu autorizaţia guvernului ca pentru a ţinea în fiinţă Comisiunea Europeană a Dunării, care va fi de trebuinţă ţării mai tîrziu***.

În ultima fază a vieţii sale politice, adică atunci cînd partidele nu se mai diferenţiau pe alte principii şi alte interese, ci numai pe intrarea României în război, mai curînd sau mai tîrziu, cu Franţa sau cu Germania, — Dl. Marghiloman a jucat un rol pe care nu l-am înţeles bine. D-sa a fost decapitat de Dl. Nicu Filipescu; asta însă n-ar proba nimic: pe cine n-a decapitat Dl. Nicu Filipescu!...

S-ar fi zis că Dl. Marghiloman împărtăşea cu totul părerea Regelui Carol, care credea că este în interesul României să meargă cu Puterile centrale. Bărbatul politic care reprezenta această idee era Dl. Carp. D-sa nu a încetat un moment a-şi spune pe faţă credinţa şi programul în contra părerilor D-lui Filipescu şi în contra curentului ţării întregi...

---

* Aluzie la legăturile de notorietate publică ale reginei cu Barbu Ştirbey — *n.r.*

** Stil în artele decorative şi arhitectură care s-a manifestat în ultimele decenii ale sec. XIX — *n.r.*

*** Pasajul subliniat este rezultatul unei descifrări aproximative, datorită textului care suprapune un altul şters de autor printr-o linie zigzagată — *n.r.*

Înfruntînd teroarea dezlănţuită de C.Z. Codreanu

C.G.COSTA-FORU ÎN APĂRAREA DEMNITĂŢII UMANE

Dr. FLOREA DRAGNE

Într-una din zilele lui octombrie 1923, la Iaşi, pe strada Săvescu, în casa cu nr. 12, se desfăşura o consfătuire subversivă. Participanţii: Corneliu Z. Codreanu, Ilie Gîrneaţă, Radu Mironovici, Leonida Bondoc (de la Iaşi), Ion Moţa, Corneliu Georgescu, Ion Vernichescu (de la Cluj) şi Tudose Popescu (de la Cernăuţi). Grupul de studenţi huligani condus de C.Z. Codreanu, considerînd depăşite, insuficiente şi lipsite de „eroism" acţiunile de spargere a geamurilor la imobilele evreieşti şi răfuielile cu studenţii democraţi, a hotărît, nici mai mult nici mai puţin decît asasinarea a şase miniştri şi a unui mare număr de fruntaşi ai presei democratice şi antifasciste. Pentru realizarea planului alcătuit, complotiştii s-au deplasat la Bucureşti. Dar aici, spre surprinderea lor, au fost cu toţii arestaţi.

„Am scos revolverul și am tras..."

Acest epilog (soldat cu evitarea asasinatelor preconizate) a provocat în rîndurile teroriștilor bănuiala că, printre ei, ar exista un „trădător". El a fost desemnat degrabă în persoana lui I. Vernichescu, proaspătul prozelit adus de I. Moța, cu care era prieten; el se alăturase celor care, nemulțumiți de activitatea organizației de extremă dreaptă Liga Apărării Naționał Creștine (L.A.N.C.), s-au constituit în „grupul Codreanu", care a stat la temelia mișcării legionare. Conform „poruncilor" și „ritualului" specifice grupurilor teroriste, într-una din zile, Moța și-a luat „prietenește" victima de braț, s-a retras într-un loc ferit și i-a poruncit: „Închină-te, că am să te pedepsesc pentru trădare!". A scos pistolul din buzunar și a tras. Din alte surse reiese că I. Vernichescu a fost omorît cu șapte focuri de revolver în cabinetul judecătorului de instrucție.

În ciuda faptului că asasinatul a provocat o mare vîlvă, ucigașul nu a fost pedepsit, așa cum nu fuseseră pedepsiți nici complotiștii arestați la București de către generalul Nicolescu, prefectul Poliției Capitalei. Dimpotrivă, gazetele reacționare i-au înălțat osanale, iar unele elemente de extremă dreaptă au inițiat zgomotoase acțiuni de solidarizare cu asasinul.

Faptul că după numai șase luni de detenție Ion Moța a fost pus în libertate, întețirea acțiunilor antimuncitorești și antidemocratice ale elementelor extremiste, înlesnite de cercurile reacționare în scopuri diversioniste, au stimulat manifestările anarhice, de violență și dezordine, ale grupului condus de Codreanu. În opinia publică democrată începea astfel să se formeze certitudinea că reprezentanții marii burghezii, unii miniștri din guvernul liberal (ca dr. C. Angelescu, generalii Tr. Moșoiu și Arthur Văitoianu) sprijineau mișcările extremiste de dreapta, urmărind să le folosească ca masă de manevră în propriile lor interese. Profitînd de indulgența autorităților, codreniștii au trecut pe „lista neagră" pe toți cei care se opuneau acțiunilor lor teroriste.

În septembrie 1923, ca prefect al Poliției din Iași a fost numit Constantin Manciu. Avocat de profesie, cunoscător al legilor, acesta a socotit că datoria lui era să asigure ordinea și liniștea în oraș, să zădărnicească acțiunea celor care, în disprețul legilor, întrebuințau violența pentru a-și impune „ideile". Elementele huligane-extremiste l-au amenințat în cîteva rînduri cu moartea. Încă cu prilejul arestării complotiștilor din 1923, asupra lui Codreanu, pe lîngă celelalte documente compromițătoare, s-a găsit și planul casei prefectului, ceea ce însemna că acesta figura pe „lista neagră". Ulterior, încercările de terorizare a prefectului s-au repetat tot mai des; la un moment dat, o bandă de codreniști a voit să pătrundă cu forța în casa lui, dar s-au încăierat cu sergentul de la poartă și au fost alungați. Nelăsîndu-se intimidat, prefectul Poliției din Iași l-a arestat și anchetat pe C.Z. Codreanu*.

În toamna anului 1924, studentul Comîrzan, care fusese cercetat de poliția ieșeană — fiind implicat în dezordinile codreniste — l-a acționat în judecată pe C. Manciu, pentru purtare „nelegală" și abuz de putere (!??). Procesul s-a judecat în prezența unui public compus în majoritate din devotații lui Codreanu, care vociferau și-l persiflau pe prefect. Avocatul acuzării a făcut totul pentru a-l provoca pe Manciu. Întrebările adresate erau ireverențioase și agresive: „Să spună polițistul...", „Să spună ipistatul ...", „Să ne declare tistul cu mentalitate de plutonier major ce știe despre lovirea studentului Comîrzan" etc. Manciu a căutat să nu se lase provocat, să evite incidentul pe care adversarii săi îl doreau.

În cursul dezbaterilor, la 25 octombrie 1924, printre asistenți a putut fi observat și Codreanu, despre care, ulterior, martorii oculari au declarat că a stat impasibil tot timpul. La un moment dat, s-a ridicat și a părăsit sala. Însoțit de patru prozeliți, l-a așteptat pe Manciu la ieșirea din judecătorie și l-a împușcat pe la spate. „Am scos revolverul și am tras — declara Codreanu mai tîrziu. Am țintit în cine se apropia de mine. Primul a căzut Manciu. Al doilea a căzut inspectorul Closs, al treilea, un om mai puțin vinovat, comisarul Hușanu". Crima a fost premeditată și executată după un plan minuțios alcătuit. Asasinarea prefectului a fost un act de răzbunare demențială, primul atentat politic de anvergură al cămășilor verzi, care avea să deschidă suita celorlalte crime legionare. Făcîndu-se ecoul opiniei publice democratice, ziarul **Adevărul,** din 28 octombrie 1924, caracteriza asasinatul de la Iași ca pe o culminare a „întregii succesiuni de agresiuni și conspirații săvîrșite sau puse la cale de grupul de inși îndeajuns cunoscuți, porniți să-și realizeze prin crimă și anarhism aspirațiile lor absurde. Sînt aceiași oameni care au figurat în complotul trecut și în toate tulburările înregistrate în ultimele luni".

Criminalii implicați în organizarea complotului din 1923 fuseseră achitați; Ion Moța, care împușcase pe Vernichescu de

---

* Ca student la Iași, Codreanu s-a aflat sub directa înrîurire naționalistă a profesorului A.C. Cuza, pe atunci decan al Facultății de drept. Vezi amănunte în **Magazin istoric,** nr. 11/1971.

asemenea; la fel se întîmplase şi cu ceilalţi delincvenţi mai mărunţi din grupul condus de Codreanu. „Achitările pronunţate de instanţe — constata cu indignare T. Teodorescu-Braniște într-un articol publicat în **Adevărul,** din 30 oct. 1923 — au fost prima de încurajare dată acestor demenţi".

„Am să vă spun adevărul pentru binele ţării"

Se spera că, măcar de data aceasta, autorităţile vor lua măsuri drastice împotriva grupărilor fasciste. Cu atît mai mult cu cît fusese asasinat unul din funcţionarii importanţi ai regimului, membru al Partidului Liberal, prefectul Poliţiei Iaşilor. Opinia publică democratică considera că nu era suficientă pedepsirea autorilor materiali ai crimelor; era necesară şi o condamnare publică a autorilor morali, a acelora care „au lucrat din umbră la înebunirea tineretului, sădindu-i în suflet pornirile criminale care astăzi se manifestă atît de odios".

În atmosfera de panică ce s-a creat după actul scelerat al lui Codreanu, s-a trecut la arestarea atentatorilor şi la deschiderea unei acţiuni publice contra lor. Şi ministrul Justiţiei, Gheorghe Mîrzescu şi Gheorghe Tătărăscu subsecretar de Stat la Interne au făgăduit solemn, la catafalcul lui Manciu, că vor face totul pentru pedepsirea exemplară a ucigaşilor. Interpelat în Cameră de profesorul universitar ieşean Paul Bujor, şeful guvernului liberal, I.I.C. Brătianu, a promis în termeni categorici că se vor lua măsuri pentru pedepsirea vinovaţilor; mai mult, vor fi traşi la răspundere nu numai autorii materiali ai asasinatului, ci şi cei morali.

Ce s-a ales însă din aceste solemne promisiuni? Procesul s-a desfăşurat sub „toleranţa şi chiar cu sprijinul autorităţilor", după cum remarcau documentele vremii. Deşi crima se comisese la Iaşi, procesul a început la Focşani şi apoi a fost mutat la Turnu Severin, cît mai departe de indignarea celor care fuseseră martori la multe din netrebniciile lui Codreanu. Bandele de huligani teroriști s-au deplasat la Turnu Severin, întovărăşind pe „eroul" şi „martirul" lor. Ciracii lui Codreanu şi ai profesorilor reacţionari ieşeni A.C. Cuza şi Şumuleanu au creat o atmosferă de derută şi panică în oraşul de pe malul Dunării, exercitînd presiuni asupra juraţilor şi familiilor acestora. În timpul procesului, Codreanu a fost scos din închisoare şi mutat la un hotel, îngăduindu-i-se să primească vizite. Această atmosferă era alimentată din plin de coloanele presei de extremă dreaptă, care a organizat o adevărată campanie, prezentîndu-l pe odiosul criminal drept „erou naţional".

Atmosfera de teroare provocată de adepţii lui Codreanu a determinat pe mulţi dintre avocaţi — care dezaprobau sincer crimele elementelor fasciste — să evite de a intra în conflict direct cu ele, luînd deschis apărarea celor terorizaţi. Se temeau, firește, să nu devină, la rîndul lor, victime ale răzbunării bandelor de bătăuşi şi criminali. La puţin timp după începerea procesului, însăşi văduva lui Manciu şi inspectorul de poliţie Closs, insultaţi şi ameninţaţi de bandele de huligani, au fost nevoiţi să se retragă din sala tribunalului. La plecare, Adela Manciu a adresat preşedintelui Curţii cu Juri următorul protest: „Zdrobită de durere şi simţindu-mă în neputinţă de a mai înfrunta în persoană ostilităţile batjocoritoare ale apărării şi ale unei părţi care uită marile dureri, plec rugîndu-vă să binevoiţi a considera prezenţa d-lui avocat Costa-Foru, care acceptă această datorie, ca împuternicitul meu".

Călăuzit de spiritul dreptăţii şi umanităţii, C.G. Costa-Foru s-a ridicat cu mult curaj împotriva adversarilor drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti. Înfruntînd pericolul asupra căruia era prevenit, el s-a manifestat hotărît la bară şi în presă, demascînd adevăratele mobiluri ale asasinării prefectului Poliţiei din Iaşi. Aceasta în condiţiile în care preşedintele Curţii cu Juri, încă de la începutul procesului, părea favorabil acuzaţilor, întrerupîndu-l des pe Costa-Foru şi nelăsîndu-l să-şi dezvolte pledoaria.

La dezbateri, înainte de a intra în fondul pledoariei sale, Costa-Foru a ţinut să remarce atmosfera de teroare în care se judeca procesul: „D-na Manciu a plecat îmbolnăvită, nemaiputînd îndura suferinţele sale în această sală. Ca să înţelegeţi starea sufletească în care domnia ei se afla, închipuiţi-vă, vă rog, fiecare dintre dvs. care aţi intrat în această sală, chinuiţi de durerea pierderii fiinţei celei mai scumpe, cu nădejdea de a vă putea îndeplini în privinţa ei o datorie sfîntă: aceea de a-i apăra onoarea pe care ştiaţi că unii au înţeles s-o atace, s-o pîngărească [...] Închipuiţi-vă dvs., femei măritate şi iubitoare de soţ, că aţi intrat aici ca, în faţa asasinilor lui, să vă împliniţi o datorie — nu de a-l răzbuna; căci răzbunarea nu e o datorie, nici simţire care poate intra în suflet nobil — ci datoria de a-i apăra memoria de pîngăreala ce i se pregătise.

Închipuiţi-vă, că în loc de compătimire şi respectul durerii la care aveaţi dreptul s-o aflaţi din partea publicului şi chiar din partea foştilor adversari[...], n-aţi aflat din partea acestora decît persiflare, ironie şi răutate..."

Pledoaria rostită în faţa Curţii cu Juri din Turnu Severin a depăşit cu mult semnificaţiile procesului. Avocatul acu-

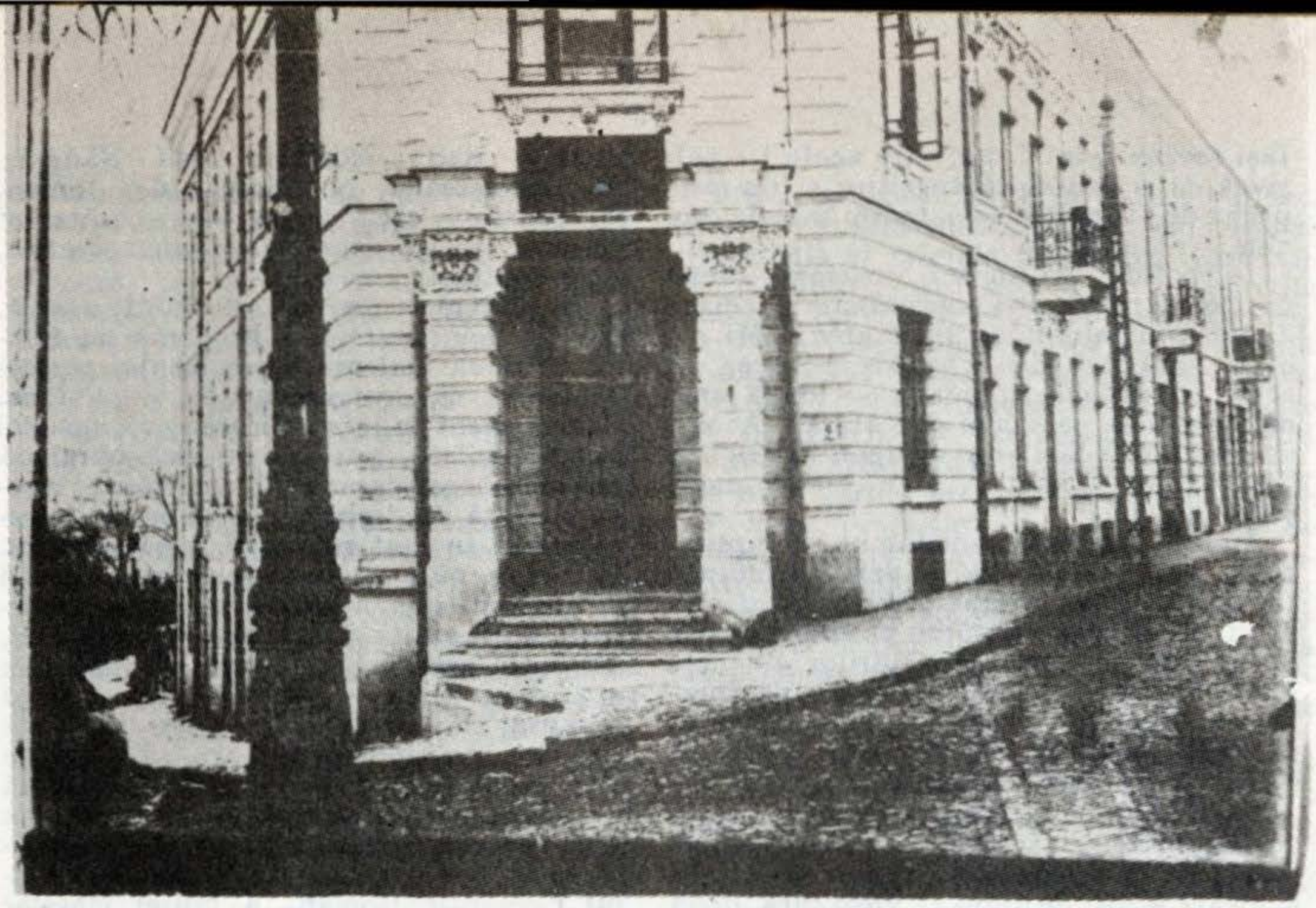

Pe aceste trepte ale Judecătoriei din Iași a fost împușcat C. Manciu la 25 octombrie 1924

În p. 40: *„Din cele ce am învățat eu, știu că ura chinuiește mai mult pe cel care urăște, decît pe omul contra căruia s-ar îndrepta..." (C. G. Costa-Foru, în ultimii ani ai vieții)*

zării a condamnat cu energie folosirea violenței în viața politică și a dezvăluit demența acelor tineri care considerau că asasinatele le pot aduce glorie.

„Voi pleda — a declarat Costa-Foru — ca avocat, așa cum și martorii aduși înaintea d-voastră trebuie să depună fără ură, fără frică, fără părtinire [...] Din cele ce am învățat eu, știu că ura chinuiește mai mult pe cel care urăște, decît pe omul contra căruia s-ar îndrepta ura noastră. Urăsc însă răul, patimile josnice și urîte, faptele rele".

Avocatul și-a continuat astfel pledoaria: „Am să vă spun adevăruri, adevăruri ce simt datoria de a vă spune pentru binele țării, pentru binele vostru, pentru binele chiar al acelor tineri, de pe această bancă, pe care îi privesc cu o sinceră compătimire și mai ales al celorlalți tineri care dacă ar urma exemplul acestora, ar ajunge și ei să comită asasinate [...] Întreb: care din părinții ce în astă sală se află, care ar putea fi într-atît de orbit ca să zică: cum aș vrea ca și fiul meu să facă ce-au făcut acei pe care atîția îi numesc eroii neamului! EROII NEAMULUI! CE PROFANARE!".

În acel moment, asistența — în covîrșitoare parte adepți ai acuzatului — a vociferat împotriva lui Costa-Foru. Profitînd de ocazie, A.C. Cuza a exercitat o nouă și grosolană presiune asupra juraților. Sfidînd orice regulă juridică, el a cerut asistenței să dea un vot de blam, prin ridicare de mîini, avocatului democrat.

În pledoaria sa, Costa-Foru a opus cultului urii propovăduit de fascism, pe cel al dragostei față de om, cultul universal al păcii: „... Antisemitismul este așadar pentru țara noastră un import din străinătate, de unde — vai! — pe lîngă unele bune, am importat și multe rele".

În momentul în care președintele Curții i-a atras atenția să nu mai stăruie asupra șovinismului și antisemitismului, Costa-Foru a replicat: „Dar aci stă tot fondul procesului, d-le președinte. Vă fac dovada chiar cu mărturisirile acuzatului, aflate la dosar. Vedeți, la pag. 195 [din dosar] acuzatul zice: «m-am devotat cu desăvîrșire mișcării antisemite și naționaliste...». Dar această mișcare nu produce mijloace de trai; de aci se impune întrebarea: de unde banii? Și răspunsul se află în aceeași declarație a acuzatului din care citim: «Un grup de cetățeni mă întreține, unii dîndu-mi bani, alții haine, alții...»".

Insistînd asupra originilor antisemitismului, Costa-Foru se întreba: cui folosea această marfă importată și cine avea trebuință de dînsa? Răspunzînd singur întrebării, arăta: „Am zis că ea a folosit politicienilor și aceștia s-au servit de dînsa în București, în desfășurarea luptelor de partid, atunci cînd guvernelor le trebuia o diversiune împotriva atacurilor opoziției sau vice-versa, cînd opoziția avea nevoie de o mișcare pentru răsturnarea guvernului [...]. Onoarea importării la

Iași revine d-lui Cuza, care acolo l-a cultivat cu o deosebită îngrijire și l-a propagat de la înălțimea catedrei sale de economie politică...".

În pofida strălucitei pledoarii, după deliberări confuze și contradictorii, curtea a redat criminalului libertatea: „Mi s-a citit verdictul de achitare — avea să scrie cu emfază Codreanu — după care am fost luat pe sus și dus afară". Acolo, ca o sfidare a legilor și ordinei, în urletele discipolilor crimei, i s-au oferit „mari jerbe de flori".

Ziarul **Adevărul** condamna complicitatea autorităților care, prin atitudinea lor dubioasă, au ajutat propagarea dezordinii. Se atrăgea atenția opiniei publice democrate „asupra primejdiilor pe care le-ar cuprinde perpetuarea stării de enervare și anarhie, generalizarea sistemului de lupte brutale, introducerea omorului ca armă [politică] obișnuită".

Imediat după proces, Costa-Foru scria cu îndreptățită revoltă: „Este oare admisibil [...] ca asasinul să fie pur și simplu achitat? A fost de ajuns să vie o sută, două de propagandiști, aproape toți antisemiți, ca o întreagă curte cu jurați, în cap cu președintele ei, s-o ia razna peste interesele sociale cele mai înalte...".

Felul cum s-a sfîrșit acest proces, încurajarea dată ulterior autorilor de bătăi și asasinate, avea să coste scump nu numai masele muncitoare, ci și reprezentanți ai burgheziei, din rîndul căreia au căzut pradă răzbunării legionare personalități marcante.

„Pentru un bine care va fi al altora"

Nici nu se stinseseră ecourile procesului de la Turnu Severin și cel care avusese curajul să-i înfrunte pe asasinii lui Manciu se și bucura de „atenția" lor. În decembrie 1925, în gara Cluj, o bandă de vreo 15-20 huligani, veniți special de la Iași în vederea organizării unor demonstrații huliganice — s-au năpustit asupra lui C.G. Costa-Foru, lovindu-l cu furie. Știuse, încă din clipa cînd acceptase să apară în proces, că-și va atrage furia acestor cete de netrebnici, dar curajul, convingerile sale democratice îl făcuseră să accepte.

Personalitate marcantă a vieții publice românești, avocat și gazetar de talent, C.G. Costa-Foru (1856-1935) s-a manifestat, alături de alte personalități ale vremii (dr. C.I. Parhon, Petre Constantinescu-Iași, Radu Cernătescu, dr. Petru Groza, Zamfir Arbore, Ștefan Voitec, Ilie Cristea, Paul Bujor, dr. N. Lupu, Virgil Madgearu, Ion Pas, Victor Eftimiu, Camil Ressu, Constantin Mille, Ilie Moscovici, C. Medrea, N.D. Cocea, Lucrețiu Pătrășcanu, Dem Dobrescu, Lothar Rădăceanu, Radu Rosetti, Iosif Nădejde, B. Brănișteanu, N. Schina, Gr. Iunian, I. Negreanu etc.) ca un dîrz apărător al drepturilor și libertăților democratice, al demnității umane.

În deceniul trei al secolului nostru, clasele dominante din România au folosit agitarea violentă a pretinsului pericol comunist ca instrument de diversiune. Concomitent cu intensificarea propagandei anticomuniste, puterea de stat burgheză și-a accentuat caracterul reacționar; abuzurile față de drepturile și libertățile cetățenești au luat proporții îngrijorătoare. Cei mai buni fii ai poporului român — comuniștii — au fost aruncați în închisori, schingiuiți în beciurile Siguranței, iar unii asasinați. Pe acest fundal au apărut și unele organizații de extremă dreaptă, din rîndul cărora s-a dezvoltat cea mai reacționară grupare politică din cîte a cunoscut poporul român vreodată — mișcarea legionară — folosită de vîrfurile reacționare ale claselor stăpînitoare ca forță de șoc împotriva Partidului Comunist Român, a luptei maselor muncitoare pentru drepturi și libertăți democratice, pentru o viață mai bună.

Grupările fasciste au întîmpinat însă, de la început, o puternică opoziție nu numai din partea clasei muncitoare și a organizațiilor sale revoluționare — în primul rînd a P.C.R. și U.T.C. — ci și din partea intelectualității progresiste, a unor personalități de seamă ale vieții politice, culturale și științifice. În anul 1923, împreună cu Dem Dobrescu și cu alți intelectuali de prestigiu, C.G. Costa-Foru a creat Liga drepturilor omului, organizație îndreptată împotriva „despotismului de sus și demagogiei de jos". Ulterior, a depus o activitate energică și în cadrul Ligii contra terorii, Comitetului pentru amnistie, Comitetului antirăzboinic și Comitetului național antifascist — organizații de masă legale, create și conduse de P.C.R.

În lupta pe care a desfășurat-o în acel timp contra terorii, pentru amnistie politică, pentru apărarea drepturilor democratice, P.C.R. a antrenat și a folosit activ, alături de alte organizații de masă, și Liga drepturilor omului, în frunte cu secretarul ei general — C.G. Costa-Foru. Acesta a apărat pe comuniști într-o serie de procese politice, a publicat articole și a înaintat autorităților energice proteste în care cerea restabilirea drepturilor și libertăților cetățenești, anularea măsurilor anticomuniste, eliberarea celor arestați, stingerea proceselor înscenate. El s-a ridicat nu numai împotriva terorii fizice, dar și a metodelor umilitoare folosite împotriva comuniștilor pentru măcinarea moralului lor (tunderea forțată a părului, anularea „vorbitorului", interzicerea de

a îmbrățișa rudele, ba chiar de a le da mîna). „Aceste ilegalități și enormități — consemna C.G. Costa-Foru — toate concură în intenția autorilor ca acești [arestați] să rămînă toată viața cu sănătatea lor compromisă, alterată, la unii definitiv pierdută".

În aprilie 1925, C.G. Costa-Foru a reușit să viziteze închisoarea Jilava. Profund impresionat de cele văzute, a întocmit o dare de seamă în care a descris în mod amănunțit condițiile insuportabile ale militanților revoluționari închiși acolo: „Intrăm în întunecimea subsolului. Aer rece, miros de pămînt umed. Intrăm într-o primă celulă. Pe un podeț de scînduri, pat sumar, fără măcar o rogojină ca așternut, zace întins secretarul general al Uniunii sindicatelor în lemn din România. Spune că nu știe pentru ce a fost chemat la Siguranță și arestat. «Nu cer decît să fiu ascultat. Nu-mi pot găsi nici o vină. Pentru ce mă arestează? Pentru ideile mele? Voi muri cu ele!» Mă simt înălțat eu însumi în plină admirație. E grandios lucru să vezi firea omenească bravînd moartea pentru o idee generoasă, pentru un bine care va fi al altora".

Referindu-se la articolele publicate de Costa-Foru, după vizita la Jilava, într-o scrisoare trimisă din această închisoare, militantul comunist Alex. Dobrogeanu-Gherea spunea: „Am fost izbiți, d-le Costa-Foru, de justețea informațiilor ce le aveți și pe care le-ați dat în primul dvs. articol de campanie împotriva metodelor Siguranței și, la rîndul nostru, sîntem în măsură a vă da și noi lămuriri și date necesare campaniei [...] Recunoaștem că simțim o reală satisfacție știindu-vă simpatia alături de noi în această luptă".

Un larg ecou a avut în opinia publică din țară și străinătate publicarea broșurii **Abuzurile și crimele Siguranței Generale a Statului.** Introducerea și concluziile fuseseră redactate de Costa-Foru, iar prefața aparținea cunoscutului om de știință francez Paul Langevin. În broșură —tipărită și în limba franceză — sînt inserate 70 declarații ale activiștilor de partid și ai organizațiilor revoluționare de masă, pe baza cărora erau demascate metodele sălbatice practicate de Siguranță și de poliție contra luptătorilor clasei muncitoare. Făcîndu-se apel la opinia publică, în broșură se spunea: „Trebuie ca toți iubitorii de legalitate și de dreptate să reacționeze energic, stăruitor, pînă la prefacerea stării de acum într-alta în care realitatea să corespundă legalității".

În calitate de secretar general al Ligii și în numele acesteia, C.G. Costa-Foru a protestat și împotriva acțiunilor teroriste, antipopulare apărute pe plan internațional. În 1923, glasul său s-a ridicat energic contra terorii sîngeroase dezlănțuite de regimul instaurat de Țankof în Bulgaria, precum și împotriva asasinării fruntașului socialist italian Matteotti. Atitudinea și faptele sale au făcut din Costa-Foru o personalitate prestigioasă, bine apreciată în cercurile democrate și revoluționare de pretutindeni.

Referindu-se la activitatea lui Costa-Foru, marele scriitor progresist Henri Barbusse aprecia că oameni ca el „aruncă strălucire asupra unei epoci ca a noastră și prin aceasta asupra națiunii sale înseși".

Prezența curajoasă ca adversar al fascismului în procesul de la Turnu Severin n-a fost, așadar, decît un episod din ampla și rodnica sa activitate pentru democrație și progres, pentru libertate.

„Curajul — virtute esențială a publicistului conștient..."

Luptător curajos pentru democrație, adversar al curentelor și grupărilor politice reacționare, C. G. Costa-Foru a fost, în același timp, un militant neobosit pentru întronarea unui climat de colaborare, prietenie și respect între toate popoarele lumii. El a urmărit cu atenție și interes profundele înoiri care au urmat Marelui Octombrie 1917, avînd frumoase cuvinte de apreciere pentru tînărul stat sovietic și realizările sale. În această privință, relevante sînt și documentele care urmează; ele ne-au fost puse la dispoziție de familia lui C.G. Costa-Foru și sînt redactate în limba franceză.

Dr. Fl. NEDELCU

V.O.K.S. ASOCIAȚIA UNIONALĂ PENTRU RELAȚII CULTURALE CU STRĂINĂTATEA
Moscova, 69, Malaya Nikitskaya 6

d-lui Costa-Foru, avocat,
București

Dragă domnule,

U.R.S.S. se pregătește să celebreze, între 7 și 17 noiembrie 1927, cea de-a X-a aniversare a instaurării regimului sovietic.

Apreciind că prietenii civilizației nu pot rămîne indiferenți la acest eveniment măreț, care a chemat la o viață nouă și activitate culturală milioane de oameni, V.O.K.S. (Asociația unională pentru relațiile culturale cu străinătatea) speră că va avea bucuria de a vă număra, cu această ocazie, printre oaspeții ei.

Serbările durează aproximativ zece zile, de la 7 la 17 noiembrie, însă, dacă puteți veni cu cîteva zile mai devreme, veți avea posibilitatea să cunoașteți toate aspectele vieții sovietice care vă interesează. Asociația va acorda în această privință concursul ei cel mai devotat în ceea ce privește ghizii experimentați, biletele de teatru, intrarea în muzee etc., asumîndu-și toate cheltuielile aferente. Printre altele, dorind să-i ferească pe oaspeți de toate grijile și eforturile, Asociația le garantează călătoria gratuită de la frontiera sovietică pînă la Moscova — dus și întors — și suportă cheltuielile legate de călătorie, cazarea în hoteluri etc.

În speranța că veți răspunde la această invitație, permiteți-ne să ne exprimăm profunda convingere că această sărbătoare a popoarelor eliberate din U.R.S.S. va contribui în mare măsură la apropierea și stima reciprocă între toți lucrătorii din cultură, fără deosebire de opinii politice.

O.D. Kameneva, președintele asociației

P.S. Vă rugăm să anunțați telegrafic din timp ziua sosirii (pe adresa: Koultsviaz, Moscou) în vederea îndeplinirii tuturor formalităților necesare privind viza etc. Pentru orice sprijin și informații, adresați-vă reprezentantului diplomatic al U.R.S.S. și reprezentantului V.O.K.S.

*

D-nei O.D. Kameneva, președintele ASOCIAȚIEI UNIONALE PENTRU RELAȚII CULTURALE CU STRĂINĂTATEA
București, 26 octombrie 1927, Aleea Mitropoliei

Doamnă Președintă,

Invitația Dumneavoastră, primită abia acum două zile, mi-a oferit posibilitatea să-mi satisfac o mare dorință în condițiile cele mai bune. A cunoaște o lume nouă, a vedea ansamblul realităților obținute în zece ani de experiență, a auzi pe autorii acestei revoluții, cea mai generală din istoria umanității, ar reprezenta un program de studiu care mă atrage de mulți ani, însă fără speranță de realizare. Amabila Dumneavoastră invitație a reprezentat deci pentru mine cea mai agreabilă dintre surprize și acceptarea mea vă era asigurată odată cu recunoștința.

Mă gîndeam deja să vă cer permisiunea de a aduce cu mine și pe soția mea, care vorbește limba rusă, deoarece și-a făcut studiile la Odesa, și a cărei prezență prețioasă, din toate punctele de vedere, ar preîntîmpina inconvenientele sănătății mele slăbite.

Din păcate, însă, ceea ce la început mi-a făcut o mare bucurie, după o mai matură chibzuință mi-a apărut ca absolut imposibil. Sînt imobilizat de reumatism și pe punctul de a mă interna într-un sanatoriu pentru a încerca să mă refac. În aceste condiții, aproape paralizat, a înfrunta în acest anotimp asprimea climei ruseşti ar fi o deosebită imprudență. Aș risca să rămîn țintuit la pat, în timp ce ceilalți invitați ar merge să culeagă date destinate viitoarelor lor lucrări.

Astfel, cu toată tristețea, mă văd obligat să declin invitația Dumneavoastră, dîndu-vă asigurarea că, în cazul unei eventuale reînnoiri a unei propuneri atît de tentante, voi accepta imediat.

Încă un cuvînt. Este sigur că cu ocazia acestei călătorii aș suferi, mai cu seamă la înapoiere, unele neplăceri, poate chiar unele pericole. În acest sens, țin să înlătur orice echivoc: vă declar sincer că această perspectivă nu a determinat în nici un caz refuzul meu. Desfid din obișnuință orice obstacol care stă în calea îndeplinirii unei sarcini; între altele, consider curajul ca virtute esențială a publicistului conștient și demn de misiunea sa.

Debarasarea de orice prejudecăți pentru a scrie cu imparțialitate ceea ce trebuie pentru clarificarea opiniei publice — iată sarcina pe care mi-am asumat-o în cursul îndelungatei mele cariere și nu cred că a sosit momentul să pierd curajul de care am dat dovadă întotdeauna.

Aștept în mod foarte sincer invitația eventual reînnoită, de a face un studiu conștiincios asupra Rusiei Sovietice, urmînd să public apoi pentru publicul român o dare de seamă cît mai completă posibil și în orice caz cinstit verificată asupra a tot ceea ce am văzut și auzit în cursul călătoriei mele în Rusia Sovietică.

Primiți, vă rog, Doamnă, asigurarea înaltei mele considerații.

*

Din păcate, împrejurările nu au mai permis lui Costa-Foru să facă această mult dorită vizită în Uniunea Sovietică.

GLADIATORUL TRAC DE LA ULPIA TRAIANA

Dr. doc. OCTAVIAN FLOCA

Piesa arheologică pe care o prezentăm constituie un valoros document sculptural, datînd din vremea stăpînirii romane în Dacia. Obiectul lucrat în bronz, frumos patinat în verde închis, a fost descoperit întîmplător de un localnic, la vreo 4 km sud de Ulpia Traiana, în hotarul actualei localități Zeicani. Aici, pe teritoriul de la intrarea în strîmtoarea Porților de Fier ale Transilvaniei, **istoricii situează crîncenele lupte de la Tapae (88 și 101 e.n.)**

Păstrată în întregime și avînd înălțimea de 15 cm, piesa reprezintă un luptător. Personajul scund, sumar lucrat în ceea ce privește detaliile anatomice și vestimentare, e înfățișat în poziție de așteptare, cu picioarele depărtate și bine înfipte în pămînt. Pe cap, poartă o cască în formă de calotă simplă, cu borurile largi, fără penaj și vizieră. Cu mîna dreaptă, acoperită în întregime de o mînecă inelară (un fel de „armură" pentru apărarea brațului în timpul luptei), prinde cu putere un pumnal scurt, arcuit. Mîna stîngă și piciorul stîng nu se văd, din cauza scutului rotunjit, postat în poziție verticală în fața personajului. Luptătorul este așezat pe platforma circulară a unui suport cilindric, gol în interior, lărgindu-se ușor de sus în jos și prezentînd la extremitatea inferioară o îngroșare inelară. Două orificii, pentru cuie, în partea de jos, erau destinate a fixa o tijă de lemn introdusă în cavitatea cilindrică. Este clar că această piesă forma extremitatea de sus a unui port-stindard **(vexillum).**

Lucrarea nu arată o preocupare insistentă în redarea amănuntelor și chiar a mișcării, fiind, poate, opera unui meșter local. Ceea ce îi ridică, însă, în mod deosebit valoarea e subiectul prezentat — un gladiator trac — pînă în prezent un **unicat** între celelalte lucrări sculpturale — statuete și reliefuri — din Dacia romană. Elementele care demonstrează că ne aflăm în fața reprezentării unui gladiator sînt obiectele cu care este înzestrată această figură bărbătească.

Gladiatorii — ale căror programe sîngeroase, atît de gustate de societatea timpului, se desfășurau în circuri și, mai ales, în amfiteatre — erau recrutați din rîndurile prizonierilor de război, uneori dintre sclavi și, mai rar, dintre cetățenii liberi, care se dedicau voluntar pregătirii și susținerii jocurilor din amfiteatre **(ludi gladiatorii)*.** Priviți în ansamblu, gladiatorii pot fi împărțiți în mai multe catego-

*Vezi **Magazin istoric**, nr. 4/1972.

Diverse categorii de gladiatori; primul din stînga — gladiator trac

rii, purtînd diferite denumiri, potrivit cu specificul armelor și al echipamentului cu care erau înzestrați, cu modul de luptă sau cu neamul din care se trăgeau. Astfel, **retiarii** aveau plase pe care le aruncau în toiul luptei asupra adversarilor; **samnites** purtau echipamentul soldaților samniți, iar **thraces,** după cum indică și numele, erau de origine tracă și dispuneau de armele și echipamentul specifice seminției lor: un pumnal cu lama curbă și ascuțită **(sica),** un scut caracteristic de formă dreptunghiulară și cu suprafața rotunjită etc.

De fapt, tracii sînt prezenți relativ timpuriu în arenele romane. Amintiți pentru prima dată de Cicero, ei apar ca luptători în arenă încă în timpul dictatorului Sylla: recrutați din rîndurile celor care au servit în armata regelui Mithridates, tracii se impun curînd, datorită priceperii și curajului lor.

După cum se știe, în amfiteatre nu se înfruntau gladiatori cu arme asemănătoare sau din aceeași categorie. De asemenea, pentru ca întrecerea să fie cît mai aprigă și mai necruțătoare, nu erau folosiți niciînd gladiatori de același neam.

Gladiatorul de origine tracă din piesa de la Zeicani este înarmat cu **sica,** arma „națională" a traco-dacilor, de forma unui colț uriaș de mistreț, deosebit de potrivită unor lovituri decisive executate de jos în sus și de spintecare. Pentru a-i apăra brațul drept, tracul reprezentat poartă, cum era regula, o apărătoare **(manica),** la care se mai adaugă **subliculum,** o piesă vestimentară înfășurată în jurul coapselor, susținută de un cordon.

Casca **(galea)** luptătorilor traci putea avea forme destul de variate, începînd cu cele prevăzute cu vizor și pînă la calota simplă, din cazul de față.

Odată identificat personajul ca fiind un gladiator de semințe tracă — **foarte probabil un dac,** avînd în vedere aria geografică în care s-a descoperit — mai e de subliniat că dintre gladiatorii traci și samniți erau de multe ori recrutați și instructori militari și luptători în oastea romană.

Existența stindardului presupune nu un singur ci mai mulți gladiatori, care s-au luat la întrecere cu semeni ai lor, de alte categorii și seminții, în arenele amfiteatrelor din Dacia.

Zîmbete din cronică

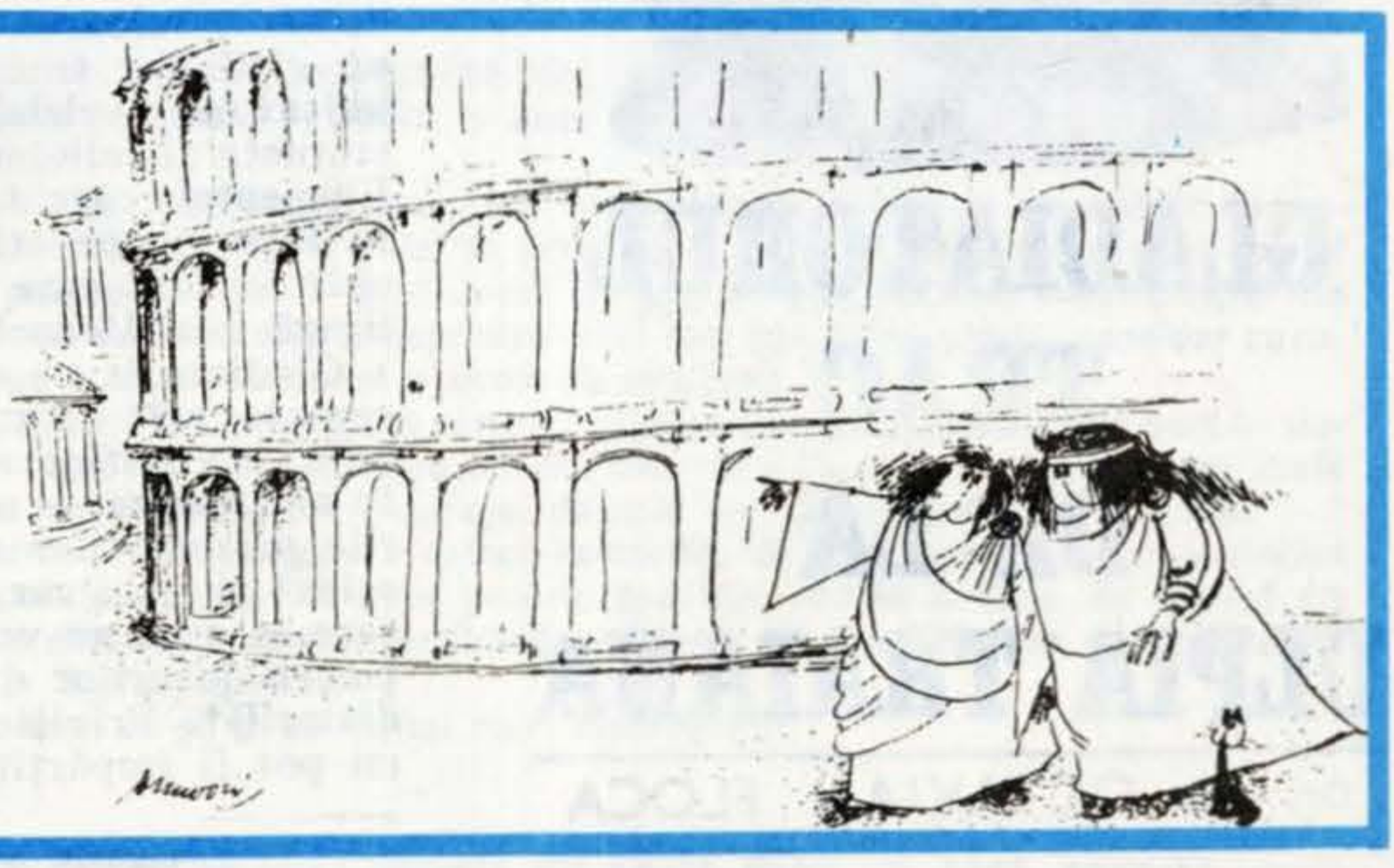

— Conduc leii cu patru la zero...

Zîmbete din cronică

Rubrică redactată cu concursul cititorilor

Degetul şi mîna

Cînd îi primea în audienţă pe înalţii demnitari, Carol I nu le întindea toată mîna, ci un singur deget. Ofensa era vizibilă, dar sfetnicii se prefăceau a nu o lua în seamă. Singurul care evita această jignire era P.P. Carp; acesta, în audienţele în grup, stătea retras, ca şi cum n-ar fi meritat favoarea ca regele să-i întindă degetul. În iulie 1900, însă, Carp fiind desemnat preşedinte al Consiliului de Miniştri, n-a mai putut evita gestul suveranului. În momentul în care Carol i-a dat degetul, primul ministru s-a prefăcut că nu observă şi a continuat să cotrobăiască prin servietă, ca şi cum ar fi căutat niscaiva acte...

Livid de furie, Carol l-a întrebat pe Carp:

— Dacă dumneata ai fi rege şi întinzînd mîna unui curtean acesta nu ţi-ar răspunde, ce ai face?

Carp a răspuns:

— Dacă i-aş fi întins un singur deget mi-aş fi cerut scuze, pentru că primul sfetnic al regelui reprezintă ţara, şi ţara trebuie respectată...

I. CONSTANTINESCU,
Bucureşti

Întrebare

Cato cel Bătrîn (234-149 î.e.n.), scriitor şi om de stat roman, autor al primei opere istorice scrisă în limba latină şi al unui tratat de agricultură, era renumit pentru severitatea, dar şi pentru modestia sa. Într-o zi, s-a întîlnit în for cu un prieten care l-a întrebat:

— Cum este posibil ca un bărbat atît de ilustru ca tine să nu aibă o statuie, în timp ce atîtea mediocrităţi au?

— Prefer ca romanii să se întrebe de ce nu am statuie decît să-şi pună întrebarea de ce am, a răspuns Cato.

Iulian MANAŞ-ZILBERMAN,
Iaşi

Mumia

Pierre Augereau (1757-1816), mareşal al Franţei în vremea lui Napoleon I, era un strălucit comandant de oşti, dar complet ignorant în chestiunile de cultură generală. Aflînd că unul din aghiotanţii săi urmează să meargă în Egipt, i-a cerut să-i aducă de acolo o mumie. Peste un an ofiţerul s-a întors cu un sarcofag, pe care l-a prezentat mareşalului. Augereau l-a privit cu atenţie şi, după cîteva clipe, i-a reproşat aghiotantului:

— Bine, dar mi-ai adus una moartă!

Teodor ŞEICEANU,
Blaj

Erudiţie

Duval, bibliotecarul regelui francez Francisc I (1515-1547) era cunoscut pentru erudiţia sa. Dar într-o zi, un oarecare i-a pus o întrebare la care Duval n-a putut să răspundă.

— Dar regele te plăteşte ca să ştii!

— Nu, i-a răspuns bibliotecarul. Regele mă plăteşte pentru ceea ce ştiu. Dacă ar trebui să mă plătească pentru tot ceea ce nu ştiu, nu i-ar ajunge toate comorile Franţei!

F. MITU,
Bucureşti

Din Parlamentul de altădată

Un subsecretar de Stat spunea despre deputatul Y., medic reputat:

— Îmi place doctorul, că-i om vesel. Ia viaţa în glumă!

— Da, viaţa altora, replică un deputat...

★

Un ziarist semnase un articol în care se găsea şi expresia „vid dureros".

— Vid dureros? Nu înţeleg, îi spuse un deputat. Cum poate fi dureros un vid?

— Poate. De pildă, pe dumneata nu te-a durut niciodată capul?

★

Un amator de farse a plăsmuit un proict de lege pentru acordarea unei pensii naţionale de 30 000 lei lunar văduvei Eroului Necunoscut şi l-a oferit spre semnare deputaţilor. În prima zi s-au obţinut 48 iscălituri, dintre care multe „cu felicitări pentru iniţiativa luată".

Rîsul unora şi consternarea celorlalţi au durat trei zile. O parte din semnatari n-au mai dat pe la Cameră multă vreme. Diurna, însă, şi-au încasat-o regulat.

★

Se ţinea o întrunire în sala „Frascatti". Pe trotuar, afară, se aflau cîţiva ţărani.

— Cu cine sînteţi voi?

Oamenii nu prea pricepeau.

— Sînteţi cu liberalii?

— Nu! zise unul.

— Cu naţional-ţărăniştii?

— Nu!

— Aha! poate cu agrarienii?

— Ferească Dumnezeu!

— Am înţeles: cu averescanii!

— Nu, domnule, noi sîntem cu... ziua!

I. CRAIU,
Bucureşti

DIN ISTORIA CIVILIZAȚIILOR: INSULA PAȘTELUI

CHIPURI CIOPLITE PE UN MONSTRUOS MASIV DE PIATRĂ

● Cine a ridicat coloșii cu ochi mari și goi? ● Războiul care răstoarnă statuile ● De ce tac „tăblițele vorbitoare“ ?

M. MIRCEA

Într-o zi de aprilie a anului 1722, navigînd printre arhipelagurile mărilor din sud, căpitanul vasului olandez ARENA zări o insulă neagră-cenușie, dominată de vulcani înalți, pe care n-o mai remarcase pînă atunci. Judecînd după așezarea acestui petec de pămînt trist și sumbru, la 3 000 km depărtare de coasta Americii de Sud, căpitanul Roggeveen crezu că dăduse peste așa-zisa „Țară a lui Davis“, o insulă pe care piratul Davis o descoperise în 1687 și o botezase cu numele său.

Roggeveen trimise șalupele să aducă apă potabilă și provizii proaspete de pe insulă. În timp ce marinarii săi încercau să se facă înțeleși ce indigeni, căpitanul surprinse prin lunetă un spectacol nespus de ciudat, cum nu-i mai fusese dat să vadă în nici o insulă a Polineziei sau a Melaneziei, cu toată îndelungata sa experiență de navigator pe aceste tărîmuri: pe platforme înalte, asemenea temeliilor unor temple sau palate, se ridicau statui enorme, ce păreau a avea pe cap pălării de piatră de o formă hazlie. Așezate cu spatele spre mare, ele priveau în direcția unui masiv vulcanic dezgolit de verdeață, al cărui crater stins era înconjurat de nori.

Căpitanul Roggeveen notă în jurnalul său de bord: „Aceste figuri de piatră ne-au umplut de mirare, căci nu pricepeam cum au putut fi ridicate de oameni fără ajutorul unor pîrghii și frînghii solide“. El își dădu seama că are de-a face cu o insulă neexplorată pînă atunci. Descoperită într-o zi de Paști, ea primi numele de Insula Paștelui.

Aceste personaje ciudate

În jurnalul de călătorie al navigatorului Cook, care a debarcat în Insula Paștelui cu mai bine de o jumătate de secol după Roggeveen, găsim o descriere a monstruoaselor sculpturi (caracterizarea îi aparține), care confirmă aprecierea înaintașului său olandez. Și Cook a fost surprins de aspectul sălbatic, ursuz, al statuilor rudimentar cioplite din tuf vulcanic sau bazalt, fără brațe, fără picioare, toate avînd pe cap aceeași „cască“ bizară, tăiată dintr-o altă rocă decît statuia însăși.

Europenii din secolul XVIII, încă incapabili să pătrundă frumusețea și semnificația artei exotice, n-au putut simți decît curiozitate sau tulburare în fața acestor coloși grotești, totodată comici și înspăimîntători, cu fețele prelungi și teșite, cu orbitele adînc înfundate, cu nasul lung și drept, cu gura strînsă într-o expresie de dispreț.

Printre membrii echipajelor lui Roggeveen, Cook, La Pérouse sau al altor navigatori ce s-au oprit pe această insuliță sălbatică pînă la sfîrșitul sec. XIX, nu s-a aflat nici un cunoscător al vechilor civilizații. Debarcînd într-o bună zi pe țărmul ei, în calitate de ofițer de marină, scriitorul francez Pierre Loti a fost adînc impresionat de originalitatea acestor figuri gigantice, urcate, nu se știe cum, pe soclurile lor ciclopice și care de secole, poate chiar de milenii, contemplau spațiul infinit, cu ochii lor mari și goi, pătrunși de o măreție tragică.

Cu ajutorul marinarilor săi, Pierre Loti a dezgropat unul din giganții de piatră și l-a transportat pe puntea vasului. Operația a fost anevoioasă, căci în Insula Paștelui lemnul lipsește aproape cu desăvîrșire; copacii care răzbesc pe alocuri seamănă mai degrabă cu niște arbuști. De aceea, pascuanii folosesc trunchiurile, scîndurile, bîrnele pe care marea le azvîrle la țărm. Pierre Loti și oamenii

săi au reușit totuși să deplaseze pînă la vapor un cap enorm, cîntărind peste 1 200 kg, care se află astăzi la Musée de l'Homme din Paris.

Cum a fost posibil ca o populație atît de primitivă, dispunînd de simple unelte de piatră, să extragă din stîncă blocuri enorme, să le cioplească atît cît să capete o formă umană și să le așeze apoi pe platforme de piatră, numite de indigeni **aku**?

Greutatea medie a statuilor așezate pe **aku**-urile de pe coasta vestică este de 5 pînă la 6 tone; cele înșirate semeț pe craterul vulcanului cîntăresc de 4-5 ori mai mult, avînd o înălțime de 3 pînă la 6 metri. Statuia numită Paro, răsturnată pe **aku**-ul „To Pito te Kura", este una din cele mai voluminoase din insulă. Ea are 10 metri înălțime, o circumferință de peste 7 metri și o greutate de 20 tone; numai conciul care îi acoperă capul cioplit, ca de obicei, dintr-o altă rocă decît cea a statuii, are o înălțime de 2 metri.

Aceste conciuri i-au amuzat întotdeauna pe navigatorii care le-au văzut, pentru că dau un aspect comic și aproape ridicol acestor figuri atît de impunătoare, de impresionante și totodată înfricoșătoare. Ele sînt extrase din craterul vulcanului Panupau, dintr-o rocă cu nuanțe albe și roșietice, apreciate de pascuani. Și azi se mai găsesc în interiorul craterului 23 asemenea „pălării" cilindrice, neterminate.

Cioplitorii nu s-au temut să atace lucrări gigantice. În cariera din craterul vulcanului există încă un colos lung de 15 metri, așezat într-un fel de criptă, de unde n-a mai ajuns să fie scos înaintea misteriosului eveniment care a pus dintr-o dată capăt activității cioplitorilor în piatră.

Alfred Métraux a descris foarte sugestiv impresia produsă de mulțimea formelor uriașe, sumbre și tăcute din insula pierdută în mijlocul Oceanului Pacific:

„În timpul celor trei săptămîni cît am trăit în mijlocul acestor statui, le-am privit la lumina soarelui, pe clar de lună și în toiul nopților bîntuite de furtună. De fiecare dată am resimțit aceeași senzație de stinghereală, ca și în prima zi. Nu te apasă atît dimensiunile lor, cît starea de nedumerire pe care ți-o inspiră. Dacă ar fi fost așezate într-o anume ordine, ai fi putut mai lesne pătrunde intenția și gîndul celor dispăruți, dar ești derutat de dezordinea aproape umană și caracterul agitat al acestei adunări de giganți, cu nasul lung și ceafa plată. Toate statuile au fost cioplite după un model unic, dar răspîndirea lor întîmplătoare le conferă o anumită individualitate. Unele par antrenate într-o discuție amicală; cele ce stau izolate capătă, din acest motiv, un aer disprețuitor și răutăcios; în fine, cele aplecate inspiră milă. Toate aceste personaje au avut un nume, pe care o parte din ele și l-au păstrat pînă la ora actuală".

Enigme și ipoteze

Contrar unor teorii îndrăznețe, care situează „civilizația statuilor" cu multe milenii în urmă, se pare că ea nu a existat mai devreme de sec. XII. Cert este că în această epocă a avut loc un mare val de emigrări ale polinezienilor din Insulele Societății și Marchize către Noua Zeelandă, Hawaii și Insulele Gambier. Cei care porneau în căutarea pămînturilor îndepărtate, pe pirogile lor atît de ușoare și fragile în aparență, dar rezistînd de minune pe mare, erau niște exilați, obligați să-și părăsească insula natală, ca urmare a unor conflicte de familie, frecvente în societatea polineziană.

În ziua de azi, printre locuitorii insulei sînt puțini cei care mai cunosc vechile tradiții, miturile religioase și străvechile cronici ale neamului. Dacă am pune temei pe spusele lor, insula ar fi fost civilizată de către acești polinezieni, veniți cu ambarcațiile lor și conduși de un personaj pe jumătate real, pe jumătate mit, numit Hotu-Matua.

Nu se cunoaște însă cauza care l-a determinat pe Hotu-Matua să plece din patria sa într-o îndelungată și anevoioasă călătorie pe mare spre Insula Paștelui,

La Pérouse și marinarii lui în Insula Paștelui (într-o reconstituire puțin cam idilică): curiozitate reciprocă

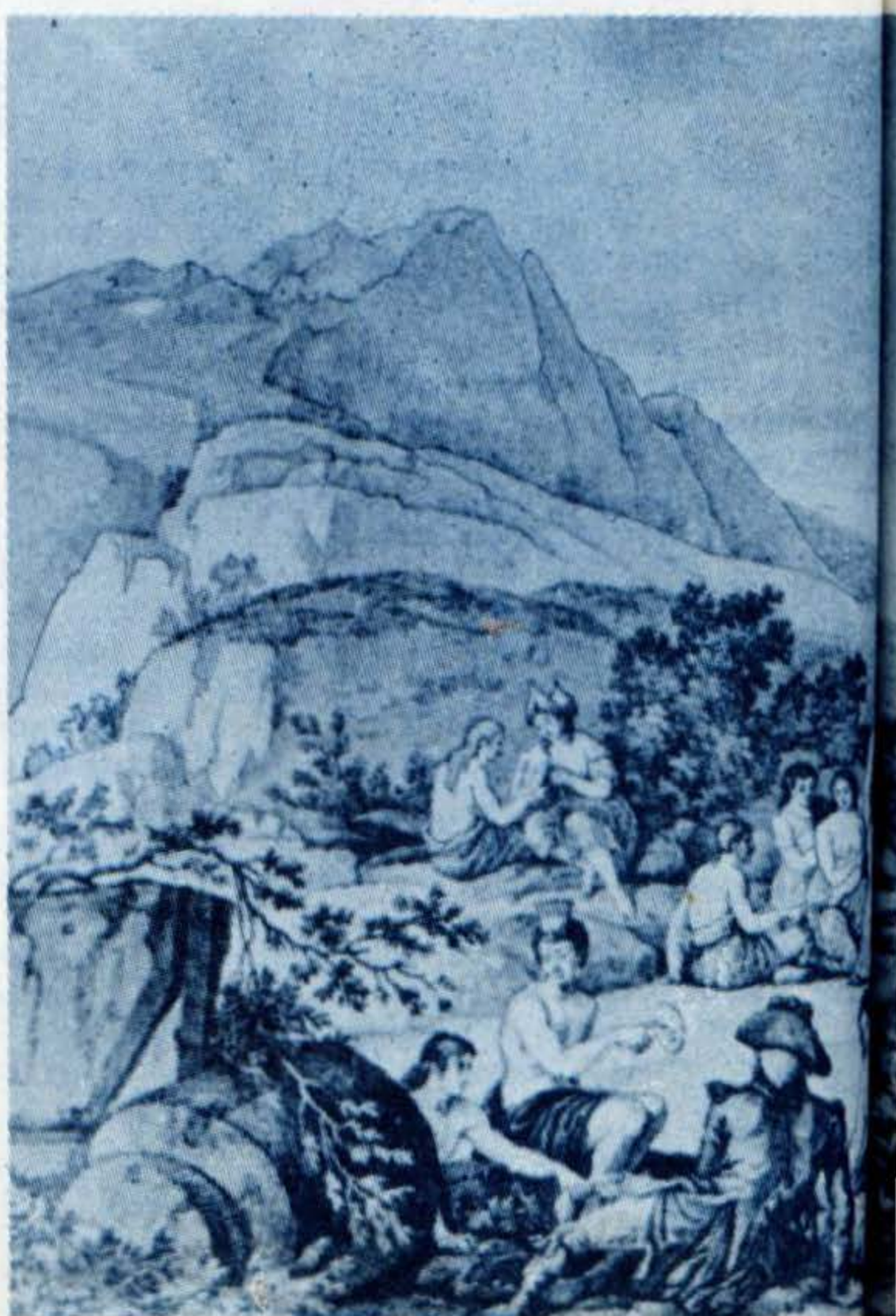

după cum nu se știe nici dacă insula era locuită în acea perioadă, și, în acest caz, cărei rase aparțineau locuitorii ei. Imensele statui se aflau oare pe locul lor în momentul debarcării noilor veniți? E puțin probabil. După cum vechimea de mai multe milenii care se atribuie statuilor și care nu poate fi verificată cu metoda C-14* (întrucît ea se aplică numai materiilor organice — oseminte, țesături, lemn) pare exagerată.

Tradițiile pascuane îi atribuie lui Hotu-Matua instituirea cultului dedicat strămoșilor, respectiv construirea mausoleelor și cioplirea statuilor, ca și a cultului pentru statuetele de lemn, denumite în limba băștinașilor **mosi kavakava,** reprezentînd bărbați uscățivi, cu fețe batjocoritoare și răutăcioase, cu o bărbuță ascuțită și care întruchipează duhurile celor morți.

Se pretinde, de asemenea, că Hotu-Matua a fost cel ce i-a învățat pe supușii săi o „formulă magică", cu ajutorul căreia — credeau ei — în statuile gigantice de piatră putea fi închis un puternic fluid de electricitate, capabil să influențeze anumite persoane și obiecte, și care în limba polineziană se cheamă **mana.** Astfel, **mana** strămoșilor continua să acționeze, prin intermediul statuilor în care sălășluia, asupra familiei și a tribului. Acesta este motivul pentru care în timpul războaielor interne ce pustiau Insula Paștelui, una din primele acțiuni ale învingătorilor era răsturnarea statuilor așezate pe mormintele celor învinși. Iată de ce vedem atîtea statui culcate la pămînt; intemperiile și mișcările tectonice n-ar fi reușit să le doboare dacă n-ar fi intervenit furia oamenilor.

Legenda ne spune că Hotu-Matua și-a numit noul regat **To Pito te Henus** („Buricul Pămîntului") și a lăsat poporului

Ce semnificație aveau aceste ciudate și înspăimîntătoare statuete, cioplite din lemnul adus de valurile oceanului?

său legi care să consolideze o civilizație înfloritoare. Și tot din legendă aflăm că Hotu-Matua a împărțit insula între copiii săi, fiecare din ei devenind strămoșul unui trib. După ce a făcut această împărțeală, Hotu-Matua s-a îndreptat către vulcanul Rano-Kao, s-a urcat pînă în vîrful craterului și s-a așezat pe stîncile în fața cărora se afla, la vest, patria sa. Apoi a invocat patru zei din ținutul său de baștină după care, întorcîndu-se către fiii săi, Hotu-Matua a spus: „Duceți-mă". L-au dus în casa lui, unde și-a dat sufletul. Corpul a fost îngropat într-un **aku** la Akahanga.

Între vendetta și o lungă sărbătoare

Pe suprafața Insulei Paștelui au fost înregistrate peste 300 statui, cele mai multe provenind din cariera de la Rano-raraku. În plus, vreo 100 statui au fost

* Vezi **Magazin istoric,** nr. 5/1972.

găsite, neterminate în cariera de piatră sau în apropierea ei.

Sculpturile sînt răspîndite pe insulă într-un mod de-a dreptul derutant. Cele mai multe încercuiesc **aku**-urile, fapt care le asociază cultului morților; unele se află, așa cum s-a mai spus, cocoțate pe craterul vulcanului, în timp ce altele se găsesc, inexplicabil, departe de orice mormînt, adunate în grup sau solitare. Ai impresia unei cete de drumeți porniți laolaltă, din care unii, pentru un motiv oarecare, s-au oprit în timpul mersului.

Toate acestea lasă impresia că, într-un anumit moment, munca de cioplire a statuilor a fost, brusc, întreruptă. Din ce cauză? Este imposibil de știut, așa cum nu se poate ști nici perioada în care a survenit acest straniu eveniment.

În anul 1915, un pascuan își amintea că văzuse cum a fost răsturnată statuia numită Paro, ca urmare a unei „vendetta" familiale: o femeie din familia Tupahotu fiind omorîtă și mîncată de cei din familia Tuu, fiul victimei a închis într-o peșteră și a asasinat 30 persoane din clanul Tuu, apoi, împreună cu rudele și prietenii săi, a legat frînghii de gîtul statuii așezate pe **aku**-ul dușmanilor și a dat-o jos.

Mult mai păgubitoare însă pentru aspectul măreț al peisajului oferit de sculpturi a fost dislocarea lor masivă numită de băștinași „războiul răsturnării statuilor". Acest eveniment trebuie să fi avut loc în primii ani ai sec. XIX. Dacă navigatorii din secolul precedent au fost impresionați de numărul mare de statui așezate în picioare, mai tîrziu numărul acestora a scăzut simțitor, căci navigatorii La Pérouse și Forster au notat că multe dintre ele erau răsturnate, iar mormintele degradate. În 1866, la sosirea misionarilor, pe unele **aku**-uri nu mai existau sculpturile care cu 30 ani în urmă, în 1837, fuseseră văzute pe locul lor.

În ceea ce privește vîrsta giganților sculptați, pare verosimilă afirmația vechilor cronici pascuane, după care acest ritual funerar ar fi fost adus de Hotu-Matua din ținutul de unde venea. Dar în nici o insulă polineziană sau melaneziană nu se întîlnesc statui de dimensiuni atît de mari și nici asemănătoare ca stil: impresionant și tulburător este tocmai caracterul unic, profund enigmatic al civilizației pascuane, care exercită o puternică fascinație asupra celor care se apropie de ea.

Cum putem preciza epoca în care a trăit Hotu-Matua? Nu există nici un document istoric care să conțină vreo indicație. Există, în schimb, o listă a regilor care au domnit în insulă, începînd cu Hotu-Matua și sfîrșind cu cel botezat de către misionari Gregorio, mort în 1866. Ea cuprinde 25-30 nume; dacă socotim în medie că fiecare domnie a durat 25 ani, rezultatul nu ne duce mai departe de sec. XII, pe care trebuie să-l socotim, în lipsa altor date precise, ca dată probabilă a sosirii lui Hotu-Matua.

Savanții și marinarii care au participat la transportarea giganticelor statui spre navele ce urmau să le aducă în Europa, la Musée de l'Homme din Paris sau la British Museum din Londra, și-au putut face, prin proprie experiență, o idee despre dificultățile întîmpinate de indigeni. Cum au reușit aceștia să le tîrască de la carierele de piatră, de unde fuseseră desprinse și cioplite, pînă la destinația lor definitivă, acele platforme ce domină marea? Ce mijloace a putut să folosească populația unei insule în care, am văzut, nu există alt material lemnos decît cel adus de valuri?

Judecînd după firea veselă, plină de viață și amatoare de petreceri a poporului polinezian, se presupune că munca anevoioasă, legată de ridicarea statuilor, era privită ca o sărbătoare, la care luau parte cu toții, inclusiv — probabil — femeile și copiii. Procesiunea înainta foarte lent, se făceau opriri dese, se petrecea. S-a calculat că în felul acesta treceau adesea mai multe luni, uneori chiar mai mulți ani, pînă o statuie să fie așezată pe **aku**-ul său.

Poate că această activitate a fost rezervată unei corporații de artiști, cu un anumit caracter sacerdotal, compusă, se pare, dintr-un număr restrîns de membri. Poate că această castă religioasă a dispărut subit, în urma epidemiilor de tuberculoză și variolă care au depopulat insula. Așa s-ar explica de ce în cariera de la Rano-raraku și în împrejurimi, pe traseele ce urmau să le parcurgă coloșii pentru a ajunge la soclurile cărora le erau destinate, se găsesc statui în diferite stadii de finisare, de la blocuri abia desprinse de stîncă, pînă la sculpturi aproape terminate, dar abandonate în momentul în care le mai lipseau doar cîteva zile de lucru pentru a fi perfecte.

Indescifrabile „rongo-rongo"

Din multele enigme cu care se poate mîndri Insula Paștelui, cea a „tăbliților vorbitoare", denumite în limbajul insulei „rongo-rongo", apare și mai indescifrabilă; ea n-a fost și nici nu pare să poată fi rezolvată vreodată.

Prima din aceste tăbliți, cunoscută europenilor — în total nu există decît 21 — a ajuns în mîinile episcopului Jaussen, protector al indigenilor, în următoarea împrejurare: dorind să ofere prelatului un dar care să le exprime recunoștința pentru devotamentul arătat față de ei,

(Continuare în p. 62)

UN HOHENZOLLERN MARE LATIFUNDIAR ÎN TRANSILVANIA

EGON DÖRNER

E cunoscut că primul vlăstar al casei de Hohenzollern ajuns pe teritoriul ţării noastre a fost principele Carol, din ramura de Siegmaringen, devenit domnitor, apoi rege al României. Prea puţin se ştie însă că, aproape 400 ani mai devreme, un alt Hohenzollern, de data aceasta din ramura de Brandenburg, a reuşit şi el să se îmbogăţească rapid pe meleagurile noastre, ca unul dintre cei mai mari latifundiari ai Transilvaniei medievale. Cine a fost acest personaj, a cărui bruscă ascensiune şi îmbogăţire a fost dată tot atît de repede uitării, pierzîndu-se prin vrafurile vechilor documente şi amintit doar în puţine studii de strictă specialitate?

După perioada de întărire a puterii statale, ca urmare a strălucitelor victorii de arme repurtate de Iancu de Hunedoara asupra turcilor, şi a consolidării puterii regale sub domnia lui Matei Corvin, situaţia din Transilvania şi Ungaria se caracteriza printr-o anarhie feudală. Noul rege, Vladislav II (1490-1516), din dinastia poloneză a Jagellonilor, duşmănit de o mare parte a nobilimii maghiare, nu reuşea să pună capăt luptelor interne între grupările nobiliare şi prădăciunilor reciproce dintre feudali. Pentru a-şi întări şubredul tron, Vladislav căuta sprijin la împăratul german, înconjurîndu-se cu mari feudali germani.

În aceste împrejurări, îşi face apariţia, la începutul secolului XVI, la curtea regală din Buda tînărul Georg de Hohenzollern, marchiz de Brandenburg. Născut în 1484, Georg era al doilea din cei 9 copii ai principelui elector Achilles Albrecht de Hohenzollern, şi nepot de soră al regelui Vladislav Jagello al Ungariei. În baza acestei înrudiri, regele şi-a dat toată osteneala să-i procure o avere considerabilă şi să-i asigure o poziţie respectabilă, pentru a-l întrebuinţa ca aliat împotriva partidei nobiliare opoziţioniste. De aceea, a mijlocit căsătoria nepotului său cu Beatrice de Frangepan, văduva lui Ioan Corvin, care, ca fiu nelegitim al regelui Matei, moştenise imensele domenii ale Huniazilor, acumulate pe vremea iluştrilor săi înaintaşi: latifundiile din Transilvania (în comitatele Hunedoara, Arad, Zărand) şi Ungaria.

Zorită de rege, Beatrice a acceptat, în cele din urmă, să se căsătorească cu marchizul Georg de Hohenzollern (1509), cu condiţia ca acesta să nu înstrăineze nimic din bunurile Corvineştilor. Dar nu mult timp după fastuoasa nuntă, marchizul şi-a călcat jurămîntul: lacom de bani şi putere, a cerut căpitanilor cetăţii Lipova şi Soimoş, de pe domeniul arădean, să-i jure **numai lui** credinţă şi supunere. Documentele vremii relatează că Beatrice, încercînd să-i ceară socoteală, a fost bătută crunt, murind peste numai cîteva luni.

Imediat, Georg de Hohenzollern s-a grăbit să-şi asigure imensa avere a soţiei. Cu sprijinul unchiului său, regele Vladislav, care nu dorea ca fostele domenii ale Huniazilor să încapă în mîna vreunui mare nobil maghiar, marchizul a fost investit, prin diplome de donaţie, ca stăpîn al marelui domeniu

din comitatul Hunedoara, cu latifundiile din Arad şi Zărand (cetăţi şi 232 comune) şi alte bunuri din comitatele Timiş, Cenad şi Slovenia.

Pentru a scoate profituri cît mai mari din imensele sale moşii, Georg de Hohenzollern a adus castelani, administratori şi funcţionari din Germania. Ţărănimea iobagă, nevoită să presteze dările, robotele şi alte obligaţii feudale obişnuite, a trebuit să îndure şi abuzurile noilor slujbaşi străini, care, la rîndul lor, au găsit aici un teren prielnic pentru a se îmbogăţi. Nu e de mirare că, în 1514, războiul ţărănesc de sub conducerea lui Gheorghe Doja a găsit susţinători deosebit de dîrji pe latifundiile marchizului, care se întindeau de-a lungul Mureşului Inferior. Numeroase acte ale vremii — jalbe ale iobagilor, relatări ale martorilor oculari, interogatorii şi scrisori de justificare — descriu fărădelegile comise de oamenii marchizului.

În timpul reprimării revoltei, oştile voievodului Transilvaniei, Ioan Zápolya, au ocupat cîteva cetăţi de pe domeniile marchizului. Din nou, mai mulţi mari nobili maghiari şi mai ales Ioan Zápolya, care, în taină, rîvnea tronul Ungariei, l-au atacat violent pe Georg de Hohenzollern, învinuindu-l de a fi neglijat întărirea şi aprovizionarea cetăţilor căzute temporar în mîna ţăranilor răsculaţi. Marchizul a căutat sprijin la împăratul Maximilian I de Habsburg, care l-a scos din încurcătură, nu însă fără a-l obliga să vîndă cetăţile respective palatinului Ungariei, Emeric de Peren.

Georg de Hohenzollern, marchiz de Brandenburg, pe vremea cînd era mare latifundiar în Transilvania

Ducînd o viaţă de risipă şi desfrîu, marchizul şi-a pierdut, rînd pe rînd, toate posesiunile din Transilvania. După înfrîngerea dezastruoasă de la Mohacs (1526), s-a întors în Germania, ca principe de Bavaria, Anhalt, Bayreuth şi Nürnberg. Trecut în 1524 la protestantism, s-a aruncat în vîltoarea luptelor religioase. Semeţ şi avid de putere, a declarat chiar faţă de Carol Quintul că mai degrabă şi-ar pierde capul, decît să-şi renege noua sa credinţă. La care, împăratul a încercat să-l domolească în germana sa greoaie: Mai bine principe — nu jos cap!

Primul Hohenzollern, proprietar temporar de mari domenii pe teritoriul ţării noastre, a murit în 1543, în vîrstă de 59 ani.

Cîştigătorii celui de-al doilea concurs din 1973

Pentru cel de-al doilea concurs al revistei noastre, s-au primit la redacţie 8 396 scrisori, unele provenind, ca şi la concursul trecut, din străinătate. 6 980 cititori au dat răspunsuri exacte la cele şase întrebări.

După tragerea la sorţi s-a stabilit următoarea listă a premiaţilor, printre care se numără muncitori şi ţărani cooperatori, medici şi profesori, elevi şi studenţi, ingineri şi maiştri, funcţionari şi gospodine etc. etc.

Iată acum răspunsurile exacte la întrebările puse: 1) Al.I. Cuza; 2) N. Bălcescu; 3) *Unirea Ţării Româneşti cu Moldova; 4) Adunarea de la Blaj; 5) Revista* Revoluţia Socială; *6) D. Iancul (Avram Iancu, pe care G. Barițiu l-a menţionat sub o formă curentă în secolul trecut, respectiv „Domnul Iancul").*

PREMIUL I

Un aparat de radio „Albatros" (portativ)

1. BOSTAN DORU — Piatra Neamţ

PREMIUL II

Un aparat de radio „Aida"

1. BEMBE ELIŢA — Arad

PREMIUL III

Cîte un aparat de fotografiat „Smena"

1. TOADER TIBERIU — Cluj
2. WANTUCH IOAN — Sibiu
3. CĂLIN IOAN — Deva
4. DINCĂ ELENA — Bucureşti

PREMIUL IV

Cîte un glob terestru iluminat electric

1. BEZERIAN MARIA — Bucureşti
2. CUNICEL DORA — Timişoara
3. TUDOR MITICĂ — Craiova
4. MANOLICĂ MIHAI — Iaşi
5. STĂNESCU ADRIAN — Ploieşti
6. FURNICĂ ION — Bucureşti
7. KOVACS ATILA — Ocna-Mureş, jud. Alba
8. COSTEA ALION — Tîfeşti, jud. Vrancea
9. BĂDĂLĂU MARIAN — Ploieşti
10. SOFIAN GHEORGHE — Hunedoara

PREMIUL V

Cîte o şervietă

1. COJOCARU DAN — Bucureşti
2. APOSTOLIDES ELENA — Bacău
3. SANDIC CĂTĂLIN — Bucureşti
4. SIMION IRINA — Timişoara
5. CARGOL DUMITRU — Craiova
6. MARIN GEORGETA — Bucureşti
7. BORZE IOAN — Mădăras, jud. Bihor
8. BALINT CAROL — Braşov
9. OŞLOBEANU CĂTĂLIN — Bucureşti
10. CĂLIN VOICU — Rîmnicu-Vîlcea
11. LEOPA GABRIELA — Braşov
12. RACHIERU PETRE — Bacău
13. NEDIU VASILE — Tulcea
14. IACOBESCU ION — Bucureşti
15. CIOLAN CONSTANTIN — Slatina, jud. Olt
16. STAN IOAN — Tecuci, jud. Galaţi
17. FARMAZAN NĂSTASE — Bucureşti
18. BURUIANĂ SMARANDA — Buzău
19. GRIGORE VIRGIL — Răstoaca, jud. Vrancea
20. SÎRBU MARCELA — Polana Mare, jud. Dolj

PREMIUL VI

Cîte un abonament pe 12 luni la *Magazin istoric*

1. POP VASILE — Band, jud. Mureş
2. BOBE ION — Timişoara
3. BĂNOV GHEORGHI — Pleven, *R.P. BULGARIA*
4. MANOLE GHEORGHE — Bucureşti
5. BALACI IOSIF — Timişoara
6. GÎRLEANU VALERICA — Sibiu
7. POP IONEL — Cieţrlău, jud. Maramureş
8. CISMARU SPIRU — Bucureşti
9. NICOLAE NISTOR — Bazna, jud. Sibiu
10. BERCEA ALEXANDRU — Tg. Bujor, jud. Galaţi
11. BĂJENESCU T. — Windisch, *ELVEŢIA*
12. RĂDUCANU ALEXANDRU — Bucureşti
13. PAVEL EUGENIA — Bacău
14. IONESCU IONEL — Brăila
15. IONESCU ION — Bucureşti
16. MARINESCU ELENA — Piteşti
17. IONIŢĂ MARIN — Ploieşti
18. IANCU EUGENIA — Icuşeşti, jud. Neamţ
19. CRUŢU ELENA — Sudiţi, jud. Ialomiţa
20. CUCOLOŞ ADRIANA — Bucureşti

PREMIUL VII

Cîte un abonament pe 6 luni

1. ENACHE ADRIAN — Iaşi
2. STROEŞTEANU ION — Braşov
3. CRISTESCU MARIA — Roata de Jos, jud. Ilfov
4. VARGA CĂLIN — Bucureşti
5. SOVEJA ELENA — Sovata-Băi, jud. Mureş
6. JIPESCU ION — Hunedoara
7. PETCU CONSTANTIN — Mediaş
8. COLCERIU EMIL — Sibiu
9. PANAITESCU MIRCEA — Bucureşti
10. RADU DANIELA — Bîrlad
11. COSMOVICI MIHAI — Făgăraş, jud. Braşov
12. CIUBOTARIU VASILE — Constanţa
13. PANĂ ZAHARIA — Bucureşti
14. BARBU ION — Urziceni, jud. Ilfov
15. MANTU VASILE — Braşov
16. CECĂLĂCEAN EMIL — Tîrgu-Mureş
17. TĂNASE MARIN — Bucureşti
18. BECHERU DUMITRU — Braşov
19. DIMCEA ION — Reşiţa
20. OBREJA ALEXANDRU — Bucureşti
21. GRUIŢA PETRE — Arad
22. PARASCHIV ALEXANDRU — Călăraşi, jud. Ialomiţa
23. FETCAŞ GRIGORE — Satu Mare
24. CRULEA PETRU — Timişoara
25. FLOAREA NICOLAE — Bucureşti
26. OLTEANU GHEORGHE — Hîrşova, jud. Constanţa
27. DOBRIN AURELIA — Bucureşti
28. CROITORU NICOLAE — Bucureşti
29. BARAN ION — Ştefăneşti, jud. Argeş
30. DORAŞ VALERIA — Brăila

NOTĂ

Premiile în obiecte ale cîştigătorilor din Capitală pot fi ridicate de la redacţie (Bucureşti, intrarea Ministerului nr. 2 et. IV) între 15 octombrie - 1 noiembrie, orele 9-13.

Premiile în obiecte ale cîştigătorilor din provincie vor fi ridicate în acelaşi mod; celor care nu vor putea face deplasarea, le vor fi expediate pe adresele indicate. Abonamentele vor fi efectuate de redacţie pe adresele indicate de concurenţi, cu începere de la 1 ianuarie 1974.

Următorul concurs va avea loc în decembrie a.c. Păstraţi-vă, aşadar, numerele 9, 10, 11 şi 12 din *Magazin istoric.*

CONCURS MAGAZIN ISTORIC

Barieră strategică și drum comercial

ROMANII LA DUNĂRE

Prof. univ. dr. doc. D. TUDOR

● Poduri de vase și baze navale ● Împăratul Traian la cîrma vasului amiral ● Vinuri, sticlării și bijuterii pe drumuri fără pulbere ● Pe Dunăre și pe Mureș

De la izvoarele-i modeste din Munții Pădurea Neagră și pînă în bălțile stufoasei Delte de la vărsarea în Marea Neagră, Dunărea străbate de milenii inima continentului nostru, pe o lungime de 2 850 km. Începuturile navigației pe acest fluviu se pierd în negura trecutului. Pe vremea lui Alexandru Macedon, localnicii din „Cîmpia getică" și de pe tot cursul fluviului se foloseau de monoxile (bărci scobite într-un singur trunchi de copac). Este probabil că în veacul IV î.e.n., cînd pe Valea Dunării Inferioare au început migrațiile triburilor celtice, acestea s-au folosit de aceleași mijloace primitive de plutire. Primii care au pătruns pe fluviu cu ajutorul corăbiilor comerciale au fost grecii, care navigau dinspre Pontul Euxin, aducînd mărfuri alese (vinuri, untdelemn, textile, obiecte de metal etc.) pentru aristocrația tribală geto-dacică de pe malul stîng al Dunării. Arheologic, se constată că navigatorii greci au înaintat pînă sub pragul stîncilor de la Porțile de Fier, pe care nu le-au putut străbate.

Un secol de muncă la Porțile de Fier

Meritul de a fi rupt zăgazul stîncos din acest loc și de a fi făcut din Dunăre un drum continuu, de la izvoare pînă la vărsare, a revenit romanilor. Spre cursul fluviului, cuceritorii au venit din două direcții. Supunînd stătulețele traco-ilirice din Balcani, romanii au atins cursul inferior al Dunării la sfîrșitul sec. I e.n., întemeind provincia Moesia, extinsă, în anul 46 pînă la Marea Neagră. Cam în același timp, străbătînd văile nordice ale Alpilor, legiunile romane au ajuns pe malurile cursului mijlociu al fluviului, organizînd acolo provinciile Noricum și Pannonia (Austria și Ungaria de azi). Atît acolo, cît și în sectorul inferior, cuceritorii au lansat la apă numeroase corăbii de război, constituind astfel două mari flote militare: a Pannoniei și a Moesiei. Dar o colaborare între aceste flote era imposibilă, din cauza barajului natural de la Porțile de Fier. Spre a deschide accesul corăbiilor, era necesar un drum tăiat în stîncă. Pentru realizarea lui, s-a depus o muncă uriașă, timp de aproape un secol: lucrările de la Cazane au început în vremea împăratului Tiberius (14-37) și s-au terminat sub Traian (98-117). Despre această acțiune, ne informează o inscripție recent descoperită pe malul iugoslav, lîngă satul Carataș. În textul ei se spune că în anul 101, prin grija lui Traian, „din cauza pericolului cataractelor, fiind abătut fluviul, a fost asigurată navigația Dunării". Lucrarea a fost, probabil, tot o operă a lui Apollodor din Damasc, constructorul faimosului pod de la Drobeta-Turnu Severin. Pentru trecerea lesnicioasă a corăbiilor, s-a săpat un canal lung de 3 200 m, larg de 57 m și mărginit de diguri laterale, de 14 m înălțime. Un asemenea canal putea permite, fără îndoială, circulația navelor romane, concomitent, în ambele sensuri.

La început, navigația romană pe Dunăre a avut drept scop numai transportul — în aval și în amonte — al soldaților și al materialelor de război. Deoarece populațiile danubiene (pannonice, tracice, geto-dacice etc.) nu dispuneau de vase militare, flota romană nu avea de înfruntat un inamic pe apa fluviului.

Primul comandament militar cunoscut a apărut la gurile Dunării sub împăratul Tiberius, fiind condus de un **praefectus orae maritimae** („prefect al țărmului mării") și dispunînd de o flotă care pătrundea adînc pe cursul fluviului, ca să împiedice incursiunile barbare* ce se abăteau mai ales asupra Dobrogei.

---

* Termenul „barbar" era dat, în antichitate, populațiilor care nu vorbeau limba greacă sau latină (în context: populații neromanizate).

Şi guvernatorul provinciei Moesia a fost dotat cu o flotă de război, care patrula în permanenţă pe fluviu, controla insulele şi ostroavele, ducea ordine, transporta soldaţi, provizii şi diferite materiale. Mai multe escadre au fost dislocate în porturile principale şi în punctele ameninţate de barbari, toate situate pe malul drept al Dunării. Astfel, pînă la cucerirea Daciei de către Traian, flota romană a Dunării de Jos avea importante porturi de război la Viminacium (Costolac, în Serbia), Ratiaria (Arcar, în Bulgaria), Oescus (Ghighi, în Bulgaria), Sexaginta Prista (Russe), Durostorum (Silistra), Axiopolis (Cernavodă), Troesmis (Măcin) şi Aegyssus (Tulcea). Flota cunoscuse o radicală reorganizare şi creştere sub împăraţii din dinastia Flavilor (69-96), cînd primise numele de **classis Flavia Moesica** („flota flavică a Moesiei").

O altă importantă misiune a flotei a constat în realizarea podurilor de vase, atunci cînd guvernatorii Moesiei organizau incursiuni în nordul Dunării. Corăbiile, ancorate în linie, erau fixate la proră şi la pupă cu ajutorul unor piloni puternici de stejar, bătuţi în albia Dunării. Deasupra lor se aşternea apoi un pod de bîrne prinse cu piroane de puntea navelor. În jurul anului 62, guvernatorul Tiberius Plautius Silvanus Aelianus a trecut Dunărea cu însemnate forţe, ca să lovească pe sarmaţii şi sciţii ce ameninţau frontiera romană şi cetatea Chersonesus (lîngă Sevastopol, în Crimeea). Din iniţiativa acestui guvernator, au fost colonizaţi, la sud de Dunăre, o sută de mii de **transdanuvieni** cu familiile lor (daci, sarmaţi, bastarni etc.), transportaţi cu flota în Moesia ca să lucreze pămîntul şi să plătească dări statului roman. Cu ocazia nefericitei sale expediţii împotriva dacilor, din anul 87, Cornelius Fuscus a legat un asemenea pod de corăbii între satele Vadin (Bulgaria) şi Orlea (lîngă Corabia). Traian a construit trei asemenea poduri de vase la Lederata, Dierna (Orşova) şi gura Oltului (?), în vremea primei sale expediţii în Dacia. Mai tîrziu, împăratul Valens a construit şi el două poduri de corăbii pe care a trecut, mergînd împotriva goţilor, pe la Daphne (vărsarea Argeşului), în anul 367 şi pe la Noviodunum, în anul 369.

Tot flotei militare a Moesiei i-a revenit sarcina de a distruge cetăţile getice de lîngă malul stîng al Dunării şi de a alunga de acolo pe băştinaşi, creîndu-se în acest fel o zonă de siguranţă pentru romani.

Odată cu transformarea Daciei în provincie a imperiului, escadrele militare romane nu-şi mai aveau rostul în sectorul de pe malul drept al Dunării (corespunzînd pe malul stîng cu porţiunea cuprinsă între Baziaş şi gura Oltului), ele primind sarcina de a întări pe cele din răsărit, care păzeau fluviul pînă la vărsarea în mare. În acelaşi timp, s-au creat baze navale **(stationes)** pe malul stîng al Dunării — precum la gura Siretului (Barboşi) — care aveau ca scop supravegherea atentă a mişcărilor populaţiilor getodacice libere şi pe ale sarmaţilor — iar cele din Dobrogea — Troesmis, Noviodunum şi Aegyssus — au fost considerabil întărite. În toate aceste patru localităţi s-au descoperit cărămizi purtînd ştampila flotei flavice a Moesiei.

Porturile mai mici, neamenajate **(navaria)** erau păzite de mici detaşamente. Un asemenea **navarium** se găsea la Sexaginta Prista, unde romanii strînseseră multe corăbii încărcate cu grîne pentru nevoile armatei.

Săpăturile arheologice efectuate pînă acum nu au reuşit să descopere urmele construcţiilor portuare ridicate de ro-

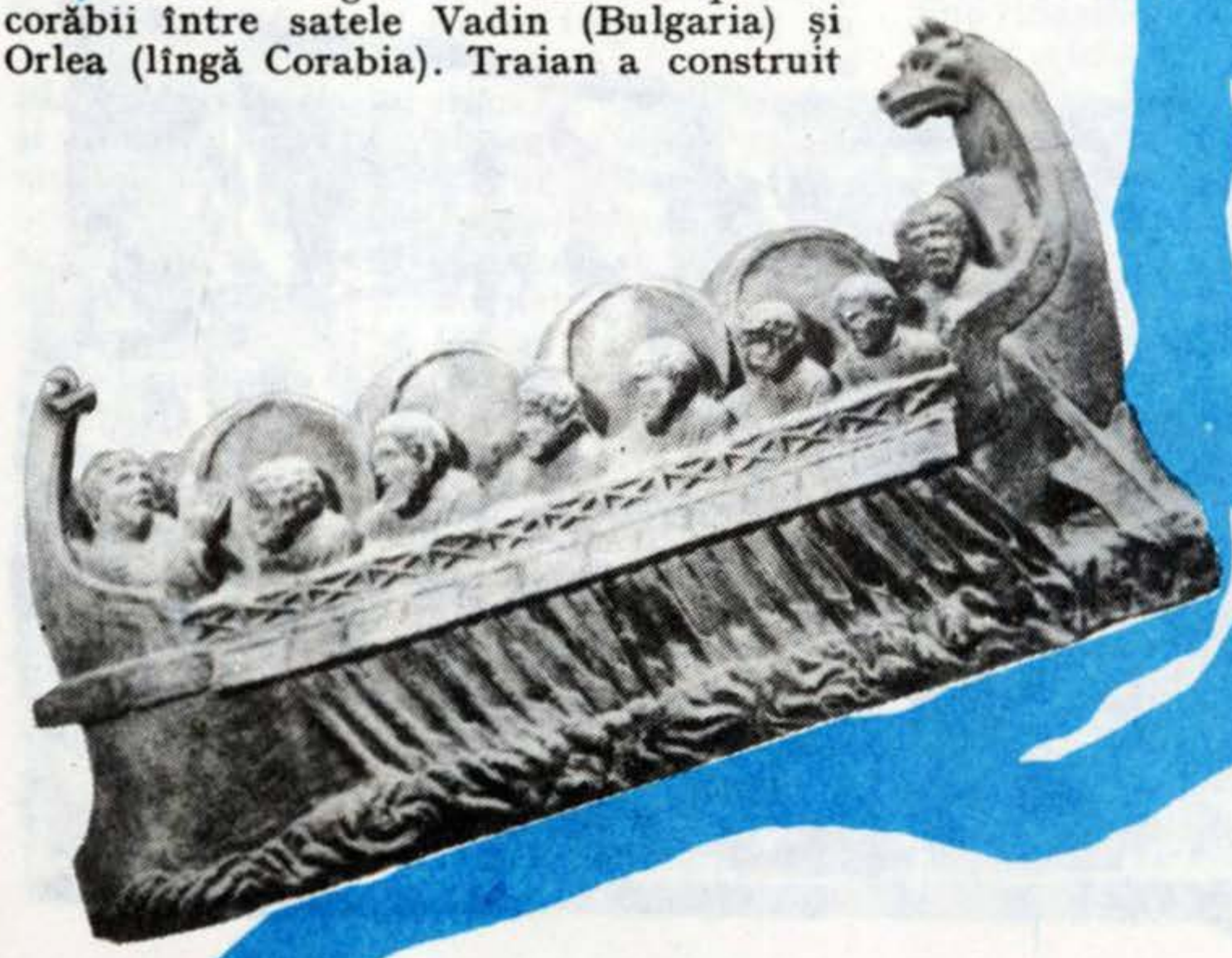

mani. Numai la Drobeta s-a putut stabili că staționa în permanență o mică flotilă ce-și amenajase portul lîngă capătul nordic al podului lui Traian (sec. II-III). Cheiul acestui port a dispărut și el, dar s-au păstrat zidurile de baraj, care porneau de la colțurile castrului roman și ajungeau pînă în apa Dunării, închizînd trecerea spre pod și port. Unul din aceste ziduri avea, la capătul lui, un turn rotund de apărare.

Corăbier de plăcere

În marina romană existau două tipuri principale de corăbii: vasele de război, cu o siluetă alungită, dotate cu pînze și cu 2-3 rînduri de vîsle **(naves longae** sau **lusoriae)** și vasele grele de transport, cu un pîntec larg pentru depozitarea mărfurilor **(naves onerariae)**. Ele erau comandate de un căpitan ce purta numele de **trierachus, nauarchus** sau **centurio.** Vasele de război se distingeau prin viteză și ușurința manevrei în timpul acțiunilor de pe mări și fluvii. În timpul imperiului, în marina de război s-a generalizat folosirea vasului cu două rînduri de vîsle, denumit **liburna** împrumutat de romani de la tribul de pirați dalmați numiți liburni.

În ruinele de la Noviodunum a fost descoperit, acum trei decenii, un altar de piatră închinat unor zei de către marinarii din centuria căpitanului Quintus Julius Heliodorus, care comanda corabia denumită LIBURNA ARMATA. Acest vas de război fusese detașat în flota dunăreană din marea bază navală de la Misenum (Italia) și venise pe Dunăre cu o misiune specială, probabil într-un moment cînd granițele Moesiei Inferioare erau serios amenințate de invaziile goților.

Liburnele romane ale flotei militare de pe Dunăre, însoțite de vase greoaie de transport, ne sînt cunoscute mai ales din reliefurile sculptate pe Columna lui Traian, deși acolo sînt redate schematic. Pentru construcția lor se prefera lemnul de stejar, bine uscat, impregnat în exterior cu ceară sau gudron vegetal. Pe punte, la proră, era o cabină destinată comandantului, apoi mici turnuri din bîrne, de după care mateloții aruncau proiectilele. Un pinten de fier montat în vîrful vasului avea menirea să străpungă carena navei adverse. Ancora, catargul, pînzele și cîrma de direcție prezentau aceeași formă ca și la ambarcațiunile moderne nemecanizate.

Dintre numeroasele scene ale „filmului de război" de pe Columna de la Roma, ne reținem atenția două scene în care apar vase de luptă. Într-una îl vedem pe Traian îmbarcîndu-se în portul Ancona (Italia) pentru a porni spre Dacia, în anul 105. Vasul este o liburnă prevăzută la proră cu un pinten modelat în forma unui cap de monstru marin.

Mult mai interesantă este cealaltă scenă, desfășurată într-un port al Dunării, în timpul primului război cu dacii. Este momentul cînd dacii au năvălit peste fluviu, în Moesia Inferioară. Traian se afla în Banat cu grosul forțelor sale militare și, pentru a se face față acestei grave situații a strîns numeroase trupe, arme, cai și provizii, care au fost încărcate pe corăbii de război aflate la cheiul unui port dunărean, rămas pînă azi neidentificat (Lederata? Dierna? Drobeta?). După îmbarcare, împăratul însuși a luat loc la cîrma vasului-amiral pentru a dirija acest convoi în aval. Se știe că, în timpul călătoriilor pe apă, Traian avea o deosebită plăcere să stea la cîrma corăbiei principale. Vasele care transportau

Pe timp de noapte, Traian se îmbarcă, într-un port la Marea Adriatică (anul 105 e.n.)

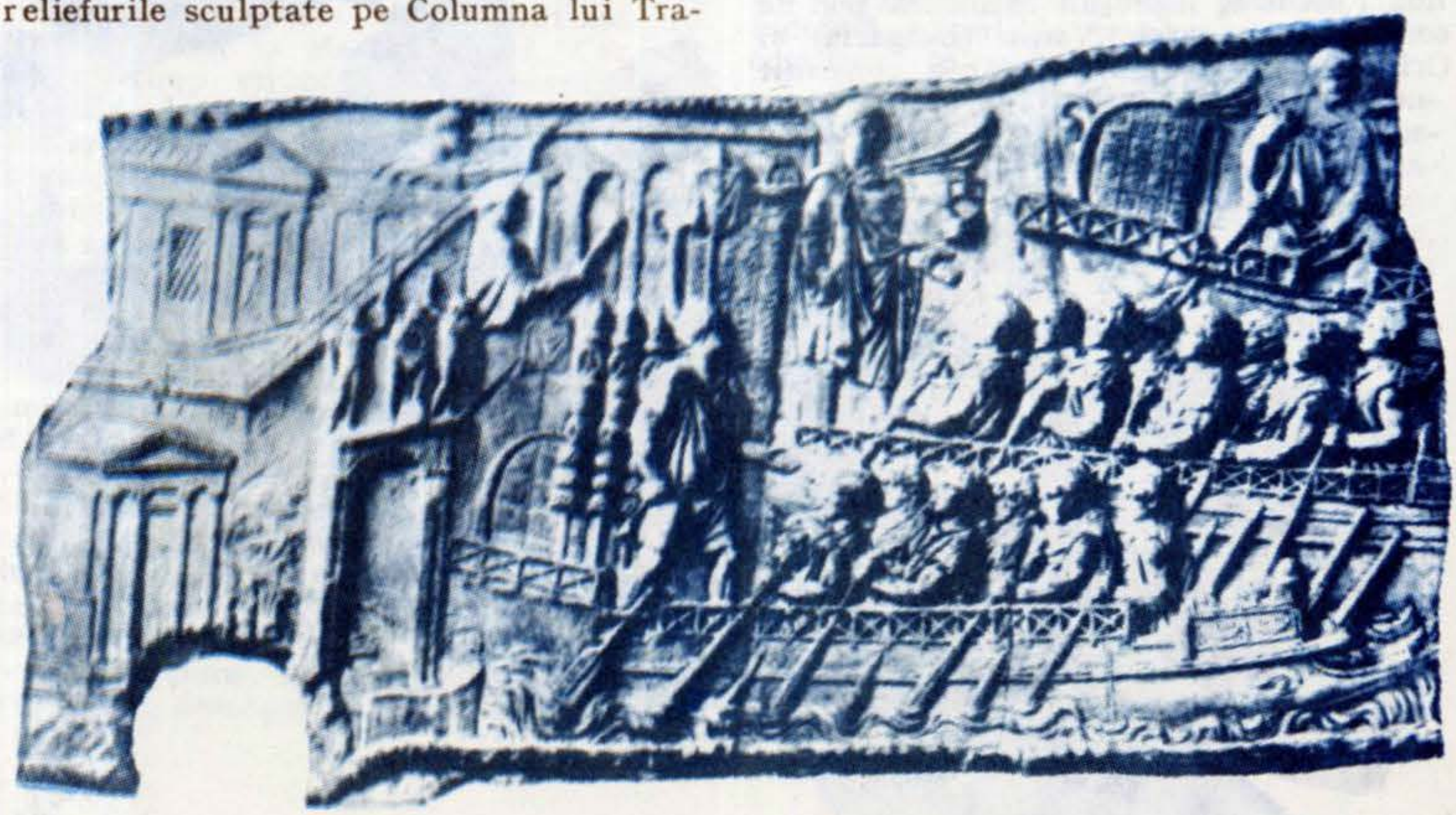

„Geniul" plutaşilor de la Apulum

trupe erau de tipul liburnelor, cu două rînduri de vîsle; bagajele şi caii erau încărcaţi pe corăbii mai modeste, prevăzute cu o cîrmă şi cu cel puţin cîte un rînd de vîsle pe fiecare flanc al corabiei.

Marmură din Grecia şi vin de pe Valea Rinului

Pe măsură ce stăpînirea romană se statornicea în teritoriile de pe malurile Dunării, drumul fără pulbere al fluviului a căpătat şi o mare importanţă ca arteră comercială. „Dunărea fiind bine păzită, corăbiile şi bărcile negustorilor şi armatorilor, care duceau în sus şi în jos mulţime de grîne, mărfuri, lemne, vite, brînză, vin şi toate celelalte produse ale agriculturii, meşteşugurilor şi comerţului, localnice şi de mai departe, umpleau apele marelui rîu şi făceau să înflorească toate aşezările romane şi dacice de pe malurile lui" (Vasile Pârvan).

Comparativ cu ştirile pe care le posedăm în legătură cu activitatea flotei militare, cele privitoare la marina comercială sînt extrem de modeste. Singurul document epigrafic important este o inscripţie onorifică descoperită la Axiopolis, pusă în cinstea împărătesei romane Iulia Domna (198-209), de către **nautae universi Danuvi** („corăbierii de pe toată Dunărea"). Din această sumară indicaţie tragem concluzia că la Axiopolis se constituise o asociaţie **(collegium nautarum)** formată din negustorii care pluteau pe Dunăre cu vasele lor, din bazinul inferior al fluviului, pînă la Marea Neagră, transportînd mărfuri din toate provinciile romane.

Împăraţii romani au sprijinit totdeauna asemenea asociaţii negustoreşti, pentru faptul că ele aprovizionau armata şi marile centre urbane, inclusiv Roma. În acelaşi timp, negustorii simţeau nevoia să se întovărăşească, pentru a obţine şi desface mai uşor mărfuri vehiculate în mari cantităţi. Organizaţi, ei puteau de asemenea lupta mai uşor cu taxele de fisc sau de vamă care se plăteau în numeroase locuri din provincii. „Colegiul negustorilor de pe toată Dunărea" îşi avea un sediu propriu la Axiopolis, cu organe de conducere, arhivă şi steag. Fiecare asociat poseda corăbii comerciale care puteau pluti pe Dunăre de la mare pînă dincolo de Singidunum (Belgrad).

Nu avem nici o dovadă despre amenajarea unor cheiuri, zidite şi prevăzute cu instalaţii speciale, pentru corăbiile de comerţ care circulau pe Dunăre. Este foarte probabil că în punctele de abordare să se fi improvizat „schele", construite din trunchiuri de copaci, pentru încărcarea şi descărcarea mărfurilor. Excelente locuri de ancorare naturală erau bălţile şi braţele moarte ale fluviului.

Pe temeiul descoperirilor arheologice din Dacia romană şi Scythia Minor (Dobrogea), se pot identifica anumite mărfuri care se importau şi se exportau cu ajutorul flotei comerciale ce naviga pe Dunăre. Pe acest fluviu puteau pătrunde, cel puţin pînă la Porţile de Fier, vase cu tonaj mare, aducînd mărfuri de pe coastele Mării Negre şi ale Mediteranei. Săpăturile arheologice recente din sudul Olteniei (Romula, Drobeta, Sucidava etc.) arată că romanii aduceau în această regiune însemnate cantităţi de vinuri, uleiuri, sticlărie, bijuterii etc., care proveneau din bazinul Mării Egee, din Italia şi de pe coastele dalmatice. Însemnatele cantităţi de marmură aduse în Dacia din carierele Greciei, pentru sculptarea monumentelor cu caracter religios, veneau, de asemenea, pe apă. Sticlăria — marfă fragilă — nu putea face lungul drum din atelierele Feniciei, Siriei şi Egiptului pînă în ţinuturile noastre, decît încărcată în corăbii. Şi tot pe apa liniştită a Dunării s-au importat din ţinuturile nord-italice, Gallia (Franţa), Valea Rinului şi Pannonia, vase ceramice romane de lux, cu decoruri în relief **(terra sigillata),** lămpi de argilă, obiecte din bronz ş.a., pe care le găsim în mare număr în ruinele oraşelor romane din Dacia Inferioară.

De pe malurile fluviului, unele mărfuri erau transportate spre interiorul pro-

vinciei pe drumuri terestre, cu ajutorul carelor sau pe samare, de către negustorii localnici, care le cumpărau direct din porturile dunărene amintite. Afluenţii Dunării nu au fost folosiţi pentru circulaţia interioară, nici în aval, şi cu atît mai puţin în amonte. O singură excepţie a existat, totuşi: rîul Mureş, utilizat intens pentru navigaţia în aval, cu mici ambarcaţiuni şi plute, care făceau un mare ocol, pe Tisa Inferioară pînă la Dunăre.

Ca şi la Axiopolis, la Apulum (Alba Iulia) exista o asociaţie de corăbieri. Pe la începutul secolului III, ea îşi alesese ca „patron" pe cavalerul roman Publius Aelius Strenuus, bogatul arendaş al salinelor, păşunilor şi taxelor de comerţ din Dacia. Tot din Apulum, posedăm un mare basorelief cioplit în marmură care reprezintă pe **genius nautarum,** divinitatea protectoare a acestor navigatori. El are aspectul unui tînăr cu bustul gol, purtînd cornul belşugului **(cornucopia)** şi pregătind o libaţie lîngă un altar. La picioarele lui s-a sculptat o barcă cu un vîslaş, aluzie la activitatea celor ce îl adorau. La Micia (com. Veţel, lîngă Deva) a fost descoperită o statuie sculptată în piatră, care reprezintă pe unul dintre proprietarii de plute şi bărci mari de transport ce navigau pe Mureş.

Asociaţia navigatorilor din Apulum cumpăra, prin intermediul arendaşului Strenuus, importante cantităţi de sare, lînă, piei etc., pe care le trimetea pe Mureş pînă la Partiscum (Seghedin). Acolo exista un important post fiscal, unde se plăteau taxele. Plutirea mărfurilor pe Tisa nu era lipsită de primejdii, dincolo de rîu fiind ţara iazigilor sarmaţi, a căror bunăvoinţă negustorii trebuiau să o cumpere. Numai odată ajunşi la Dunăre, plutaşii de la Apulum se considerau liniştiţi, deoarece puteau descărca şi vinde în siguranţă mărfurile lor proprietarilor de corăbii care navigau pe fluviu.

Este, de asemenea, posibil ca, în anumite perioade, să se fi folosit plute sau alte ambarcaţiuni uşoare şi pe cursul mijlociu şi inferior al Oltului, pentru transportul sării extrase de la Ocnele Mari. Din păcate, documentele arheologice, în faza actuală a descoperirilor, vorbesc prea puţin despre eventualul lor rol economic în viaţa localnicilor.

Dunărea a îndeplinit, deci, pentru romani, timp de patru secole, o dublă funcţiune: barieră strategică împotriva invaziilor şi drum de comerţ. Datorită acestui important rol, legiunile Romei au împînzit ambele maluri ale Dunării cu numeroase cetăţi, turnuri de pază şi posturi militare. Chiar şi atunci cînd Aurelian a evacuat Dacia, pe malul stîng al fluviului, în multe locuri din Banat, Oltenia şi Muntenia au fost lăsate garnizoane puternice, cu scopul de a-i ţine pe barbari departe de Dunăre. În anul 447, cînd Attila a distrus această reţea de cetăţi de pe Dunăre, Imperiul roman a pierdut definitiv controlul economic şi militar al fluviului.

CHIPURI CIOPLITE PE UN MONSTRUOS MASIV DE PIATRĂ

(Urmare din p. 54)

pascuanii i-au trimis un fel de şnur lung, împletit din părul lor, înfăşurat în jurul unei plăcuţe de lemn. Derulînd legătura şi examinînd plăcuţa, s-a constatat că era gravată cu figuri mici, asemănătoare hieroglifelor şi care ar fi putut constitui caracterele unei scrieri.

Etnologii şi specialiştii în istoria scrierilor, studiind toate plăcuţele descoperite, au identificat în jur de 90 caractere diferite, din care cele mai multe sînt pictograme, adică reprezentări ale unor obiecte reale, capete şi trupuri de oameni, păsări, peşti, crustacee, plante, celelalte fiind semne geometrice ori abstracte, care ar putea forma nucleul unui alfabet.

Probabil că această scriere trebuie citită pe orizontală, dar nimeni nu a reuşit încă să interpreteze şi să dea o traducere exactă a acestor texte.

Pentru a se descifra conţinutul „tăbliţelor vorbitoare", s-a recurs la chestionarea indigenilor care şi-au mărturisit însă neştiinţa, stăpînirea limbajului tăbliţelor stînd doar în puterea unei caste privilegiate, cunoscătoare a întregii „literaturi" a insulei, fie ea religioasă sau profană. Dar reprezentanţii ei, acei „rongo-rongo" care şi-au lăsat numele plăcuţelor de lemn, dispăruseră deja cînd albilor le-a venit în minte să tălmăcească înţelesul semnelor necunoscute.

S-ar putea ca limba tăbliţelor — dacă ea este în adevăr o limbă — să nu fie în momentul de faţă complet „moartă" şi, totuşi, nimic să n-o poată reînvia vreodată. Pascuanii actuali cunosc prea puţin despre trecutul lor, sînt mult prea îndepărtaţi de străbunii lor, lipsiţi de vechea lor civilizaţie, de divinităţile, credinţele şi tradiţiile lor, pentru a-i putea ajuta în vreun fel pe specialişti.

În consecinţă, „tăbliţele vorbitoare" vor rămîne mute pentru noi, poate atîta vreme cît vor tăcea giganţii de piatră, statuetele întruchipînd duhuri, ca şi **aku-urile** măcinate de valurile oceanului.

Anul revoluţionar 1848 în Europa

CELE CINCI ZILE ALE ORAŞULUI MILANO

RADU VASILE
Asistent universitar

„Ce pronostic se poate da pentru anul 1848? Unicul a cărui realizare îmi pare sigură este că multe situaţii îşi vor pierde vălul [...] cu care le acoperă partidele, unele pentru a-şi masca slăbiciunea, altele pentru a nu speria guvernele [...]. Acest văl este liberalismul; el va dispărea în Italia, ca şi în oricare altă ţară, în faţa radicalismului în acţiune. Care vor fi consecinţele? Nu-mi cereţi să vi le spun, căci vederea mea e prea scurtă pentru a le întrezări cu o oarecare certitudine".

Aceste cuvinte aparţin celui care domina politica europeană: Metternich, cancelarul Imperiului habsburgic. Adversar neîmpăcat al oricărei mişcări liberale sau revoluţionare, creator al sistemului Sfintei Alianţe, Metternich va fi nevoit ca, nu după mult timp de la aceste cuvinte, să dispară de pe scena politică sub presiunea poporului ridicat la luptă chiar în capitala sa, Viena. Dar pînă atunci, Italia avea să-şi rupă vălurile, spre stupefacţia şi îngrijorarea monarhiilor absolutiste, dintre care cea mai interesată era tocmai Austria.

Austria — santinela Italiei

După înfrîngerea lui Napoleon, imperiul său clădit cu atîta sînge s-a prăbuşit cu repeziciune sub loviturile conjugate ale monarhiilor absolute. A început perioada cunoscută sub numele de Restauraţie (în care au fost **restaurate** vechile formaţiuni statale — de tip feudal — şi vechile dinastii). După 1815, aceasta a fost şi situaţia Italiei. De la nord la sud se întindeau: Regatul Piemontului, cu capitala la Torino, unde domnea dinastia de origine italiană a casei de Savoia, Regatul Lombardo-Veneţian, cu principalele sale centre Milano şi Veneţia, Marele Ducat al Toscanei, cu capitala la Florenţa, Statele Papale — în centrul Italiei — cu capitala la Roma şi Regatul celor două Sicilii, cuprinzînd sudul Italiei (Mezzogiorno) şi Insula Sicilia, avînd capitala la Neapole. Mai existau o serie de mici formaţiuni: Ducatele de Parma şi Piacenza, Ducatul de Lucca, Ducatul de Modena.

Austria avea în stăpînire directă, ca o provincie a Imperiului austriac, Regatul Lombardo-Veneţian. Dar dominaţia sa nu era redusă doar la această regiune. Dat fiind faptul că armata austriacă fusese cea care contribuise la restaurarea dinastiilor în Piemont şi în Regatul celor două Sicilii, ca şi în Statele Papale, suveranii acestora erau legaţi prin tratate şi comunitate de interese de Austria. Conform tratatelor, Austria avea dreptul de a ţine garnizoană în Parma, Modena, Florenţa, în oraşele din Romagna (regiunea Romei). În plus, dinastiile din Ducatele Toscana, Modena, Parma erau toate de origine austriacă. Încît cu greu putea să aibă loc vreun eveniment în Italia, fără ca Austria să nu fie avertizată şi să nu ia imediat măsuri conforme intereselor ei.

Acţionînd de multe ori în numele Sfintei Alianţe, a cărei existenţă a fost îndreptată în principal în contra oricărei mişcări revoluţionare din Europa, Austria a putut, în cazul Italiei, să-şi menţină nestingherită dominaţia, directă şi indirectă, timp de peste 50 ani. Era cu adevărat o santinelă a Italiei şi modul cum au fost înăbuşite mişcările revoluţionare din perioada 1820-1848 îi dovedesc fără putinţă de tăgadă acest rol.

Istoricul și revoluționarul italian P. Rossi va scrie, peste 30 ani, referindu-se la Congresul de la Viena (1815), la Austria și la Italia: „Congresul nu voia să țină cont de sfîntul și nemuritorul principiu al naționalității; trecea peste istorii, disprețuia și călca în picioare geografia, limba, moravurile, obiceiurile, tradițiile. El ordona italienilor să fie austrieci. Și acești înțelepți — continuă Rossi ironic — credeau că fac o operă solidă și durabilă. Oamenii de stat au și ei himerele și visele lor!"

Cei care, strînși în jurul mesei de conferință la Viena, trasau granițele Europei și organizau Sfînta Alianță, erau convinși că fac o operă care va dura peste veacuri. Faptul că nu au luat în seamă idealurile și dorința popoarelor de a fi libere și suverane, a dus în cele din urmă la prăbușirea, ca un castel din cărți de joc, a acestui sistem ce și-a dorit o secular trăinicie.

Curînd, chiar această Italie pe care Austria o credea bine strunită în hățurile sale a început să se agite. Conștiința națională, ca și ideea de independență națională, își făceau tot mai mult drum spre inimile italienilor din toate clasele, devenind obiectivul principal al luptei lor, luptă deschisă de mișcările revoluționare din 1820. Carbonarii, entuziaști și gata de sacrificii, au fost purtătorii acestor idei în deceniile 2-4 ale secolului. Din păcate însă, carbonarismul italian a alunecat spre acțiuni conspirative și lipsite de orizont politic, singurul lor efect fiind pierderea multora dintre cei mai buni fii ai Italiei, uciși sau închiși. De aceea se spune că **Închisorile mele,** celebra carte a nu mai puțin celebrului Silvio Pellico, întemnițat de austrieci pentru că era carbonar, a făcut mai mult pentru cauza italiană decît activitatea propriu-zis politică a carbonarilor.

În ajunul „carnavalului"

Spre deosebire de restul Italiei, Regatul Lombardo-Venețian s-a bucurat, din punct de vedere administrativ, de o situație mai bună din partea tutorilor austrieci. Dar „binefacerile" unui regim absolutist, care se menținea doar prin forță, nu puteau înșela pe italieni. Este semnificativă declarația făcută chiar de împăratul Francisc I al Austriei: „La ce bun să faci concesii unui popor, care nu va fi mulțumit decît în ziua în care nu va mai fi nici un german în Italia?". Un punct de vedere egoist și în același timp tipic, care ascundea adevăratul scop al unei administrații riguroase și aspre ca cea austriacă: jefuirea acestei bogate provincii din nordul Italiei. În adevăr, deși reprezenta, ca întindere, doar 1/8 din Imperiul habsburgic, Regatul Lombardo-Venețian asigura 1/3 din veniturile acestuia, în afara cheltuielilor suportate de comune și provincii, pentru diferite alte nevoi, cea mai apăsătoare dintre ele fiind întreținerea numeroasei armate austriece.

Conform politicii habsburgice, tinerii italieni recrutați în armată erau duși dincolo de limitele provinciei lor, în alte zone ale imperiului: Ungaria, Galiția, Boemia. Pretutindeni domina poliția, care avea o armată întreagă de informatori și de spioni. Un contemporan remarca: „Spionaj în locuri publice, în cafenele, în teatre, în biserici, în cele mai intime secrete de familie". Dar cum se putea menține altfel un regim urît de toți italienii?

În martie 1848, în Piața San Marco, venețienii înalță tricolorul

Papa Pius IX, după un portret de C. Masini

După 1846, evenimentele din Roma și Torino* au întreținut o vie agitație și la Milano. În pofida supravegherii polițienești, frămîntările au cuprins toate clasele și toate păturile sociale. Pînă și un organ controlat îndeaproape de austrieci, cum era Congregația centrală de la Milano — un simulacru de reprezentanță națională — s-a făcut ecoul acestor frămîntări cînd, în 1847, a cerut și a instituit o comisie pentru a studia cauzele tulburărilor și a redactat măsuri menite să reformeze și să liberalizeze viața politică a provinciei. Ca de obicei, împăratul de la Viena a refuzat să ia în considerație această propunere, declarînd că are încredere în valoarea și fidelitatea armatei sale.

Dar evenimentele revoluționare care se anunțau nu au putut fi oprite. Cu toată suspiciunea lor, autoritățile austriece s-au dovedit în această perioadă ridicol de naive și obtuze. Căci cum poate fi interpretată o astfel de declarație, dată de vicerege (reprezentantul împăratului Austriei în Regatul Lombardo-Venețian) spre sfîrșitul anului 1847: „Am un mijloc infailibil de a-i face pe bunii milanezi să uite de Pius IX, ca și de orice veleități de independență care au apărut în ultimul timp în puerilele lor manifestări. Carnavalul se apropie: le voi da un spectacol grandios la Scala!"

* Vezi **Microcronologia.**

„Bunii milanezi" manifestau însă o opoziție tot mai hotărîtă, caracterizată în special printr-o deplină unitate de vederi și de acțiune, fie și într-o formă sui-generis. Iată, de exemplu, cum a debutat Anul nou 1848 la Milano. O proclamație ilegală cerea milanezilor: „Refuzați să fumați!" începînd de la 1 ianuarie. Îndemnul ar putea părea ciudat, dacă autorul proclamației n-ar fi subliniat el însuși substratul ei: „Să nu fie un efort zadarnic, ci o forță, un semn al înțelegerii și al unirii. Nu luați în rîs astfel de principii, căci ele pregătesc sufletul pentru altele mai grave. Să știți să vreți!"

Apelul a avut un efect imediat, milanezii refuzînd să mai cumpere tutun și să fumeze. Poliția, care urmărea atent orice manifestare a italienilor, văzînd că și a doua zi acțiunea se prelungește, a hotărît să acționeze așa cum știa ea: brutal, fără menajamente. Drept urmare, soldați, ofițeri și chiar polițiști — îmbrăcați însă civil — au primit țigări și au fost trimiși pe străzi, unde fumau cu vădită ostentație pentru a-i provoca pe milanezi. Mai mult, în același scop au fost scoși chiar și deținuții din închisori, iar soldaților li s-a împărțit, în plus, rachiu. În aceste condiții, conflictele între populație și provocatori au devenit inerente. Dar poliția veghea. Patrulele de jandarmi au șarjat, fără nici o somație, călcînd în picioare sau pur și simplu omorînd cetățeni pașnici, unii dintre ei simpli curioși.

În a treia zi, la 3 ianuarie, zi în care conflictele au luat proporții maxime, au fost uciși 59 milanezi, din care șase copii sub 15 ani.

Această acțiune a milanezilor nu a fost gratuită. Mai întîi, pentru că ea a dovedit o impresionantă unitate de acțiune în opoziția populației contra opresorilor brutali. Apoi, abținerea de la fumat a costat vistieria austriacă (vînzarea tutunului era un monopol de stat) 4 milioane lire.

„E timpul unor griji mai grave"

Pe aceeași linie s-a înscris și refuzul milanezilor de a mai juca la loteria de stat, ceea ce a pricinuit tezaurului o pagubă de 1,5 milioane lire, sau refuzul lor de a veni la Scala — se știe ce însemna Opera Scala pentru milanezi — cînd a avut loc un spectacol cu o balerină germană. Acțiuni protestatare care îmbrăcau și alte forme se înmulțeau. Iată cum descrie un contemporan starea de spirit de la începutul anului 1848 la Milano, referindu-se la asemenea manifestări: „Cînd sosi de la Roma vestea acțiunilor liberale ale papei, toți merseră la teatru îmbrăcați în alb cu galben (culorile

Pe străzile oraşului Milano se înalţă febril baricade

veşmintelor papale — **n.n.**). Cînd sosi vestea Constituţiei dată la Neapole, toţi îşi puseră pălărie calabreză (Calabria se afla in Regatul celor două Sicilii — **n.n.**). Poliţia interzise purtatul acestor pălării [...]. Ce însemnau toate acestea? Nu mare lucru, dar poliţia era neliniştită şi avea motive [...] Un cunoscut îţi şoptea la ureche: «Vii la Porta Nuova» şi te duceai la Porta Nuova; ţi se punea în mînă un bileţel: «Astă seară în Piaţa Domului» şi Piaţa Domului gemea de lume [...]. Această înţelegere, această uşurinţă de comunicare şi difuzare, dovedea o mare disciplină".

A fost, aşa cum spunea scriitorul şi omul de stat M. d'Azeglio, conjuraţia cea mai teribilă, căci a aparţinut „unui popor întreg, care are o singură inimă, un singur sentiment, o singură voinţă..."

Aceste forme mai puţin obişnuite de opoziţie aveau rolul de a educa voinţa generală, de a pregăti pe milanezi pentru înfruntarea decisivă.

În februarie şi începutul lui martie 1848, lucrurile s-au îndreptat pe un făgaş nou, mişcarea de opoziţie luînd un alt caracter.

Ştirile dinafară, în special promulgarea constituţiilor în celelalte state italiene, au constituit puternici fermenţi ai unor noi forme de luptă. Nici de data aceasta însă autorităţile austriece nu s-au dezminţit. Au fost interzise adunările şi serbările publice; cursurile universitare din Padova şi Pavia au fost suspendate; italienilor nu li s-a mai permis să cînte sau să recite poezii ce puteau fi interpretate în sens antiaustriac, să aplaude anumite replici în timpul spectacolelor de teatru, să facă liste de subscripţii etc. Măsurile frizau absurdul şi ridicolul, dar în ochii autorităţilor austriece nimic nu părea absurd dacă avea ca scop potolirea italienilor. Mai gravă a fost adoptarea unei legi care introducea o procedură de urgenţă şi pedepsirea celor vinovaţi de rebeliune şi tulburări, aceştia fiind judecaţi în 15 zile de la arestare, iar pedeapsa executată în 2 ore de la condamnare. Dar şi această măsură s-a dovedit ineficace. Mai mult, au început să apară manifeste care cereau deschis ridicarea la luptă împotriva austriecilor.

Evenimentele cîştigau în greutate şi profunzime. M. d'Azeglio arăta într-un

manifest: „E timpul unor griji mai grave; nu ghirlande şi banchete, ci arme şi înţelepciune, prudenţă civică..."

Poporul era pregătit de luptă. Firește, nici austriecii nu stăteau cu mîinile în sîn: regimente întregi mărşăluiau spre Lombardia, venind din Croaţia şi Ungaria.

Ca doi luptători ce aşteaptă momentul potrivit pentru atac, pe de o parte milanezii, pe de alta opresorii străini îşi pîndeau, fiecare, mişcările. Şi acest moment-semnal a venit tocmai de unde era aşteptat mai puţin: la 13 martie, la Viena a izbucnit revoluţia. În faţa poporului dezlănţuit, Metternich, cancelarul Austriei, a fost nevoit să fugă, părăsind pentru totdeauna scena politică.

Tricolorul revoluţionar

În dorinţa de a preîntîmpina o mişcare violentă, la 17 martie 1848, **podestà** („primarul") oraşului Milano se adresează viceregelui, pentru a cere şi a impune anumite reforme. Reuşeşte să obţină limitarea cenzurii şi convocarea unei Adunări reprezentative pentru întreg regatul. Poporul îl însoţeşte pe primar pînă la poarta palatului şi aşteaptă nerăbdător. Dar o santinelă, speriată, trage. Conflictul se declanşează. Mulţimea pătrunde în palat, dezarmează garda, se avîntă ca un uragan care mătură totul în cale. Autorităţile rămîn stupefiate de rapiditatea şi forţa acţiunii. Viceguvernatorul O'Donell, singurul care a mai rămas dintre autorităţile austriece, tremurînd şi palid, este obligat să iasă pe balcon ţinînd tricolorul în mînă şi să proclame, în aclamaţiile mulţimii, garda civică, precum şi trecerea poliţiei în subordinea primăriei.

După aceste prime momente de entuziasm, poporul începe organizarea rezistenţei: femei, copii, tineri, bătrîni se răspîndesc pe străzi, scot pavajul, folosesc trăsurile, gardurile etc. pentru a ridica baricade care, curînd, împînzesc întreg oraşul. Deasupra tuturor, pe acoperişul clădirilor înalte, flutură tricolorul revoluţionar.

Inamicul însă e puternic. Spre seară, bătrînul mareşal Radetzky, comandantul trupelor austriece, care mai deţinea controlul principalelor puncte ale oraşului, hotărăşte să ocupe primăria, considerînd-o a fi centrul organizatoric al mişcării. Între timp însă, primarul şi ceilalţi conducători s-au retras într-o casă particulară (villa Taverna), care devine centrul revoluţiei. Astfel că Radetzky nu găseşte la primărie decît săli goale. Furios, se retrage în fortăreaţa oraşului, de unde trimite toată noaptea şi a doua zi dimineaţa patrule cu ordin să tragă la prima mişcare. Dar străzile sînt pustii. Atunci decretează că nu recunoaşte actele date de viceguvernator şi ordonă dezarmarea imediată a cetăţenilor, căci, în caz contrar, va da ordin să se bombardeze oraşul.

Pericolul este grav şi iminent. Timoraţi, primarul şi cei din municipalitate încep să dea înapoi. Din nou intervine însă poporul, care prin dîrzenia sa depăşeşte cu mult concepţiile şi atitudinea unor elemente şovăitoare, aflate în fruntea revoluţiei doar prin forţa lucrurilor.

La 18 martie fiecare începe să se înarmeze cu ce poate, cu ce găseşte şi are în casă. Cei care nu au arme le iau chiar din magazinele de antichităţi sau din galeriile colecţiilor particulare. Şi astfel, mulţi se văd înarmaţi cu arme dintre cele mai variate, de la puşti sau pistoale din sec. XVI-XVII, pînă la cuţite de vînătoare. Dar nici acestea nu sînt suficiente. În prima zi a revoluţiei milaneze, arma principală rămîne tot piatra smulsă din pavaj.

Pentru a conduce revoluţia şi masele, primarul şi cei ce-l înconjură devin tot

mai mult o piedică, dispuși fiind să dea înapoi de teama propriului lor popor. De aceea, cîteva elemente mai hotărîte și energice, între care C. Cattaneo, C. Correnti, H. Cernuschi și alții formează un nou organ de conducere a revoluției: Consiliul de război sau insurecțional, datorită căruia se poate trece la o coordonare și centralizare a eforturilor revoluționare. Și, într-adevăr, în zilele ce urmează, pozițiile inamice din centrul orașului cad, rînd pe rînd, în mîna milanezilor. Situația austriecilor devine tot mai critică. La 20 martie sînt capturați doi ofițeri din anturajul viceregelui care, pentru a scăpa, susțin că ar fi parlamentari trimiși de Radetzky. Dar Cattaneo le răspunde categoric: „Ce parlamentari? Cu atît mai rău pentru armata voastră. Trebuie să fie într-o situație foarte proastă pentru a parlamenta cu niște rebeli".

Și totuși, chiar în aceeași noapte — după numai două zile de luptă — sosește adevăratul parlamentar, care propune suspendarea ostilităților pe 15 zile. Consiliul de război refuză. Lupta continuă tot mai dîrz. Pentru a urmări mișcările trupelor inamice, milanezii instalează în clopotnițe sau în alte locuri înalte pe opticieni și astronomi, care posedă lunete și care raportează mișcările austriecilor. În felul acesta, insurgenții pot lua măsuri eficiente de apărare.

Zeci de baloane dincolo de ziduri

Pentru ca Milano să nu rămînă singur în lupta cu forța superioară a inamicului, consiliul hotărăște să ia măsuri pentru răscularea provinciei. Dar fortificațiile exterioare sînt încă deținute de austrieci, care au izolat complet orașul. Nimeni nu poate părăsi Milano. Și atunci milanezii recurg la un mijloc simplu, dar ingenios. Confecționează repede baloane, pe care le umplu cu aer cald și le lansează în număr mare. Spre stupefacția austriecilor, în dimineața zilelor de 19 și 20 martie, zeci de baloane purtînd proclamații revoluționare și anunțînd insurecția Milanului se ridică deasupra caselor și, purtate de vînt, trec grațios chiar pe sub nasul lor, dincolo de zidurile orașului. Desigur, o parte sînt doborîte cu focuri de pușcă de austrieci. Dar multe ajung în provincie, unele chiar în Elveția și Savoia.

Această acțiune are un succes deosebit. Spre Milano pornesc coloane de țărani

„Milano e liber!" Pictură de G. B. Garberini

din satele regiunii Milanului, înarmaţi cu furci sau flinte vechi, cetăţeni din centrele urbane ale Văii Padului, din împrejurimile Lacului Maggiore, din Bergamo. Acest marş revoluţionar nu rămîne fără urmări pentru austrieci. La Como, de exemplu, sînt dezarmaţi şi făcuţi prizonieri 500 soldaţi. Inspectorul căilor ferate de la Monza, în fruntea a 2 000 oameni înarmaţi ce se îndreaptă spre Milano, capturează şi dezarmează garnizoanele oraşelor mai mici din drumul său. Şi iată că austriecii, care au izolat Milano de restul lumii, se văd izolaţi, la rîndu-le, de forţele lor principale şi lipsiţi de o aprovizionare normală.

Evenimentele au dovedit, în acelaşi timp, că unui popor unit şi hotărît, cu greu poate să-i facă faţă chiar şi cele mai bine organizate forţe represive.

În oraş, loviturile insurgenţilor sînt tot mai puternice. Ei folosesc în acest scop orice mijloace; construiesc chiar tunuri din lemn, utilizînd drept proiectile tot felul de materiale: cuie, pietre, vîrfuri de suliţe şi chiar medalii cu efigia papei Pius IX.

Austriecii se menţin doar în fortăreaţa oraşului, palatul viceregelui şi în fortificaţiile exterioare.

Radetzky cere un armistiţiu de 3 zile, timp în care urmează să fie evacuate femeile, cetăţenii străini şi consulii puterilor străine. Substratul acestei propuneri este însă sesizat de consiliul insurecţional: Radetzky cere evacuarea persoanelor amintite pentru ca, refăcîndu-şi forţele, să poată bombarda oraşul. Prezenţa cetăţenilor şi a consulilor străini îl împiedicau să adopte măsuri extreme, de teama unor conflicte cu puterile respective.

Propunerea este respinsă şi lupta continuă cu şi mai mare îndîrjire, căci poporul, aflînd de acest demers al lui Radetzky, îşi dă seama că rezistenţa austriecilor este pe sfîrşite. Cucerind principalele cazărmi ale oraşului, milanezii pun mîna pe mari cantităţi de arme şi muniţii (numai la cazarma Incoronata sînt capturate 80 000 kg de pulbere). Rînd pe rînd cad şi circumscripţiile de poliţie, unde sînt găsite, în celule, schelete înălbite, dovezi zguduitoare ale torturilor la care au fost supuşi cei arestaţi. Este cucerit şi palatul viceregelui. Forturile exterioare cad în urma unor lupte aprige, dintre care cea mai crîncenă se dă la Porta Tosa, la 22 martie.

...şi mareşalul fuge într-un furgon cu paie

Radetzky mai rezistă doar în citadela oraşului, dar este clar pentru oricine că nici aici nu mai poate rămîne mult timp, neavînd nici un fel de posibilitate de aprovizionare. De aceea, în noaptea de 22-23 martie hotărăşte retragerea, nu înainte însă de a încerca o ultimă tentativă, ordonînd să se tragă cu toate cele 60 tunuri asupra oraşului. Milanezii află însă din timp de intenţia comandantului austriac şi, în sunetul nenumăratelor clopote ale zecilor de biserici din Milano, încep să atace coloanele austriece, în fruntea cărora, într-un furgon cu paie, stă ascuns bătrînul mareşal, cel care declarase că „Rebeliunea se va zdrobi, ca o sticlă fragilă ce se loveşte de o stîncă". Stînca fiind desigur el şi armata sa.

Înconjurate de fumul incendiilor şi de troznetul muschetelor milaneze, coloanele austriece ies pe poarta oraşului. Din păcate, milanezii nu le urmăresc, nici măcar pentru a le hărţui, astfel că austriecii au posibilitatea să se răzbune în mod bestial asupra populaţiei civile întîlnită în cale. Pe unde trec curg valuri de sînge nevinovat: copii tăiaţi în două sau ţintuiţi pe scaune, sub ochii mamelor înnebunite, femei violate sau ucise, bărbaţi omorîţi sau îngropaţi de vii. De altminteri, la fel au procedat şi la Milano unde, înainte de a părăsi citadela, au ucis în chinurile cele mai groaznice pe toţi deţinuţii şi ostatecii existenţi acolo.

După cinci zile de luptă, poporul iese învingător. Milano este liber. Meritul principal îl au, fără îndoială, masele, care au luptat de la început pînă la sfîrşit ca un singur om, neprecupeţind nici un sacrificiu, nici un mijloc de a obţine victoria. Ura acumulată de atîta timp contra austriecilor a distrus ca un taifun pe cei care i s-au opus, pe toţi cei care i-au stat în cale.

Acestea au fost „cele cinci zile ale oraşului Milano" — cum sînt cunoscute în istorie — care au însemnat începutul revoluţiei în Regatul Lombardo-Veneţian.

Evenimentele care au urmat au contrazis însă speranţele celor care doreau o Italie unită şi independentă. Revoluţia burghezo-democratică a fost înfrîntă la Milano, ca şi în celelalte regiuni şi ideea unei singure Italii, lăsată în părăsire. Dar nu pentru mult timp, căci în 1859, în alte condiţii însă, a început o a doua etapă a Risorgimentoului, încheiată cu crearea Regatului italian, cu capitala la Roma.

MICROCRONOLOGIE

1831

Iunie — *G. Mazzini, revoluționar și publicist italian, înființează organizația „Tînăra Italie", a cărei doctrină politică are la bază principiul națiunii și al republicii unice și indivizibile, cu capitala la Roma.*

1843

— *V. Gioberti publică* **Despre primatul moral și civil al italienilor,** *în care susține ideea unei Italii unitare, dar sub forma unei federații avînd în frunte pe papă. Încercînd să-i cîștige pe aristocrați prin persuasiune la concepțiile noi de dreptate și libertate social-politică și să-i împace cu idealul maselor, tentativa este sortită eșecului.*

1846

16 iunie — *este ales un nou papă, Pius IX, cunoscut pentru ideile sale liberale.*

1846-1847

— *Măsuri reformatoare și liberale luate în unele state italiene: Piemont, Statele Papale, Toscana.*

1848

12 ianuarie — *începe revoluția din Sicilia: prima din șirul anului revoluționar din Italia și din Europa.*
Februarie-martie — *introducerea de Constituții în Piemont, Toscana, Statele Papale, Neapole.*
— *Începe revoluția la Paris și la Viena.*
18 martie — *declanșarea revoluției la Milano și la Veneția.*
22-23 martie — *trupele lui Radetzky se retrag din Milano.*
26 martie — *armata piemonteză trece granița cu Lombardia și atacă pe austrieci: începe prima etapă a războiului de independență.*
8-11 aprilie — *victorii obținute de piemontezi.*
13 aprilie — *Parlamentul de la Palermo declară dinastia Bourbonă scoasă din drepturile sale asupra Siciliei; este propus rege al Siciliei ducele de Genova, fiul regelui Carol Albert al Piemontului.*
30 aprilie — *o nouă victorie piemonteză asupra austriecilor.*
Mai — *Ducatele de Parma și Modena declară că se unesc cu Piemontul.*
12 mai — *plebiscit la Milano pentru unirea cu Piemontul.*
29 mai — *armata piemonteză cucerește centrul fortificat Perchiera.*
25 iulie — *bătălia de la Custozza. Armata piemonteză este învinsă de armata austriacă.*
9 august — *armistițiul austro-piemontez. Austria își întărește drepturile asupra Lombardiei.*
24 noiembrie — *papa Pius IX, depășit de evenimente și potrivnic ideilor revoluționare, fuge la Gaeta.*

1849

9 februarie — *proclamarea Republicii la Roma.*
27 februarie — *marele duce al Toscanei fuge la Gaeta; la Florența este creat un triumvirat.*
6 martie — *G. Mazzini sosește la Roma.*
12 martie — *armistițiul austro-piemontez este denunțat; începe a doua etapă a războiului pentru independență.*
23 martie — *armata piemonteză este învinsă la Novarra; regele Carol Albert abdică în favoarea fiului său, Victor Emmanuel II.*
29 martie — *la Roma se constituie guvernul revoluționar, în frunte cu Mazzini, Soffi și Armellini.*
24 aprilie — *la Civittavecchia (port în apropierea Romei) debarcă corpul expeditionar francez al generalului Oudinot, pentru a readuce pe papă la Roma.*
17 mai — *austriecii ocupă Bologna.*
19 mai — *la cererea marelui duce, austriecii intră în Toscana.*
Iunie-iulie — *sub conducerea lui Giuseppe Garibaldi, la Roma este organizată apărarea împotriva expediției franceze.*
3 iulie — *trupele franceze ocupă Roma.*
12 iulie — *papa Pius IX se reîntoarce la Roma.*
6 august — *Tratat de pace austro-piemontez la Milano; restabilirea stăpînirii Austriei asupra Lombardiei și Veneției.*
28 august — *Veneția, ultima rezistență revoluționară, se predă austriecilor, după 17 luni de luptă. Sfîrșitul revoluției în Italia.*

UN ŞAH, UN POET ŞI O MILENARĂ EPOPEE

V. BAGEACU
Secretar ştiinţific al Asociaţiei de studii orientale

„Fericita curte a lui Mahmud [...] este ca un ocean. Şi ce ocean! Nu i se pot vedea ţărmurile. Dar dacă, aruncîndu-mă în el, n-am găsit nici un mărgăritar, de vină a fost steaua mea, iar nu oceanul".

Bătrînul care scria aceste cuvinte pe unul din pereţii moscheii din Ghazna, în dreptul stranei şahului, ştia că, dintre toţi cei care le vor citi, unul singur, şahul Mahmud, le va pătrunde cel mai bine tîlcul. Dar va fi prea tîrzie înţelegerea acestuia — dacă va fi vreodată — căci, în aceeaşi zi, bătrînul poet lua drumul pribegiei, părăsind pentru totdeauna oraşul şi curtea acestui şah, care va intra odată cu dînsul, cu umilul şi neluatul în seamă Ferdousi*, în mileniile ce vor urma.

* Forma **Ferdousi** redă pronunţia actuală, spre deosebire de **Firdousi**, transcriere răspîndită în Europa.

Şi poate că, din cuprinsul drumului, privind în urmă silueta Ghaznei conturîndu-se tot mai mistuită într-un părăsit orizont, Ferdousi va fi murmurat cuvintele pe care, sfîrşind munca vieţii lui, le aşezase în finalul cărţii sale, intitulată Şahname: **„Orice om de pe pămînt, ager, înţelept, cucernic, îmi va binecuvînta amintirea cînd prin lumea pămînteană n-oi mai fi".**

Secolele ce-au urmat au adeverit cuvintele poetului. Căci cuvîntul închizînd frumuseţe şi înţelepciune rămîne un lucru nepieritor, trecut viu dintr-o generaţie în alta.

Autor al uneia din cele mai minunate scrieri ale tuturor vremurilor, aşezată la loc de cinste în tezaurul spiritual al umanităţii, alături de Iliada, Eneida, Divina Comedie **etc., Ferdousi şi-a înscris de mult numele în rîndul creatorilor fără de moarte. Iar timpul care s-a cernut peste filele cărţii, departe de a o învechi, de a o depărta de noi, o face să sporească în frumuseţe, să vorbească mereu pe înţelesul generaţiilor care s-au aplecat asupra ei.**

Doar figura autorului, de dincolo de vremi, răzbate tot mai neclară, tot mai aburită de legendă, tinzînd tot mai mult spre a se pierde într-un „nume adunat pe-o carte". E poate supremul omagiu pe care opera, pornită-n lume, îl poate aduce autorului ei: contopirea efemerei vieţi a celui ce scrie în veşnica existenţă a cărţii.

● Şahname = „cronica şahilor" = istoria a 50 regi iranieni ● Un mare poet aproape fără nume ● Răsplata lui Mahmud şi o replică usturătoare ● Caravana soseşte prea tîrziu

Anul 999. Un an plin de evenimente pentru provincia iraniană Khorassan (în nord-estul Iranului de astăzi). Mileniul sfîrşea tulburat. Încă în 651, în faţa expansiunii arabe se prăbuşiseră importante centre de rezistenţă ale Imperiului iranian. În plus, în timpul domniei ultimului cîrmuitor al dinastiei samanizilor, Nuh II (976-997), în diferite puncte ale provinciei izbucniseră mişcări, urmărind obţinerea autonomiei faţă de puterea centrală. Mai tîrziu, cînd însăşi existenţa dinastiei a fost primejduită, Nuh s-a adresat comandantului oraşului Ghazna, Sebüktekin. Acesta, turc cumpărat cîndva într-un bazar de robi, s-a grăbit să pornească în fruntea unei oşti, avîndu-l alături pe fiul său Mahmud, spre centrul Khorassanului. În anul 995, la porţile oraşului Tus, a avut loc o bătălie hotărîtoare. În urma victoriei obţinute asupra celor răsculaţi, Sebüktekin a hotărît să păstreze pentru el acest ţinut mult rîvnit. Iar în octombrie 999, Mahmud, fiul lui, a primit din partea califului din Bagdad investitura de a cîrmui Khorassanul.

Şi astfel, ultima provincie iraniană a căzut sub influenţa arabilor şi a fost convertită la islamism.

Între două milenii

Domnia noului şah* începe într-un climat agitat. Constrîns să renunţe la vechea religie zoroastriană** şi să adopte islamismul, religia stăpînitorilor arabi, poporul iranian nu numai că nu abandonează vechile tradiţii, dar le cultivă cu multă grijă. Astfel încît, în pragul mileniului II, se manifestă primele semne ale renaşterii culturale a provinciilor iraniene. În fruntea acestei mişcări se află pătura dehkanilor, mici nobili păstrători ai tradiţiilor istorice. Dehkanii se unesc într-o adevărată mişcare de „rezistenţă" spirituală, adunînd şi făcînd cunoscute vechile cronici, aşa-numitele **Şahnameuri, Cărţi ale regilor** sau **Cronici ale şahilor,** în care erau consemnate faptele vremilor trecute, cu eroi deveniţi legendari.

Mahmud, dorind o apropiere de dehkani, încearcă să-şi atribuie o origine iraniană, considerîndu-se, la un moment dat, chiar descendent al unei dinastii iraniene. Aşa se explică, poate, apariţia unor legende favorabile lui: şahul vrea să-şi lege numele de o epopee, sperînd că astfel va rămîne viu în istorie, în conştiinţa poporului, asemeni tuturor celorlalţi cîrmuitori menţionaţi în vechile cronici.

Autorul ales va fi Ferdousi.

În timpul vieţii poetului, oraşul Tus, alături de Nişapur (în Khorassan) devine un centru de rezistenţă pe plan spiritual împotriva noii orînduiri, impusă brutal. Mişcarea din această perioadă care, pe de o parte, exprimă nemulţumirea păturilor

---

* Mahmud după ce cucerise nord-estul Indiei, domnea peste un întins imperiu care cuprindea în nord-est regiunile dintre Fluviile Iaxartes şi Oxus (Sîr Darya şi Amu Darya), o parte din ţărmurile Caspicei (Djurdjan şi Tabarestan) şi în vest ajungea pînă la hotarele califatului arab abbasid din Irakul de azi.

** Religie a unor popoare orientale, apărută la începutul mileniului I î.e.n. şi rămasă dominantă pînă în sec. VII e.n

culte față de stăpînirea arabă și, pe de alta, urmărește să demonstreze superioritatea și vechimea culturii iraniene, e cunoscută sub denumirea de **șuubism** (de la cuvîntul arab **șuub**: „popor").

Șuubiții sînt cei care traduc din limba pahlavi (iraniana medie, născută din amestecul de limbi semitice și iraniene) culegerea de vechi cronici **Hvatai-namak** („Cartea regilor"), **Viața lui Ardașir, Kalila și Dimna, Rostam și Esfandiar.** Astfel, în anul 957, în orașul Tus, din porunca lui Abu Mansur, fiul cîrmuitorului orașului, patru învățați, care nu erau musulmani, ci slujitori ai străvechiului cult zoroastrian, singurii păstrători ai tradiției, tălmăcesc vechile scrieri adunate în **Hvatai-namak.** La acestea se adaugă încă două culegeri, tot atît de renumite, apărute în preajma aceluiași an în alte două orașe.

Douăzeci de ani mai tîrziu, în 977, poetul curții din Buhara, Dakiki, primește și el însărcinarea de a alcătui un **Șahname.** Originar tot din Tus, Dakiki se trăgea din același mediu de nobili iranieni scăpătați. Musulman după împrejurări, Dakiki nu se sfiește de a preamări în versurile sale măreția credinței zoroastriene, în semn de protest împotriva dominației străine. De altfel, în redactarea **Șahnameului** său el nu pornește, așa cum se obișnuia, de la crearea omului și de la primii regi legendari, ci de la Zoroastru.

Talent recunoscut, deși tînăr, Dakiki e cel mai în măsură să ducă la bun sfîrșit o operă atît de importantă și într-un moment istoric care o impunea. Dar un rob al său îi curmă viața, încît poetul nu izbutește să lase din **Șahname** decît o mie de distihuri.

A găsi un al doilea talent de talia lui Dakiki părea cu neputință. Căutările duc în cele din urmă la un poet pe atunci mai puțin cunoscut, a cărui faimă nu depășește cu mult zidurile orașului Tus. Lumea îi spune Ferdousi. Se pare că, în jurul vîrstei de 35 ani, după cum el însuși notează în finalul scrierii sale, Ferdousi a început să lucreze, în același timp și independent de Dakiki, la o **Carte a regilor.**

I se spunea Paradisiacul

Dacă epopeea **Șahname** este o împletire măiastră a fabulosului cu realitatea, a legendei cu istoria, însăși viața creatorului ei, Abu-l-Kăsem Ferdousi Tusi, apare nu mai puțin învăluită în negura irealului.

Cele cîteva date cu caracter strict personal, pe care le găsim presărate în corpul epopeii, au dat cercetătorilor elemente prețioase în încercările de reconstituire a unei biografii a lui Ferdousi, pornind, totuși, de la legendele țesute în jurul per-

În p. 71: *aspect de la curtea iraniană*

În pp. 73-74 : *miniaturi de pe un manuscris al* Șahnameului *înfățișînd scene de luptă...*

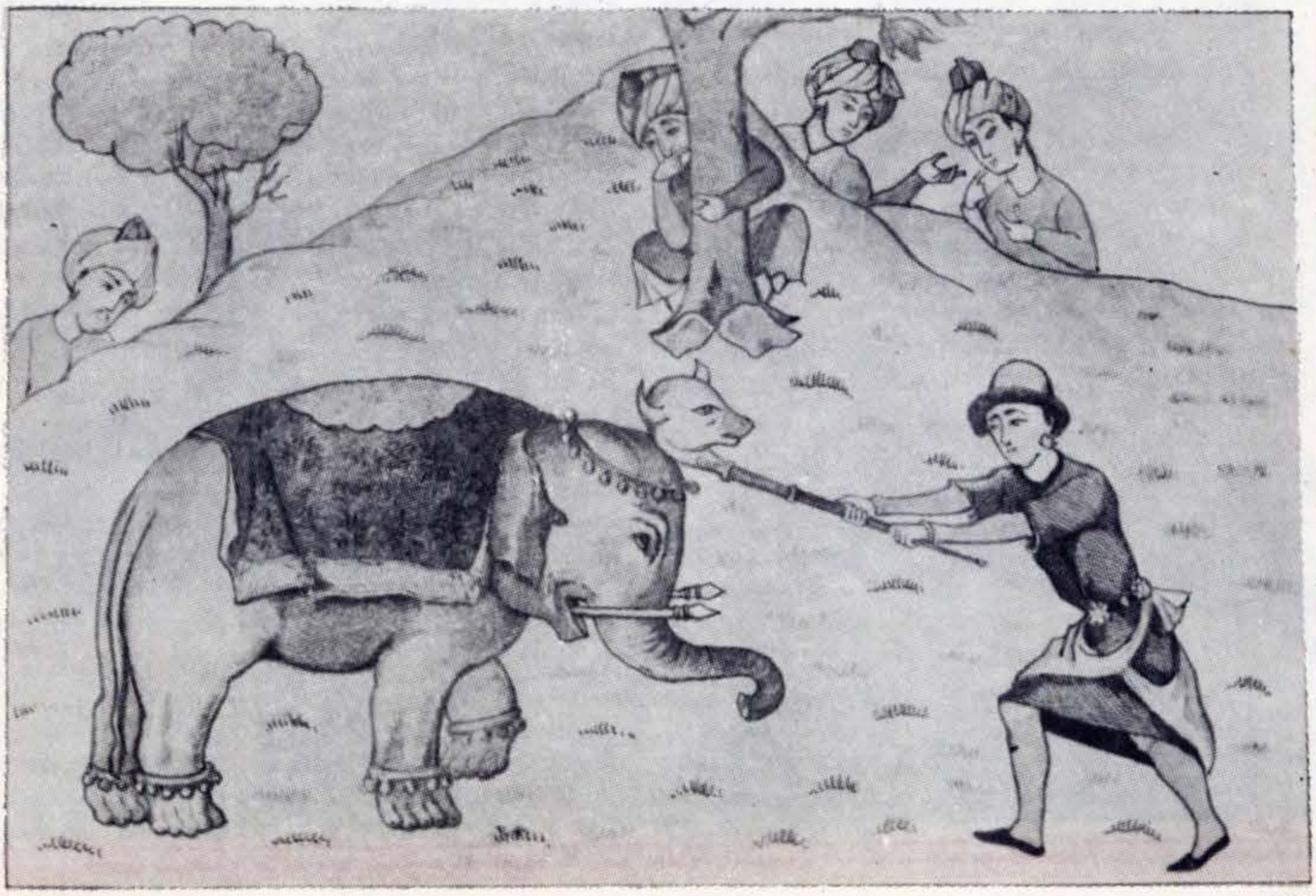

sonalității sale. Din compararea datelor certe, cît și a celor existente în diferite legende, unele transcrise la mai puțin de un secol de la moartea poetului, cercetătorii Th. Nöldeke și Taghizade, au propus ca ani probabili ai nașterii 935-936 și, respectiv, 932-934.

Ferdousi, cum a fost supranumit poetul, se trăgea dintr-o familie de dehkani. Porecla lui provine, prin filieră arabă, din grecescul **paradeisos** („paradis") poate singurul epitet în măsură să-i caracterizeze harul poetic.

Adevăratul lui nume continuă să ne rămînă necunoscut. Cercetătorii propun mai multe variante: Hasan, Mansur, Ahmed-Mansur fiul lui Hasan (ibn Hasan). Supraviețuiește însă așa-zisul nume de onoare **Abu-l-Kasem** („tatăl lui Kasem"), deși există rezerve și în acest caz. Numele de Abu-l-Kasem l-a purtat însuși sultanul Mahmud, deci nu-i exclus ca Ferdousi să-l fi adoptat mai tîrziu, în cinstea ocrotitorului său, dacă într-adevăr ocrotitor i-a fost. De altfel, chiar profetul Mohammad era numit Abu-l-Kasem. Numele oricărui iranian se sfîrșea cu denumirea locului de obîrșie. Acest loc a devenit pentru Ferdousi orașul Tus, deși nu acolo se născuse, ci într-o mică localitate din apropiere, Tabaran, sau, după alții, Baj.

Din datele autobiografice întîlnite în **Șahname,** numai două par a fi mai puțin disputate în stabilirea autenticității lor: anul în care își pierde unicul fiu (poetul era atunci în vîrstă de 65 ani) și anul 1010, cînd termină a doua redactare a epopeii.

În jurul vîrstei de 55 ani, Ferdousi încheie o primă variantă a epopeii sale, care nu ne-a parvenit. Ce întindere avea, ce capitole conținea, nu se va ști, probabil, niciodată. Se știe, însă, că această carte este încheiată în anul 994 și că, în conjunctura creată de noua stăpînire, recunoașterea valorii unei creații iraniene despre iranieni era un risc greu de asumat de către cîrmuitori. În finalul epopeii, Ferdousi pomenește de Hosein, fiul lui Kotaibe, probabil cîrmuitorul Tusului, care i-a dat veșminte, hrană și bani. Se pare că notabilitățile orașului Tus l-au scutit și de la plata dărilor. Și atît.

În ultima versiune a **Șahnameului,** găsim amănunte mai precise, pe care le dă însuși autorul, cu privire la volumul întregii lucrări: 60 000 distihuri. Totuși, unele manuscrise conțin pînă la 80 000 distihuri, altele numai jumătatea acestei cifre. Primele studii europene întreprinse asupra diferitelor copii-manuscrise existente în marile biblioteci au scos la iveală unele repetări de episoade sau adăugiri de prisos. Textul admis ca instrument de lucru în iranistica modernă cuprinde circa 52 000 distihuri.

Unele școli împart **Șahnameul** în două părți: legendară și istorică, altele, în trei: mitologică, eroică și istorică.

Potrivit acestei ultime școli, prima parte, mitologică, în care sînt incluși primii regi, de la Gayumars și pînă la Garșasp, cuprinde o perioadă de 2 441 ani, începînd cu anul 3223 pînă în 782 î.e.n. Partea eroică este închinată eroului legendar Rostam, devenit simbolul vitejiei iranienilor. Evenimentele descrise în această parte de Ferdousi se desfășoară în cadrul istoric de 732 ani (782-50 î.e.n.) al kayanizilor, cu cei mai de seamă reprezentanți ai lor: Kay Gobad, Kay Kavus, Kay Khosrou. Acest al doilea capitol se încheie cu domnia ultimilor ahemenizi și cu Alexandru Macedon. Este partea cea mai întinsă din epopee — peste 28 000 distihuri. A treia și ultima parte, cea istorică, este închinată dinastiei sasanide și se termină cu cucerirea Iranului de către arabi (50 î.e.n. - 651 e.n.).

S-a discutat mult de ce Ferdousi nu a continuat epopeea pînă mai aproape de zilele sale, mai cu seamă că materialul de care putea dispune era, firește, mai bogat și mai sigur. Poate că, asemenea celorlalți dehkani, Ferdousi nu a înțeles să imortalizeze în opera sa pe străinii cotropitori.

Aur și versuri

Poetul termină cea de-a doua redactare a **Șahnameului** la 25 februarie 1010 și i-o închină șahului Mahmud. Legenda spune că însuși Ferdousi, însoțit de declamatorul Abu Dolaf, vine la curtea lui Mahmud să-i prezinte opera. Aici are însă de înfruntat șicanele celor trei poeți „oficiali" ai suveranului, Onsori, Farrokhi și Asgiadi, care se temeau că apariția unui „concurent" la curte le poate știrbi prestigiul.

Nici vizirul Hasan Meimandi nu e prea bucuros de prezența poetului la curte. Îl nemulțumește perspectiva averii pe care Ferdousi ar fi dobîndit-o, dacă Mahmud l-ar fi răsplătit așa cum promisese mai înainte: pentru fiecare o mie de versuri — o mie de piese de aur. Cu această sumă Ferdousi intenționa să construiască la Tus, orașul în care își petrecuse cea mai mare parte din viață, un sistem de canale pentru aducerea apei. Numai că Mahmud — potrivit unei legende răspîndite în Europa mai ales datorită lui H. Heine — în loc de aur îl răsplătește pe Ferdousi cu argint. Se zice că șahul i-a trimis acești bani pe cînd poetul se afla într-o baie publică în Ghazna. Văzînd pungile cu arginți în locul aurului promis, Ferdousi le-a împărțit în trei părți egale, dîndu-le apoi celui ce le-a adus, băiașului și unui vînzător de limonadă ce se afla la intrarea în baie.

Știind că insulta adusă șahului (dacă insultă putem numi gestul său) avea să-i atragă răzbunarea acestuia, poetul părăsește Ghazna în taină, ultimii ani din viață petrecîndu-i pe drumurile pribegiei. În această perioadă redactează cunoscuta **Scrisoare către șahul Mahmud** (magistral tălmăcită în limba română de G. Coșbuc, după varianta germană a lui Friedrich von Schack), în care, printre altele, spune: „Cu-al meu poem, Mahmude, te mîndrești/ Ci-n care chip părtaș la el tu ești?". Pentru o vreme poposește în Tabarestan, la curtea prințului Șahriar. Înțelegînd pericolul ce-l pîndește pe Ferdousi după fuga sa din Ghazna și, în special, după compunerea scrisorii, Șahriar i-o cumpără și o distruge, după cum spune o altă legendă.

Memorialistul Nezami Aruzi a transcris șase distihuri din satiră, încheindu-și legenda despre Ferdousi astfel: „Cu adevărat, Șahriar i-a făcut lui Ferdousi un mare bine, faptă pentru care Mahmud i-a mulțumit". Căci tot legenda spune că, în cele din urmă, Mahmud și-a dat seama de nedreptatea comisă și, încercînd s-o repare, i-a trimis la Tus, unde revenise poetul, cămile încărcate cu povara galbenilor. Dar în ziua în care caravana intra pe una din porțile orașului, pe cealaltă ieșea procesiunea ce-l ducea pe Ferdousi la mormînt. Banii i-a primit fiica sa, dăruindu-i apoi orașului spre a se construi sistemul de canale visat de poet.

Puținătatea datelor păstrate în legătură cu Ferdousi lasă foarte multe semne de întrebare fără răspuns. Care vor fi fost relațiile dintre poet și șahul Mahmud? În punctul lor de origine, probabil destul de cordiale. Desigur, nu protecția șahului căuta poetul dedicîndu-i epopeea. În cel mai bun caz, profitînd de veleitățile de Mecena oriental ale lui Mahmud, Ferdousi spera ca prin acesta să poată sprijini acțiunea dehkanilor de revalorificare a vechilor moșteniri spirituale iraniene. Nu din curtoazie, ci dintr-o abilă măgulire a vanităților șahului, a înscris poetul numele acestuia pe cartea sa.

Scrisoarea ce i-a adresat-o apoi poetul, mai mult decît oricare altă mărturie, pecetluiește în timp amintirea șahului Mahmud, care și-a legat numele nu numai de o măreață epopee, ci și de o necruțătoare satiră.

LAROUSSE, PRIMA EDIȚIE: TEMEI PENTRU O GLORIE NEPIERITOARE

VALERIU BUDURU

Astăzi, în vorbirea curentă, alături de Larousse **există şi** larousse. **Un substantiv comun, scris adesea fără majusculă, şi pe care îl declinăm ca pe orice parte a vorbirii de acest fel: un larousse, două laroussuri... La origine, cuvîntul avea, însă, rol de substantiv propriu. El reprezenta, după cum ştim, numele unui neobosit lexicograf şi enciclopedist francez, Pierre Larousse, care în 1852 a fondat, împreună cu librarul Augustin Boyer, Editura Larousse, specializată în tipărirea de cărţi şcolare şi de volume cu caracter enciclopedic. În 1866, Pierre Larousse a început editarea unei lucrări de proporţii impresionante, menită să-i poarte numele peste ani:** Marele dicţionar universal al secolului XIX, **veritabilă enciclopedie, ce-şi propunea să sintetizeze, într-o manieră larg accesibilă, uriaşul volum de cunoştinţe acumulat de societatea umană pînă atunci.**

Pierre Larousse n-a apucat să-şi vadă complexa operă terminată, murind în 1875, cu un an înainte ca toate cele 15 volume, planificate iniţial, să vadă lumina tiparului. Urmaşii i-au continuat munca şi în 1878 a fost editat un prim supliment al Marelui dicţionar..., **urmat de un al doilea peste încă un deceniu. Au apărut ulterior numeroase laroussuri, de diferite formate şi dimensiuni, termenul devenind sinonim cu nelipsitul instrument la care apelăm pentru a ne verifica sau completa informarea în cele mai variate domenii ale cunoaşterii.**

Concentrînd în paginile sale date şi noţiuni cu profunde semnificaţii în fluxul istoriei universale, primul mare Larousse **se ocupă, adesea prin articole destul de cuprinzătoare, de diferite etape, aspecte şi personalităţi din trecutul poporului nostru. Istoria glorioasă şi zbuciumată a acestor meleaguri, înaltele virtuţi morale, politice, militare şi culturale ale poporului, strălucirea cu care figuri de talie europeană au punctat istoria României şi, printr-însa, pe cea a omenirii, sînt reliefate cu o remarcabilă pregnanţă. Mari voievozi ai ţării, ca Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul, reprezentanţi de frunte ai culturii noastre, ca Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri şi Grigore Alexandrescu, oameni de stat ca Mihail Kogălniceanu — ca să amintim numai cîţiva — îşi găsesc astfel un loc binemeritat în paginile unei lucrări de largă circulaţie pe plan mondial încă de acum aproape un secol. Şi, deşi anumite texte conţin date şi aprecieri care dau o imagine incompletă şi uneori eronată asupra unor momente şi fenomene — poate şi datorită surselor documentare de care a dispus autorul la vremea respectivă — este vădit efortul de a reţine şi sublinia trăsături şi semnificaţii ce s-au impus, prin forţa lor, atenţiei lumii.**

Dată fiind importanţa primului Larousse **şi locul pe care-l ocupă istoria românilor în cadrul lui, ni s-a părut nimerit să reproducem* în traducere, o serie de fragmente la rubrica** Istorici străini despre români.

* Subtitlurile, notele de subsol şi precizările dintre paranteze aparţin redacţiei noastre.

„Atlet al lui Christos“

MOLDOVEI — i se consacră un substanţial articol în cuprinsul dicţionarului. În consens cu cerinţele adevărului, din primele rînduri se subliniază comunitatea istorică a Moldovei cu Ţara Românească, originea daco-romană a locuitorilor acestor **„două Principate dunărene“. „În lumea antică, Moldova a format împreună cu Valahia o mare parte din Dacia, care a fost cucerită de Traian în anul 106 e.n. Roma a trimis numeroşi coloni în părţile acestea, unde, pînă în zilele noastre, se regăsesc urme profunde ale limbii, obiceiurilor şi civilizaţiei romane. În urma marilor migraţiuni ale popoarelor, Moldova a suferit devastări cu atît mai mari cu cît aici ele au durat mult mai multă vreme ca în ţările din apusul Europei şi că aceste devastări s-au reînnoit pînă la invazia turcilor** [...]“. Multe **„pustiiri“** şi **„stricăciuni“** a cunoscut astfel Moldova, îndeosebi în veacurile XI-XIII. După ce le menţionează, dicţionarul se opreşte asupra momentului întemeierii ţării, pe care-l consemnează astfel: **„Spre sfîrşitul sec. XIII, neamul românilor, după zece veacuri de oprimare şi de nenorociri, a început să** [...] **se organizeze şi să scuture jugul barbarilor. În 1290*, Bogdan, voievod al unei comunităţi româneşti, care se refugiase la poalele apusene ale Carpaţilor, a venit şi s-a aşezat în Cumania de Sus, numită de atunci încoace Moldova, fie după numele rîului Moldova, fie din latinescul Moles Dava („fortificaţia dacilor“), nume pe care îl purtau munţii din Moldova de Sus, unde în adevăr se refugiaseră dacii sau davii pe vremea lui Traian. Pentru a fi cît mai precişi, trebuie să adăugăm că, în evul mediu, Moldova a fost numită şi Bogdania**, după numele primului ei domnitor, Bogdan sau Dragoş, care prin 1352 a venit şi a întemeiat un stat, cu nişte valahi. Fiul lui, Sas, după moartea lui Dragoş, a luat cîrmuirea Moldovei şi, în timpul lui, tătarii au părăsit Moldova...“.**

Situată la încrucişarea unor importante căi de comerţ, într-o zonă de ciocnire a multor interese economice şi strategice, Moldova, ca şi Ţara Românească, a avut nu o dată de înfruntat grele încercări din partea celor **„care se luptau să pună mîna pe această ţară, cu toate sforţările pe care le făceau locuitorii ca să-şi apere naţiunea“.** În lupta cu duşmanii, în dîrza împotrivire faţă de armatele otomane **„care au ameninţat în aceste momente să supună întreaga Europă“, „moldovenii s-au evidenţiat prin vitejia lor“.**

Parcurgînd articolul citat nu poţi, desigur, să nu remarci şi o serie de confuzii sau carenţe de informare. În unele locuri se trece peste evenimente importante, în altele se confundă momente din istoria Moldovei cu cele ale istoriei Ţării Româneşti. Există şi datări greşite, ca, de exemplu, indicarea anului 1665, în loc de 1711, ca început al domniilor fanariote în Moldova. Dar dincolo de aceste minusuri, prezenţa unor astfel de informaţii în paginile unei lucrări de mare anvergură a avut — la vremea sa — darul de a pune în circulaţie, o serie de date importante din trecutul Moldovei, cu interpretări şi aprecieri corespunzătoare.

În mare parte, bogata istorie a acestei provincii româneşti este urmărită în **Larousse** prin prisma domniilor care au avut loc, multe din ele domnii strălucite, atunci cînd în frun-

Voievozi despre care se vorbeşte în primul Larousse:
ALEXANDRU CEL BUN

tea ţării s-au aflat voievozi viteji şi luminaţi, ca **„Alexandru I, zis cel Bun. El s-a străduit să vindece rănile pe care anarhia şi războaiele le pricinuiseră ţării sale; a organizat administraţia, a înfiinţat şcoli etc.** [...]. **Aceasta a fost epoca cea mai glorioasă a Moldovei. Românii s-au luptat atunci cu energie împotriva turcilor“.** Sau ca **„Ştefan, zis cel Mare care a făcut Moldova neatîrnată şi puternică; nu i-a lipsit decît un urmaş care să-i continue opera. Aliat cu regele Ungariei, Matei Corvin, el a respins atacurile turcilor, pe care i-a bătut în mai multe întîlniri; papa Sixtus IV i-a trimis bani şi i-a conferit titlul de Atlet al lui Christos“***** (vol. XI, p. 396).

Personalitatea lui Ştefan e larg conturată îndeosebi prin datele cuprinse

---

* Lucrările actuale de istorie menţionează ca ani de domnie pentru Dragoş, circa 1352-1354; pentru Sas, 1354-1358; pentru Bogdan I, 1359-1365; pentru interpretarea corectă a întemeierii Moldovei vezi **Magazin istoric**, nr. 8/1970, 11/1971 şi 2/1973.

** Vezi **Magazin istoric**, nr. 6/1968.

*** În realitate, în timpul marilor sale confruntări cu Imperiul otoman (1475, 1476) Ştefan nu s-a bucurat de vreun sprijin substanţial din partea acestora.

în articolul din vol. VII, p. 1052, consacrat special marelui domn:

ŞTEFAN CEL MARE

„ŞTEFAN, voievod al Moldovei, născut în 1433, mort în 1504. A pus pe fugă pe Petru Aron, ucigaş al tatălui său Bogdan, şi a luat el însuşi tronul în 1456. [1457]. **Domnia lui a fost aproape în întregime ocupată de lupte pentru independenţa Moldovei faţă de turci. Prin vitejia sa neobosită, Ştefan s-a apărat împotriva turcilor, a bătut pe polonezi, care îl atacaseră ulterior (1494)** [atacul s-a produs în 1497] **şi s-a menţinut astfel timp de 44** [47] **ani împotriva unor vecini care erau destul de puternici pentru a înfrînge un inamic mult mai formidabil. Dacă numele său a rămas destul de puţin cunoscut** [în Franţa acelei epoci] **această nedreptate a istoriei se datoreşte micii întinderi a ţării sale, adică tocmai acelui temei pentru care ar fi trebuit să i se atribuie o glorie nepieritoare. La moartea lui, l-a sfătuit pe fiul său Bogdan, să recunoască suzeranitatea otomanilor; după atîtea dovezi de vitejie, a dat astfel şi una de înţelepciune, căci lupta pe care o dusese cu atîta glorie nu ar fi putut să se perpetueze sub domnia succesorilor fără ca, prin aceasta, să nu se ajungă la pierderea sigură a independenţei ţării sale".**

„Unul din cei mai viteji"

Faptele glorioase ale altor domni români, consemnate în paginile primei ediţii a **Larousseului** sînt tot atîtea mărturii grăitoare ale modului în care trecutul nostru s-a impus atenţiei lumii. Remarcînd locul pe care aceşti voievozi — prin virtuţile şi înfăptuirile lor — şi l-au cîştigat în istoria României, articolele pe aceste teme pun totodată în evidenţă rolul de prim rang pe care ei l-au avut în contextul istoric al Europei de Răsărit. Semnificative sublinieri în acest sens găsim, de exemplu, în textul consacrat familiei **BASARABILOR „din care s-a tras un mare număr de voievozi din Valahia, de la 1241 pînă la 1714"*** şi **„care a jucat un mare rol în istoria Europei de Răsărit".** Printre **„principalii membri ai acestei familii celebre"** sînt citaţi **„Mircea I,** [Mircea cel Bătrîn] **voievod de la 1342** [corect 1386] **la 1418, care s-a războit** [...] **mai ales cu turcii, s-a făcut cunoscut prin acţiuni strălucite"**. şi **„Mihai II, zis Viteazul, unul din cei mai viteji războinici ai veacului său, ales voievod în 1592** [1593], **mort în 1601; el a reunit pe capul său cele trei coroane ale Valahiei, Moldovei şi Transilvaniei, stîrnind astfel invidia împăratului Rudolf II** [...] **şi Mihai a murit asasinat"** (vol. II, p. 636).

MIRCEA CEL BĂTRÎN

MIHAI VITEAZUL

Referirea de mai sus la **„Mihai II zis Viteazul"** trebuie, desigur, corelată cu datele din textul dedicat special marelui domn în volumul XI (p. 218):

„MIHAI [...] **voievod al Valahiei. A trăit în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea. În 1595, s-a aliat cu împăratul Rudolf II*****, şi cu Sigismund, prinţul Transilvaniei, împotriva turcilor; a contribuit la înfrîngerea lui Sinan Paşa şi a reluat Bucureştii şi Tîrgovişte, pe care pusese stăpînire inamicul. Numit general comandant-şef al armatei imperiale, în 1600, Mihai a luptat contra generalului** [de fapt principele] **Bathory, care pusese mîna pe Transilvania cu aprobarea lui Sigismund, a ocupat Alba-Iulia şi Sibiul (Hermannstadt), apoi a cerut împăratului investirea ca principe al principatului pe care tocmai îl cucerise; nu a putut-o obţine**

---

* Domnii din familia Basarabilor, întemeiată de Basarab I, au condus Ţara Românească pînă în sec. XVI. Au fost cazuri în sec. XVI-XVII cînd diverşi domnitori şi-au zis „Basarabi" pentru a-şi justifica apartenenţa la familia domnitoare, deşi nu făceau parte din ea.

** Vezi **Magazin istoric**, nr. 3/1967 şi nr. 1/1973.

*** De fapt, în 1595 Mihai s-a aliat cu principele Transilvaniei, Sigismund Bathory; tratatul cu Rudolf II a fost încheiat în iunie 1598.

și s-a văzut atunci atacat în același timp de Basta, general al împăratului, și de Sigismund, care, ajutat de moldoveni și de turci, a căutat să reintre în fostele sale stăpîniri. Învins, s-a retras în Valahia, s-a împăcat după puțin timp cu împăratul, care îi aprecia talentul și vitejia; a murit asasinat din ordinul lui Basta, care era gelos pe el din cauza favorii de care se bucura la Rudolf II".

„Unirea — atît de multă vreme dorită"

Evenimentul atît de important al unirii Moldovei cu Țara Românească este, de asemenea, pe larg consemnat în paginile **Larousseului,** reliefîndu-se că istoricul act a izvorît din voința de neînvins a locuitorilor celor două provincii, în pofida împotrivirii unora din puterile garante. Divanurile ad-hoc au exprimat **„dorința ca cele două Principate să se unească sub cîrmuirea unui principe străin. Convenția de la Paris din 1858 a stabilit măsura în care această dorință putea fi realizată; ea nu a acordat un Principe străin și nu a pronunțat unirea celor două țări [...]: a hotărît că se va alege un domn al Valahiei și unul al Moldovei care, cu ajutorul unei comisiuni centrale, trebuiau să pregătească fuziunea completă a celor două Principate. În felul acesta s-au instituit «Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei», sub garanția colectivă a 7 puteri: Franța, Austria, Anglia, Prusia, Italia, Turcia și Rusia. Adunările din Moldova și din Valahia trebuiau să aleagă în aceeași zi, dar separat, domnii lor respectivi. În Valahia, alegerea a fost întîrziată dinadins și la 17.I.1859 moldovenii au ales pe colonelul Alexandru Ioan Cuza; șapte zile mai tîrziu*, valahii l-au ales și ei ca domn al lor; astfel s-a statornicit realmente această unire, atît de multă vreme dorită, a celor două Principate, iar puterile garante, dintre care unele făcuseră totul pentru a o întîrzia la nesfîrșit, au trebuit să se încline în fața autorității faptului îndeplinit".**

Un important articol este consacrat domnului Unirii, Alexandru Ioan Cuza. Textul, deși conține o serie de aprecieri eronate privind anii săi de domnie, conturează o personalitate bogată, cu însușiri alese, animată de înalte idealuri patriotice:

* Confuzie între stilul nou (pentru data alegerii în Moldova) și stilul vechi (pentru data alegerii în Țara Românească). După cum se știe, Cuza a fost ales domn în Moldova la 5/17 ianuarie, iar în Țara Românească la 24 ianuarie /5 februarie 1859.

Vedere generală a Bucureștiului, în viziunea desenatorului parizian Boudier, apărută în lucrarea Les capitales du monde, *Paris, Ed. Hachette, 1892*

„CUZA (Alexandru Ioan), principe al Moldovei şi Valahiei sub numele de Alexandru-Ioan I*, născut la Galaţi (Moldova) în 1820, a făcut parte dintr-o familie onorabilă din această ţară. A studiat la Paris între 1834-1839, apoi, revenit în Principate, a intrat în armata Moldovei şi a cîştigat degrabă gradul de colonel. Inteligenţa sa deschisă, cunoştinţele pe care le datora educaţiei sale îngrijite, au atras atenţia asupra sa. Numit vicepreşedinte al Tribunalului din Galaţi, a fost chemat, către anul 1850, în slujba de prefect (pîrcălab) al acestui oraş şi şi-a atras simpatia generală prin modul său de a judeca şi prin destoinicia sa administrativă. Cuza a demisionat din funcţie sub stăpînirea lui Vogoride şi, din acest moment, s-a arătat duşman pe faţă al influenţelor străine în Principate, şi unul din cei mai fierbinţi partizani ai unirii Moldovei cu Valahia. Devenit în scurt timp unul din oamenii cei mai de seamă din ţara sa, ales deputat de Galaţi în 1858, însărcinat curînd cu portofoliul Războiului în guvernul caimacamilor provizorii, Alexandru Cuza a fost ales, în ianuarie 1859, prinţ al Moldovei la Iaşi, şi peste cîteva zile prinţ al Valahiei la Bucureşti. Această dublă alegere, care a avut mare răsunet în Europa, a adus de fapt unirea Principatelor [...].

Cuza, devenit Principele Alexandru-Ioan s-a bucurat mai întîi de o mare popularitate [...] Prin atitudinea lui înţeleaptă, abilă şi moderată, şi-a văzut dubla alegere recunoscută ca valabilă, dar în mod excepţional, în conferinţele de la Paris şi ratificată de Poartă. După ce a obţinut de la guvernul otoman un firman care îngăduia întrunirea într-una singură a celor două camere ale celor două Principate, şi, ca urmare, formarea unui consiliu de miniştri unic, principele Alexandru-Ioan, la 5.II.1862, a deschis sesiunea primei adunări româneşti. Acest act [...] completa unirea Moldovei cu Valahia, devenite un singur stat sub numele de România [...]". (vol.V, p. 425).

Atenţia de care s-a bucurat Cuza în ochii urmaşilor lui Pierre Larousse se vădeşte şi în felul cum ei i-au urmărit destinul. În volumul XVI (supl.I) p. 616 se menţionează că după înlăturarea sa, Cuza „a trăit în străinătate, fără a face să se vorbească de el, mai întîi la Paris, apoi la Viena; a fost ales deputat în România, în 1870**, dar a refuzat să ia parte [la lucrările parlamentare] şi a murit în mai 1873, la Wiesbaden".

Încîntătoarea sociabilitate a bucureştenilor

„BUCUREŞTI, capitala provinciilor unite moldovalahe şi capitală a Vala-

* Vezi grupajul publicat în **Magazin istoric**, nr. 5/1973.

** Vezi **Magazin istoric**, nr. 2/1967.

Biserica Stavropoleos din Bucureşti, într-un desen aparţinînd artistului francez Berteault, apărut în aceeaşi lucrare ca şi imaginea precedentă

hiei, pe Dîmboviţa, la 60 km nord-vest de vărsarea acesteia în Dunăre, la 450 km nord-vest de Constantinopole şi la 280 km vest de Marea Neagră; la 44°25′ latitudine nord şi 23°50′ longitudine est [corect 44°24′; 26°06′]**; 130 000 locuitori. Reşedinţa suveranului** [...] **sediul guvernului, episcopie greacă, înaltă şcoală greacă, colegiu francez, bibliotecă cu manuscrise orientale foarte rare şi foarte preţioase, muzeu de istorie şi de antichităţi*, fabrici de ţesături, covoare, saci, bijuterii etc. Antrepozit central al tuturor mărfurilor Valahiei, acest oraş face un comerţ foarte important cu postavuri, sticlării şi mărchitănii venind din Germania şi cu grîne, lînă, miere, ceară, seu, vite, produse în ţară".**

Important centru cultural şi comercial, cum îl înfăţişează descrierea de mai sus, Bucureştii aveau încă de suferit, la mijlocul veacului XIX, din punct de vedere urbanistic. Motiv pentru care prezentarea sa, sub acest aspect, apare cu unele îngroşări, cu remarca însă că locuinţele **„înconjurate de grădini şi livezi"** dau oraşului **„privit de pe dealul Mitropoliei, aspectul unui decor cu adevărat magic".** Dar şi pe tărîm edilitar, o serie de progrese sînt evidente. **„Oraşul** [...] **posedă deja cîteva edificii demne de atenţie. Printre cele mai remarcabile trebuiesc citate: Palatul domnesc, Mitropolia** [...], **pe un platou care domină oraşul, Ministerul de Interne, teatrul, Palatele Ştirbey, Ghica, Bibescu, Turnul Colţei, clădit de suedezii lui Carol XII, internaţi la Bucureşti, şcoala de chirurgie, Colegiul Sfîntul Sava etc. Dar, pentru un străin, minunile Bucureştiului sînt cele două admirabile grădini publice numite Cişmigiu şi Şoseaua Mogoşoaia, care pot rivaliza cu cele mai frumoase promenade din capitalele europene.**

Acest oraş prezintă un lucru şi mai remarcabil decît monumentele, palatele sau grădinile sale, şi anume încîntătoarea sociabilitate a locuitorilor săi care [...] **au uzanţele şi educaţia celei mai bune societăţi din Paris"** (vol. II, p. 1 398).

* Din această enumerare lipseşte printre altele, Universitatea din Bucureşti, înfiinţată în 1864.

Pe primul loc

Cîteva date extrase din tabelele aflate în volumele XVI şi XVII (supl. I şi II) ale primului **Larousse** (p. 521 şi, respectiv, 798) merită, de asemenea atenţie. Ele oglindesc, de astă dată pe alt plan, îmbucurătoare realităţi româneşti. Este vorba de stadiul pe care îl atinsese, la finele anului 1885, dezvoltarea căilor ferate în România, în comparaţie cu celelalte ţări din Balcani luînd ca punct de plecare anul 1876.

Datele sînt semnificative atît în mod absolut, cît şi comparativ (să nu uităm că Transilvania şi Banatul nu erau cuprinse în calcul). **Larousseul** consemna astfel că, între ţările din Peninsula Balcanică, România se înscria pe primul loc în acest domeniu de mare însemnătate tehnică şi economică.

Numele statului	Căi ferate în exploatare (lungimea liniilor)	
	1876	1885
România	826 km	1 660 km
Grecia	11 km	323 km
Serbia	—	244 km
Turcia (cu Bulgaria şi Rumelia)	1 046 km	1 394 km

O colecţie MAGAZIN ISTORIC — o veritabilă enciclopedie a marilor probleme de istorie naţională şi universală

Pentru a o avea la îndemînă — nu uitaţi să reînnoiţi abonamentul dv. pînă la data de 17 a fiecărei luni. După cum ştiţi ABONAMENTELE se fac la oficiile poştale, factorii poştali, difuzorii din întreprinderi, din instituţii şi de la sate. Cititorii din străinătate se pot abona prin „ROMPRESFILATELIA" — Serviciul Import-Export presă — Bucureşti — Calea Griviţei nr. 64-66, P.O.B. — 2001.

PE ACEEAŞI BARICADĂ

ION TOACĂ, TEODOR PINTEAN

Avem în faţă două fotografii, două documente peste care decenile şi-au pus amprenta. Chipurile fixate pe hîrtia îngălbenită de vreme readuc în prim plan amintiri despre evenimente, date şi fapte petrecute la Bucureşti şi Cîmpina în timpul primului război mondial.

Era la sfîrşitul anului 1916, cînd trupele Puterilor Centrale împînziseră satele şi oraşele din partea de sud a ţării. Cotropitorii s-au dedat la jafuri şi fărădelegi, provocînd indignarea profundă a maselor populare. Nemulţumirea a căpătat aspectul unei împotriviri în masă faţă de ocupaţia străină. În diferite localităţi, rezistenţa maselor s-a manifestat prin greve şi demonstraţii de stradă. În fruntea luptei împotriva cotropitorilor, pentru eliberarea patriei, s-au situat militanţii socialişti aflaţi în Bucureşti, Ploieşti, Cîmpina, Turnu Severin etc., printre care I.C. Frimu, Constantin Mănescu, Maria Aricescu, Alecu Constantinescu, Gheorghe Cristescu, Ecaterina Arbore, Emil Nicolau, Constantin Popovici, G. Rădulescu, Ioan Elena, fraţii Niculescu (Nicolăescu), Iancu Olteanu, D. Gănescu, Gh. Teodorescu şi mulţi alţii. În ciuda drasticelor măsuri represive, ei au reuşit să stabilească legături şi cu diferiţi soldaţi şi ofiţeri din rîndurile armatei germane şi bulgare, membri ai partidelor socialiste din ţările respective, pe care i-au antrenat într-o serie de acţiuni antiimperialiste.

În grelele condiţii ale regimului de ocupaţie, au fost restabilite legăturile — întrerupte de război — dintre socialiştii din Bulgaria şi cei din România. Momentul a fost precedat de o scrisoare trimisă conducerii mişcării socialiste române, în primele luni ale anului 1917, de către G. Chircov — secretarul general de atunci al Partidului Socialist Bulgar — prin mijlocirea unui ofiţer socialist din cadrul trupelor de ocupaţie. Printre altele, în acea scrisoare, ofiţerul bulgar respectiv era recomandat spre a fi folosit în vederea menţinerii şi dezvoltării legăturilor între socialiştii din cele două ţări vecine.

În prima fotografie, ofiţerul bulgar apare împreună cu şapte socialişti români. În rîndul de jos, de la stînga la dreapta: Gheorghe Cristescu, ofiţerul bulgar şi Constantin Popovici; în rîndul din spate, primii doi, de la stînga la dreapta: Aurel Niculescu, Gavrilă Chiriţescu.

Fotografia a fost realizată în timpul unei consfătuiri secrete ţinută în casa din strada Herescu Năsturel, nr. 9, Bucureşti. Semnificativ este faptul că întrunirea conspirativă a avut loc în perioada cînd se împlineau patru decenii de la proclamarea independenţei de stat a României, iar proletariatul din Rusia pornise lupta decisivă pentru răsturnarea rînduielilor capitaliste. Lozinca aflată în prim plan **Socialismul va învinge! 1917**, *exprimă cu pregnanţă idealul şi aspiraţiile de viitor ale socialiştilor, crezul comun al revoluţionarilor români şi bulgari.*

Contacte şi acţiuni comune ale socialiştilor români şi ale celor din armatele de ocupaţie, în perioada 1917-1918, s-au semnalat şi la Cîmpina, ca şi în alte centre din zona petroliferă, unde era masat un mare număr de militari, îndeosebi germani. Din documentele vremii şi din alte mărturii rezultă că membri ai Partidului Social-Democrat din Germania, aflaţi în rîndul trupelor, au intrat în legătură cu socialiştii români. Acest lucru este atestat şi de cea de-a doua fotografie pe care o prezentăm; ea datează din anul 1918 şi înfăţişează cîţiva socialişti români, împreună cu doi socialişti germani: Otto Nagel (penultimul din dreapta, în rîndul al doilea) şi un matroz (ultimul din dreapta, în rîndul întîi).

Grupul din imagine se întîlnea adesea în casa Mariei Aricescu şi în locuinţele altor fruntaşi ai mişcării muncitoreşti din Cîmpina. Socialiştii germani participau la şedinţele conspirative ale grupului ilegal din Cîmpina, în cadrul cărora se discuta despre organizarea a diferite acţiuni în sprijinul luptei muncitorilor români pentru îmbunătăţirea condiţiilor lor de viaţă şi de muncă, inclusiv tipărirea şi răspîndirea de manifeste. Totodată, socialiştii germani procurau din Germania, pentru tovarăşii lor români, ziarul de stînga **Leipziger Volkzeitung**; *tot ei înlesneau evadarea unor prizonieri români internaţi în diferite lagăre.*

Legăturile desfăşurate între socialiştii români şi militarii germani şi bulgari, în condiţii atît de grele, colaborarea tovărăşească dintre ei sînt fapte care demonstrează încă odată cît de puternice sînt ţelurile care-i unesc pe muncitorii de pretutindeni.

ORAŞE ÎN FLĂCĂRI

HAMBURG ŞI

FLORENŢA ANGHEL

Vestit port al Mării Nordului, situat la confluenţa Elbei cu Alsterul, Hamburgul a trezit încă din evul mediu — şi continuă să trezească şi astăzi — admiraţia iubitorilor de vestigii istorice. Oraş de veche tradiţie, istoria lui începe în anul 808, cînd Othon, trimis de împăratul german Carol cel Mare să-i înfrunte pe normanzi, construieşte un castel (burg), în apropierea pădurii Hamme. Se pare că de aici vine şi numele oraşului. Tot Carol cel Mare îi acordă privilegii economice şi politice, extinse în secolele următoare, care îi conferă de la bun început, rolul de veritabilă metropolă a comerţului german. La prosperitatea economică a Hamburgului contribuie şi intrarea lui, în sec. XIII, în Hansă, constituind alături de Lübeck nucleul acestei uniuni comerciale şi politice a oraşelor din nordul Germaniei.

În veacul următor, Hamburgul, împreună cu localitatea Cuxhaven situată în apropiere pe ţărmul Mării Nordului, constituie unul din cele mai importante complexe maritime ale Europei. Din momentul declinului Hansei, Hamburgul se dezvoltă ca oraş liber, cu o organizare politică proprie, independentă, o adevărată mică republică. În această calitate de oraş liber intră, în 1815, în Confederaţia germană.

La jumătatea sec. XIX, Hamburgul este un oraş înfloritor, cu o industrie puternică, cu o populaţie de circa 160 000 locuitori. Dar tot atunci, în anul 1842, o catastrofă face să stagneze, pentru un timp, cursul firesc al vieţii cetăţenilor săi. Pitorescul Hamburg, străbătut de Elba şi de Alster, cu canalele lui întortocheate, umbrit de arbori seculari, oraşul cu casele sale cu fronton şi trepte care coboară pînă în stradă, îşi schimbă, brusc, înfăţişarea.

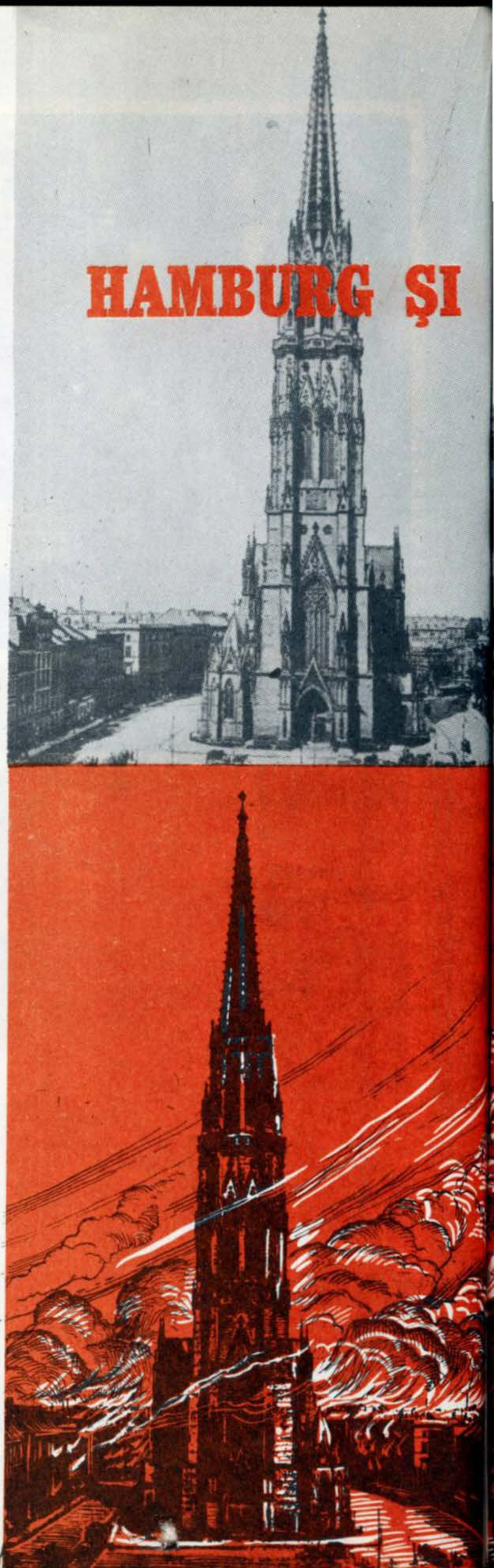

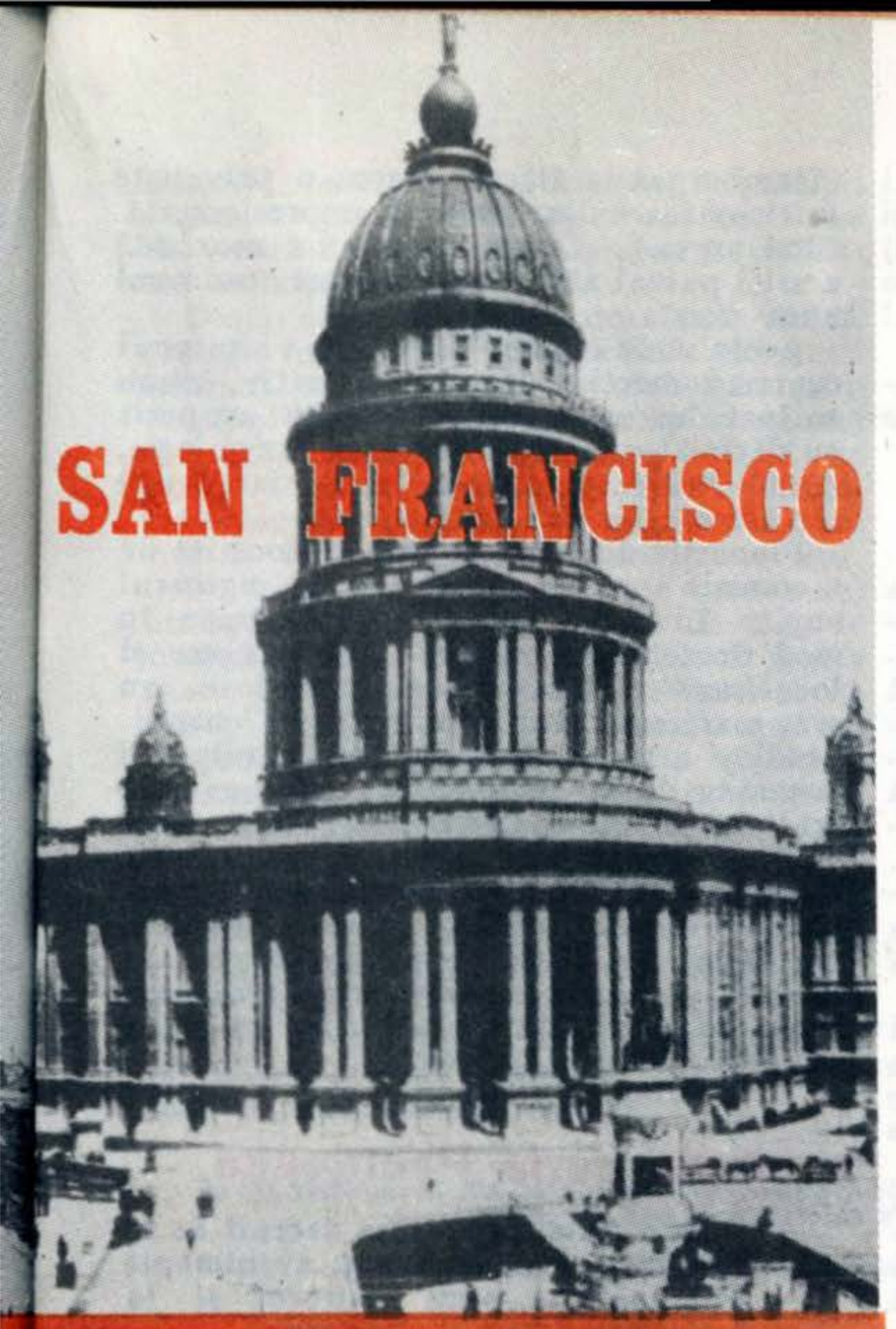

SAN FRANCISCO

În noaptea de 4 spre 5 mai 1842, un funcţionar al poştei din Hamburg se înapoiase la locuinţa sa din Deichstrasse nr. 20*. Seara era înăbuşitoare. Cînd deschise fereastra, îl lovi în faţă un miros greu şi înecăcios. Alergă în stradă alarmat şi văzu o coloană groasă de fum, care se înălţa spre cer, cu cîteva case mai încolo. Ardea o magazie ticsită cu sute de baloturi de zdrenţe, hîrtii vechi şi alte materiale inflamabile.

Nu se ştie ce a provocat incendiul. Cert este că, favorizat de vînt şi de seceta din acea primăvară, focul se întinse cu repeziciune, mistuind casă după casă.

La început, locuitorii nu se arătară prea îngrijoraţi, fiind obişnuiţi ca incendiile să fie stinse repede de pompieri. Cînd, însă după 12 ore începură să ardă primele case din Hopfenmarkt, cartierul central al oraşului, oamenii fură cuprinşi de nelinişte. Mulţi alergară pe străzi spre a se uita la înfricoşătoarea privelişte, în timp ce locuitorii din cartierele atinse de flăcări căutau să se salveze şi să pună la adăpost cîte ceva din avutul lor.

Oriunde se afla un loc deschis, se adunau pîlcuri de refugiaţi. Printre ei se strecurau hoţii. Aşa cum povesteşte Schleiden, se petrecură atunci lucruri destul de ciudate: obiecte de o rară frumuseţe erau lăsate la discreţia borfaşilor, în timp ce altele fără valoare erau ferite de prăpăd cu toată grija.

Sute de familii care se strînseseră în Johannisplatz, văzură cu groază cum flăcările îi atacau din două părţi. În căutarea unui alt refugiu, năvăliră cu toţii în strada Jungfernstieg — impresionantă prin luxul şi bogăţia ei — în dreptul căreia rîul Alster formase o barieră naturală. Din nefericire, incendiul îşi croi drum şi în acest cartier, parcă cu şi mai multă înteţire.

În ziua de 6 mai, focul răzbi pînă în apropierea bisericii Sfîntul Petru. După o dramatică strădanie de a o feri de vîlvătăi, biserica se prăbuşi cu un zgomot înfundat. Cu puţin timp înainte se procedase la transportarea în altă parte a odoarelor bisericeşti, dar au avut de suferit cei care se refugiaseră acolo căutînd adăpost. Rămăşiţele turnului bisericii au fost păstrate pînă azi ca o amintire a catastrofei.

În calea pustietoare a flăcărilor se găseau încă vreo cîteva imobile publice:

---

* Evenimentele descrise sînt extrase din volumul: H. Schleiden, **Versuch einer Geschichte des Grossen Brandes in Hamburg von 5 bis 8 Mai 1842** („Contribuţie la o istorie a marelui incendiu din Hamburg din 5-8 mai 1842"), Hamburg, 1843.

primăria, închisoarea, o uzină, azilul pentru săraci, cazinoul, maternitatea și institutul de anatomie (înființat în 1818) precum și capela Sfintei Gertruda, o capodoperă a arhitecturii gotice din nordul Germaniei.

Trebuiau luate măsuri urgente ca flăcările să nu mistuie și aceste clădiri ale orașului.

Foc și explozii

Încă din prima zi a catastrofei, pentru a bara drumul flăcărilor, se propuse aruncarea în aer a cîtorva clădiri, din vecinătatea zonei incendiate, experiență făcută în cazuri similare la New York și Copenhaga. Dar cine să-și ia răspunderea dărîmării locuințelor? Șeful poliției ezita să dispună distrugerea proprietăților particulare, așa că aprobarea nu fu acordată. Dar în momentul în care turnul bisericii Sf. Nicolae se profilă pe cer asemenea unei uriașe torțe, autoritățile se hotărîră să aprobe aruncarea în aer a cîtorva case.

La început, zonele degajate prin explozii nu fură suficiente pentru a opri focul. În plus, nu erau îndestulătoare nici echipele de pompieri experimentați și nici rezervele de apă.

Cînd, în noaptea de 5 mai, focul își croi drum spre primărie, la propunerea inginerului englez Lindley, clădirea fu aruncată în aer. Flăcările, oprite pentru scurtă vreme de această barieră neașteptată, trecură însă cu putere mai departe, sărind peste cel mai lat curs de apă și cuprinzînd necruțător, ca într-un clește de foc casele de pe Alten Wall și Mönkedan, străzi situate în partea de nord a orașului. Printre case incendiate și ruine, ieși la iveală splendida clădire a Bursei, inaugurată cu cinci luni în urmă, unde se adăpostiseră numeroși locuitori, aducînd ultimele resturi ale avutului lor.

În fața pericolului, Bursa trebui evacuată. Refugiații părăsiră clădirea într-o învălmășeală de nedescris. După cum scriu analele, un comerciant, Theodor Dill, împreună cu cîțiva cunoscuți rămași în clădire, muncirăînsă ore întregi, cu hotărîrea nestrămutată de a o salva. Datorită abnegației lor, Hamburgul reuși să păstreze această clădire ce reprezintă o mîndrie a orașului.

Încurajați de acest succes, cetățenii laolaltă cu pompierii luptară cu energie sporită cu flăcările, smulgîndu-le clădire după clădire.

În zorii zilei de 8 mai, vîntul își schimbă direcția, salvînd restul localității năpăstuite. După 79 ore, incendiul fu în sfîrșit, stins. Dar timp de săptămîni întregi, printre ruine și mormane de dărîmături, focul continuă să mocnească înfundat.

Scriitorul Hebbel, martor ocular al catastrofei, notează în **Jurnalul** său: „Hamburgul în flăcări oferea o priveliște înfricoșătoare dar totodată impresionantă. Cînd urgia [...] cedă, în lumina searbădă a zilei puteai zări, înspăimîntat, cadavrul unui oraș".

Acolo unde cîndva fremătase viața unui centru comercial deosebit de activ, acum se întindea un teren de 310 ha acoperit cu dărîmături. Din întreaga populație, 60 000-70 000 fugiseră din oraș, iar 20 000 rămaseseră fără adăpost.

Planurile de reconstrucție, întocmite de o comisie specială, în frunte cu inginerul englez Lindley, care se evidențiase în mod deosebit în acțiunea de stingere și localizare a incendiului, prevedeau un oraș mare cu străzi late de 14 și 17 metri. Lindley a preluat multe din ideile lui avansate de la compatriotul său, marele arhitect britanic Cristopher Wren, care nu le-a putut însă aplica după marele incendiu din Londra*, datorită tendințelor conservatoare ale edililor capitalei engleze. La Hamburg însă ideile novatoare au izbîndit și orașul, modernizat, a redevenit demn de admirația vizitatorilor ca și de mîndria locuitorilor săi.

Arde perla Pacificului

La o distanță de șase decenii de la catastrofa din Hamburg, evenimente asemănătoare s-au petrecut și la San Francisco.

În decursul anilor, orașul californian de pe țărmul Oceanului Pacific, aflat pe un teren instabil, a fost zguduit nu o dată de puternice cutremure. La 18 aprilie 1906, un asemenea cutremur — urmat de un incendiu devastator — aproape că a ras localitatea de pe fața pămîntului.

„San Francisco nu mai există!". Acestea au fost cuvintele marelui scriitor american Jack London în fața dramaticelor întîmplări prin care a trecut prosperul oraș de pe coasta Californiei.

După primele știri în legătură cu cutremurul, revista **Collier's,** pentru care lucra Jack London, i-a telegrafiat, cerîndu-i relatări despre catastrofă. Locuind la numai 65 km de San Francisco, scriitorul s-a deplasat și a văzut îngrozit cum flăcările cuprind orașul. Descrierea sa și a unui alt martor ocular, doctorul german Arthur Wolff, care se afla la bordul unui transatlantic, într-o călătorie de studii, ne-au parvenit, ajutîndu-ne să pătrundem în mijlocul evenimentelor din 1906.

Era miercuri 18 aprilie, ora 5 și 13 minute, cînd orașul adormit resimți un puternic cutremur de pămînt. Clădirile se clătinau ca arborii în timpul furtunii,

* Vezi **Magazin istoric,** nr. 12/1971.

coșurile caselor se prăbușeau, pavajul străzilor părea însufleţit. Oamenii se năpustiră din locuinţe, alergînd buimăciţi de colo pînă colo.

După cum ne spune doctorul Wolff, trei ore mai tîrziu, după primele răbufniri seismul se manifestă cu violenţă. „Era ora 8 și un sfert. Piaţa mare și spaţioasă din faţa debarcaderului era ticsită de lume. Unii sosiseră din Oakland, (localitate legată de San Francisco printr-un pod de 13 km) spre a se duce la serviciu.

Deodată se auziră bubuituri subterane, un zgomot neîntrerupt, urmat imediat de o zguduitură atît de puternică, încît multe case se prăbușiră trosnind. Pămîntul de sub picioare părea că dansează, apoi se despică și se rupse în bucăţi, înghiţind oameni. Din crăpături ţîșni un praf dens, eclipsînd soarele. În aer pătrunse miros de pucioasă. Totul se petrecu în numai cîteva secunde. Pretutindeni — o panică îngrozitoare. [...] Toţi alergau, încercînd să se salveze, înghesuindu-se și îmbrîncindu-se, în speranţa că puteau scăpa de pericol. [...] Apoi o liniște desăvîrșită, întreruptă doar de pîrîiturile și trosniturile caselor cuprinse de flăcări".

Imediat după declanșarea cutremurului, o gigantică coloană de foc se ridică deasupra orașului, fiind vizibilă de la circa 160 km. Flăcările irumpeau una după alta. Orașul căzu pradă incendiului. Market Street, arteră principală din cartierul comercial, fu atacată din toate părţile. „Nu se luase nici o măsură de organizare a salvării, comunicaţiile se întrerupseseră; pavajul străzilor crăpase în urma cutremurului, astfel încît conductele de apă plesnite ieșeau la suprafaţă. [...] Toate mijloacele de apărare erau distruse", scrie Jack London în relatările sale.

Lipsa de apă a făcut ca dezastrul de la San Francisco să ia proporţii. În ziua următoare, joi, spre cer se ridicau sinistru, numai scheletele și coloanele de piatră ale clădirilor, multe arse pînă la temelii.

În haosul creat de flăcări, mii de oameni plecau în pribegie doar cu un cufăraș într-un car sau o trăsură veche. O liniște apăsătoare, o disperare mută, neîntîlnită pînă acum stăpînea orașul. „În mijlocul flăcărilor care înaintau, secundă cu secundă — continuă London — nu se vedea însă o

În pp. 84-85: *două din victimele cataclismului, biserica Sf. Nicolae din Hamburg (stînga) și primăria din San Francisco care aveau să fie complet distruse*

„Pămîntul de sub picioare părea că dansează, apoi se despică și se rupse în bucăţi"

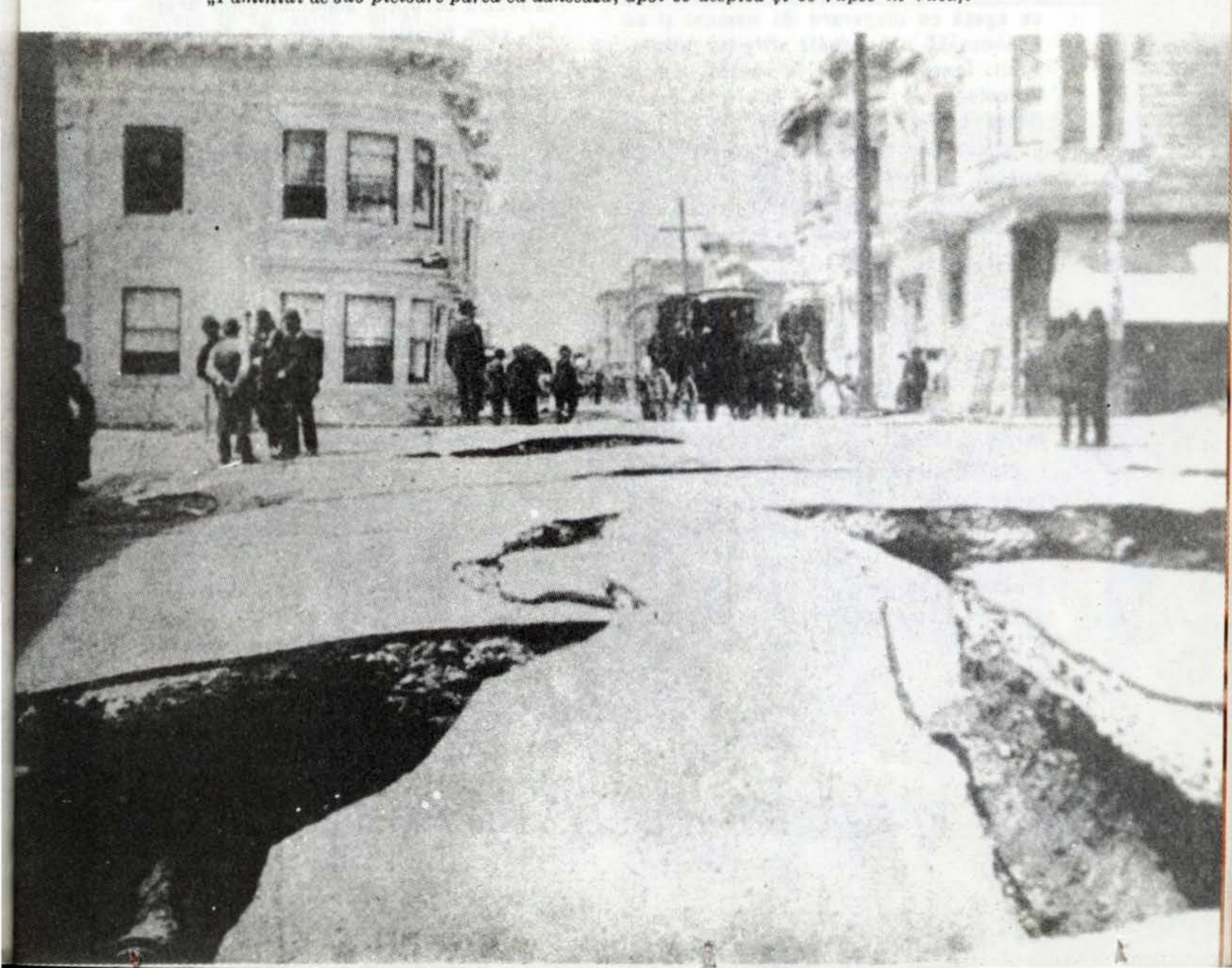

● În seara de 17 aprilie 1906, compania newyorkeză de operă Metropolitan, în turneu la San Francisco, prezenta pe celebrul tenor italian Enrico Caruso, în rolul lui Don José din Carmen. A fost un moment de triumf pentru cel mai bogat, mai vesel și cosmopolit oraș din vestul Statelor Unite, cum este apreciat San Francisco de publicistul american Walter Lord, în volumul *The Good Years* 1900-1914 („Anii buni de odinioară"). Spectacolul și banchetele care au urmat au evidențiat fastul toaletelor, strălucirea diamantelor și tumultul unui oraș, peste care liniștea nopții nu se lăsa deplin niciodată.

... În luxosul său apartament de la Palace Hotel, Caruso trece prin momente stranii. Cunoscuse, în acea seară, un succes furtunos, dar acum încearcă nu un firesc sentiment de satisfacție, ci de neliniște. Întins pe pat, nu reușește să doarmă. La ora 5 și cîteva minute dimineața, simte cum se zguduie clădirea și își iese din fire de spaimă: aleargă pe coridoare, strigînd „Cutremur!", se agață cu disperare de oameni și se lamentează că a venit sfîrșitul pămîntului. Înnebunit, iese în stradă, urmat de colegii săi: unul și-a îmbrăcat haina peste pijama, o cîntăreață și-a tras în grabă pantalonii soțului ei, o alta a apărut desculță în toaletă de seară. După primele momente de panică, actorii se întorc la hotel și încearcă să-și înece spaima în whisky.

Cînd flăcările care au cuprins orașul ajung la Palace Hotel, Caruso părăsește clădirea, îndreptîndu-se, într-un vehicul vechi, spre cartierul Alta Plaza, unde își petrece noaptea sub un pom, într-o grădină.

Pînă la sfîrșit, compania Metropolitan, face rost de o șalupă cu care să poată părăsi orașul, traversînd Golful San Francisco pînă la Oakland. Dar la debarcader, surpriză: Caruso, sosit cel din urmă, cu mare întîrziere, nu e lăsat să urce pe navă de trupele care supraveghează ieșirile din San Francisco. Din fericire, o inspirație de ultim moment îl face să arate fotografia cu autograf a președintelui Theodore Roosevelt. Marelui cîntăreț i se îngăduie să pășească pe punte...

● La Valencia Street Hotel, în adăposturile subpămîntene, 80 oameni ar fi ars de vii, dacă 50 voluntari nu ar fi luptat cu flăcările spre a-i salva.

Din clădirile de pe străzile 13 și Valencia, mai mulți voluntari au salvat un bătrîn și o femeie. Dar, cu toată strădania, din casele sărăcăcioase de pe Market Street nu toți oamenii au putut fi evacuați, zona fiind un adevărat infern. Cei salvați se uitau neputincioși la cei care ardeau de vii.

● În centrul orașului, primăria s-a prăbușit; coloanele înalte din piatră s-au sfărîmat, rămînînd doar armătura lor de fier, umplută numai din loc în loc cu cărămidă și lut. Bucăți mari de zidărie s-au desprins din pereți, lăsînd domul ca o colivie goală, profilat pe cerul dimineții. Cu acest prilej a ieșit la iveală corupția administrației orașului, care folosise o parte din fondurile alocate pentru construcția primăriei în interes propriu. Primarul, fost concertmaistru al orchestrei Teatrului „Columbia", ajunsese în funcția de conducător al administrației orașului în urma mașinațiunilor unor politicieni veroși și afaceriști, cu care el își împărțea prada.

● Bilanțul calamității:

— 490 cvartale dărîmate;

— 25 000 clădiri mistuite de foc;

— 225 000 oameni rămași fără adăpost;

— peste 450 morți.

● Cînd flăcările au cuprins cartierul „China Town" — populat în special de chinezi — locuitorii lui au făcut eforturi disperate pentru a stinge focul. Cu toate că în acest cartier mai exista apă, lupta a fost inutilă. După cum au remarcat ziariștii vremii, pe drumul refugiului, chinezii au fost cei mai omenoși, împărțind cu ceilalți tot ce au avut.

singură femeie care să plîngă, nici o persoană pradă panicii [...] Niciodată în istoria San Franciscoului, oamenii nu s-au ajutat unii pe alţii ca în aceste zile de groază". În aceste momente, eforturile pentru salvarea oraşului au revenit autorităţilor şi unor grupuri izolate de oameni; din cauza lipsei de apă, pompierii erau neputincioşi.

Alimentate de rafalele de vînt, care loveau oraşul din trei părţi, flăcările trecură din cartierul comercial în cartierele de locuinţe, ale căror case, datorită numărului mare de păduri din California, erau construite în general din lemn.

Focul bîntui trei zile. Şi aici se recurse la soluţia dinamitării. Şi aici forţa oamenilor opri, încetul cu încetul, marea de flăcări şi o serie de clădiri şi cartiere fură smulse dezastrului. În Van Ness Avenue, flăcările se loviră de un cordon larg, creat de locuinţele dinamitate şi de o linie de apărare a pompierilor, care puseseră în funcţie cîteva conducte de apă. În plus, ei pompară apă din mare, de la o distanţă de peste 3 km. Străduinţele lor fură încununate de succes; Van Ness Avenue putu fi menţinută intactă, iar cartierul aflat în spatele ei fu salvat şi el.

Cînd vîntul îşi schimbă direcţia, flăcările pierdură din intensitate. După trei zile de luptă, vîlvătaia se îndreptă spre port, unde îşi găsi sfîrşitul pe ţărmul golfului.

Sîmbătă, la revărsatul zorilor, totul trecuse. Rămăsese numai o privelişte înspăimîntătoare; o întindere acoperită cu dărîmături fumegînde, cîteva clădiri rămase în picioare în centrul oraşului şi o fîşie îngustă de case de locuit din cartierele mărginaşe.

Mulţumită inepuizabilelor eforturi depuse de locuitorii săi, oraşul a renăscut după cîţiva ani, mai modern şi mai frumos decît înainte.

MICROFIŞIER BIBLIOGRAFIC

Joachim G. Leithäuser, **Katastrophen,** Berlin, 1956; G. Effenberger, **Die Welt in Flammen,** Hannover, 1913; H. Schleiden, **Versuch einer Geschichte des grossen Brandes in Hamburg von 5 bis 8 Mai, 1842,** Hamburg, 1843; A. Wolff, **Die Erdbeben—Katastrophe in San Francisco,** Berlin, 1908; Jack London, **The Story of an Eye-Witness,** in **Collier's,** May, 1906; Traian Sofonea, **Drei historische Brandkatastrophen,** Hamburg, 1972.

Aşteptare şi spaimă...

Valeriu Branişte:

CONFIDENȚELE LUI BRĂTIANU ŞI ÎNMORMÎNTAREA UNUI ILUSTRU NEVOIAŞ

● Şeful P.N.L. şi adversarii săi care îi „zăceau în stomac“ ● „Maniu operează cu «premise false»“ ● Candidatul refuză să candideze ● De ce nu s-a ținut adunarea de la Lugojel ● Cum a sfîrșit Cornel Diaconovici

Aşadar, în seara zilei de 10 februarie 1923, la ora 10, Barbu Ştirbei îi telefonează lui Valeriu Branişte că Ionel Brătianu îl aşteaptă „mîine, duminecă, la ora 11 şi jumătate, acasă la el“. Vizita începe cu un „mic incident“, ceea ce — după cum am văzut din fragmentul publicat în numărul anterior al revistei* — prilejuieşte autorului notații ironice despre „ciudatele condiții de primire la casa unui prim-ministru ziua la amiaz!“. Aşa cum discuția cu şeful liberalilor îi oferă ocazia să facă nu puține observații sarcastice la adresa „sentimentalismelor“ lui Brătianu, care „lunecînd“ peste „chestiile“ importante menține convorbirea pe terenul reproşurilor la adresa adversarilor săi din Partidul Național, şi îndeosebi a lui Vaida „care îi zăcea în stomac“.

Spre deosebire de celelalte episoade, ultimele fragmente din însemnări pe care le publicăm — despre decesul şi înmormîntarea lui Cornel Diaconovici — aduc o notă de adîncă tristețe. Ignorat de oficialitățile vremii, C. Diaconovici — un reprezentant de seamă al culturii româneşti din acei ani — sfîrşeşte în condiții grele, în sărăcie şi uitare.

V. B.

Brătianu şi deceptiile pricinuite de Vaida

11 februarie

În decursul conversației şi-a subliniat activitatea din trecut, ajutoarele ce ne-a dat, cum a scos „chestia națională“ din jocul partidelor, cum trebuia să fuzionăm cu ei ca rost al evoluției istorice. Cu Vaida a avut mari deceptii [...] A vorbit în parlament uitînd pe făuritorii României mari: „T. Ionescu, Brătianu şi Marghiloman“ (se vede că acest discurs al lui Vaida l-a durut mult, de nu-l poate uita!), a plecat la Paris şi Londra fără măcar să-i spună, a pus pe Lupu ministru al internelor (el cunoaşte mai bine pe Lupu decît Vaida), aşa că pe urmă deşi ține şi astăzi mai mult la Vaida decît

* Începutul însemnărilor în *Magazin istoric*, nr. 7/1973.

la Averescu, totuşi a trebuit să-i netezească lui Averescu calea la putere. Pe Maniu îl stînjeneşte în acţiune contrastul din cele două aripi opuse din partid. Cînd voieşte să se apropie de ţărănişti îl împiedecăm noi (se vede că multe indiscreţiuni i-au ajuns la ureche!), cînd era să se apropie de el (Brătianu) l-au împiedecat cei din stînga. A vorbit mai pe larg despre tratativele din toamna anului 1921 (el admitea „colaborarea", dar avea „fuzionarea" în vedere), cînd a fost gata de cele mai largi concesii, dar pe urmă s-a convins că partidul naţional nu voia decît să li se asigure un număr mare de mandate, ca apoi peste capul liberalilor să se alieze cu duşmanii lor. La un asemenea rol nu se putea preta (făcea aluzie la atitudinea lui Dan şi Agîrbiceanu[1]). Vaida i-a spus-o pe şleau că el concepe rolul partidului naţional ca [...] să fie totdeauna la putere, dar să nu aibă niciciînd „răspundere". Aşa nu se poate. El (Brătianu), fuzionînd cu noi, ne-ar fi dat mai mult decît am vrut. Iată cazul Nistor[2] şi Inculeţ[3]. Fuzionînd cu Inculeţ a jertfit chiar pe Ciugurean[4], care era „liberal" de mai nainte.*

Interesant este că zicea că are aceleaşi principii ca şi Maniu (Vaida e ceva mai reacţionar), dar greşeala lui Maniu este că judecă, bazîndu-se pe premise false. Aşa în decursul tratativelor din 1921 credea Maniu că numai de la „colaborarea" cu el depinde venirea lui Brătianu la putere şi voia să exploateze această premisă falsă. Brătianu i-a spus-o de repetite ori: „Noi putem veni şi singuri la putere, dar voim să venim cu dv.!" Maniu însă ţinea morţiş la premisa falsă. Dacă au venit apoi singuri la putere trebuie să şi grijească să aibă majoritatea necesară. A făcut deci totul ce i-au permis legile (!) şi legea din Ardeal permite mai multe decît cea din vechiul regat (Văzînd că a spus prea multe, a zis că se înţelege „între marginile legalităţii"). El nu se putea bizui pe noi, deci a trebuit să-şi asigure singur „majorităţile" necesare. Şi Maniu operează şi astăzi cu „premise false". El ia o astfel de poziţie faţă de constituţie (pe care o fac liberalii necondiţionat!) încît nu numai exclude o conlucrare cu liberalii, dar se face imposibil şi de a lua succesiunea lor. Iată Averescu, care nu e om politic (la care nu ţine ca la Maniu) şi totuşi face o politică mai cuminte, făcîndu-se posibil de succesiune. Spunea toate aceste cu o aparentă nemijlocire, parcă ar regreta mult că ne anihilăm. Zicea că dacă nici nu voim să-l sprijinim, dar măcar să colaborăm ca „opoziţie". El în cazul acesta ne-ar face anumite avansuri. Ceea ce cerem noi nu ne poate împlini (făcea aluzie la retragerea constituţiei şi dizolvarea parlamentului), dar ne-ar face cu putinţă să ne înmulţim mandatele şi ne-ar netezi calea la succesiune[...]

A revenit mai de multe ori la contrastele mari din partid [...] Toată greşeala noastră politică este lipsa de unitate în vederi, aşa că ne împiedecăm de noi înşine. Ne împingem tot mai mult în negaţiune, cînd noi am putea contribui foarte mult la consolidarea cu conştiinţa noastră de cauză şi patriotismul nostru. M-a complimentat de repetite ori. Mi-a zis că eu am făcut temniţe, pe cînd alţii ţineau ca Carpaţii să ne despartă şi politiceşte. Bătea necontenit în Vaida, care îi zăcea în stomac.

N-am ajuns să-l combat în toate, mai ales că trecea repede de la una la alta şi în definitiv voiam să ştiu ce vrea şi ce zice el. În partea finală a conversaţiei făcea de-a dreptul pe sentimentalul, cînd regreta cum ne excludem noi înşine din viaţa publică şi de la conlucrarea politică. De repetite ori am încercat să detaliez manierele lor electorale, ba am făcut aluzie şi la cazul meu special, dar el a lunecat peste chestie, trecînd înainte. Din vorbele lui am înţeles clar că dacă aş declara că iau parte la lucrările parlamentului, mi-ar deschide calea să fiu undeva ales deputat sau senator.

În sfîrşit (pe la ora 1 şi un sfert) am încheiat conversaţia. Mi-a zis că îi pare bine de „neînţelegerea" cu Barbu Ştirbei că i-a dat prilej să mă vadă, de aici înainte nu va mai avea trebuinţă de asemenea „neînţelegeri", ci mă va ruga direct, cînd va avea ceva de spus. Ne-am despărţit [...]

12 februarie

După masă am fost la club, chemat de Maniu, unde s-a dat un adevărat asalt asupra mea să primesc candidatura la Ighiu. Vaida, Mihai Popovici, Sever Dan s-au alăturat. N-am cedat. Cu acest prilej mi-a confiat Maniu următoarele: azi a fost Cămărăşescu la I. Brătianu, care i-a spus că ieri am fost la el şi am vorbit multe, dar nu i-am spus pentru ce anume am venit (!).

Venind vorba de alegerea de la Ighiu a zis Brătianu că dacă candidez eu la Ighiu, mie nu-mi pun contra candidat. Faptul acesta m-a întărit în hotărîrea de a nu primi candidatura de la Ighiu sub nici o condiţie.

Necazul este că nu avem alt candidat cît de cît cu suprafaţă. Şi pînă la ultimul termen de depunere a candidaturii mai sînt patru zile! [...]

---

* Este vorba de sprijinul acordat lui Averescu de a forma guvernul în martie 1920.

„Bietul Cornel! destul l-au insultat în viață“

Lugoj, 15 august

Am avut ședință la comisiunea monumentelor, primind avizul că în loc de un milion, cît am cerut, ni s-au aprobat pentru acest an bugetar 50 mii lei, cu care n-avem ce face. Dar nici acești bani nu i-am primit încă.

Am interpelat pe protopopul Popovici în chestia adunării despărțămîntului „Asociațiunii“ [ASTRA] pe care o proiectasem la Lugojel, fiind timpul suprem. Prota[5] mi-a răspuns că nu a putut convoca la Lugojel, pentru că preotului i-au crăpat 4 porci, iar soția învățătorului e bolnavă. Și alt loc potrivit nu avea de-a lungul rețelei c.f.r. Sărmană cultură și literatură românească, cu ce greutăți ai să lupți!

Apropiindu-se termenul adunării generale devine tot mai mare interesul pentru alegerea de prezident al „Asociațiunii“. Se zvonește că regele are de gînd să vină la adunare.

D.m. ședință la consiliul de administrație a Creditului bănățean. Se constată că noua emisiune numai în parte a reușit. În loc de 12 mii acții noi, cîte s-au proiectat, s-au subscris abia 5 900. S-a prelungit termenul pînă la finele anului.

Seara, mare cină la Bejan[6], participînd cu ai casei (numai bărbați) 15 inși. N-a fost nici o dezbatere mai importantă. A participat și Caius Brediceanu[7], care petrece de vreo săptămînă pe aici, și Ionel Mocsonyi[8], care s-a reîntors din Viena, unde a petrecut o lună.

16 august

După patru ani am luat iarăși odată parte la ședința comitetului parohiei. Nici nu mai știam că sînt încă membru. Se zvonise că vine la ordinea zilei oferta ministrului Angelescu de a zidi un internat de stat pe terenul bisericii, în locul celebrului „șalet“ [în franceză **châlet:** *vilă, cabană]. Dar m-am înșelat. Prota, mai cuminte, neavînd nimic în scris, nu a adus chestia la ordinea zilei. Întrebat de mine a zis: „eu nu dau nimic pe vorbele lor!“ Așa vorbește un „liberal“, vicepreședinte de senat, despre miniștrii lor! [...]*

17 august

După masă m-a anunțat Gașpar[9] și Rosner din Bocșa că dr. Cornel Diaconovich a murit d.m. la Reșița. El suferea de cord și îi mergea tot mai rău. Așa se vede că și-a simțit sfîrșitul și s-a dorit acasă, în locul său natal. Sîmbătă a fost adus cu un automobil al societății [U.D.R.]. Aici a sfîrșit, sărmanul, frînt sufletește, în o mizerie din cale afară mare și nemeritată.

Am avizat imediat pe Russu[10], ca președinte al „Astrei“ la Sibiu, în așteptare să iee măsuri pentru reprezentarea la înmormîntare, iar prin Dobrin[11] am avizat pe Mocsonyești.

Dispozițiile pentru înmormîntare nu le cunosc, dar e probabil că va fi înmormîntat la Reșița, unde dorm somnul de veci și părinții săi și fratele său, precum și alte rude.

18 august

Dimineața am avut ședință la [banca] „Albina“. Criza de bani ia proporții înfiorătoare și leul a căzut din nou la Zürich.

Din Sibiu nu a venit nici un aviz privitor la înmormîntarea lui Cornel Diaconovich. De asemenea nici de la Mocsonyești. Neam hotărît să plecăm cu Dobrin la Reșița, unde va fi înmormîntarea mîine la 10 ½ n.a. Era să vină cu noi și Caius Brediceanu, dar sosind din Timișoara avizare că îl așteaptă mîine la adunările poporale din Pesac și Igriș, s-a hotărît să meargă acolo.

În lipsa unui automobil am plecat d.m. cu trenul de 3 1/2 prin Buziaș-Gataia. Am călătorit destul de bine, mai ales de la Gataia încolo, ajungînd într-un vagon elegant și curat, parcă nu mai eram după război.

Cu noi a călătorit și canonicul Brînzeu, trimis de capitolul greco-catolic să oficieze funeraliile. Pe drum mi-a cerut date despre Diaconovich și am rămas surprins ce puțin știe generația de azi despre oamenii mai vechi. Și Brînzeu, ca fost redactor, aparține acelora care s-au ocupat de afacerile publice.

În Reșița am sosit seara la ora 8, așteptați fiind de oamenii societății. Pe mine și Dobrin ne-au încartiruit în vila „fermecată“. La cină, fiind mare societate am constatat că nu s-au luat măsuri pentru înmormîntare în stil mai mare. S-a lăsat totul în grija familiei [...] Nici de la Sibiu nu a sosit nici un aviz, nici de la „Albina“, și nici din partea „Asociațiunii“. Mi s-a spus numai că seara a sosit la adresa preotului unit din Reșița română o telegramă din Sibiu de la „Asociațiune“, cu răspuns plătit, în care întreabă cînd și unde va fi înmormîntarea.

Am luat măsuri ca și societatea să fie reprezentată la înmormîntare. Lipsind directorii Baltescu și Blăjan și avînd directorul Balint mîine la Anina de lucru, am hotărît ca în numele funcționarilor români să vorbească inspectorul Murășan. Totodată am insistat să iee corul Reuniunii române de cîntări parte la funeralii, cîntînd răspunsurile.

Retrăgîndu-ne cu Dobrin în vilă am constatat cît de neajutorați sînt oamenii zilelor noastre.

La vilă aveam o frumoasă cameră în etajul al doilea, cu o admirabilă priveliște asupra Reșiței. Am stat uitat la fereastră, privind la furtuna ce se descărca cu furie asupra Reșiței, scăldată în lumină. Fabrica, adecă turnătoria, lucra cu zgomot, trenurile șuerau și habar nu aveau de descărcarea aeriană. S-a pornit o ploaie torențială, care a spălat acoperișele de funingine, de străluceau în noapte ca oglinzi, în care se reflectau deopotrivă fulgerele și giganticele lămpi electrice.

19 august

Dimineața a mai contenit ploaia, dar norii se alungau amenințător. Încurcat cu Dobrin în discuții nu am ajuns să-mi fixez pe hîrtie niște idei pentru discursul la mormînt.

Pe la ora 10 am coborît la casa mortuară. Începuse să plouă. Bietul Cornel zăcea pe catafalc, deja în descompunere. Văduva era frîntă de durere, încît abia am putut schimba puținele vorbe convenționale la asemenea prilejuri. Erau numai neamuri. Fratele din Caransebeș al defunctului, două surori, o cumnată și fratele văduvei (locotenent). Aici am înțeles că văduva ține morțiș la ultima dorință a defunctului, de a se face cea mai simplă înmormîntare, fără cor și orchestră, fără de a trece la biserică etc. Încercînd eu să conving că aceasta nu se poate, am înțeles cîtă amărăciune a trebuit să fie în casa Diaconovich. O soră ne-a spus că defunctul a interzis a se tipări anunțuri funebre și peste tot a scris ceva în ziare românești despre moartea lui. Destul l-au insultat în viață, nu mai dorea să continue după moarte campania contra lui!

N-am ripostat nimic, dar m-am înțeles cu dr. Brînzeu ca prohodul să se facă în biserică, nefiind aici loc. Am plecat cu convoiul pe o ploaie torențială, făcînd pe jos calea de la vilă pînă la capătul Reșiței române, unde se încrucișează calea cu drumul de fier; de aici am luat-o — sunau clopotele de la toate bisericile — pe strada principală a Reșiței române în sus pînă la biserica unită. Oprindu-se preoții, a fost dus sicriul în biserică. Văduva sta pe gînduri să intre sau nu, așa că a fost mai mult tîrîtă în biserică.

În biserică a oficiat parohul dr. Brînzeu, cu preotul unit din Reșița română, un admirabil cîntăreț. Dar corul a lipsit, respectînd oamenii dorința familiei. Dr. Brînzeu a făcut o expunere biografică destul de bine în cadrele predicii sale. A citit apoi directorul Balint românește o apreciere a defunctului în numele societății. Ulterior am aflat că consultînd Murășan cu Balint azi dimineață s-a hotărît să rămînă aici Balint și să vorbească el. A făcut bună impresie acest discurs, deși lupta greu cu fonetica română. Am vorbit apoi eu, scoțînd la iveală activitatea culturală, economică și politică a lui Diaconovich.

De aici l-am dus apoi la mormînt sus pe deal, mai revărsîndu-se asupra noastră o ploaie torențială. Era 1 și 1/2 cînd s-au terminat funeraliile.

Cu văduva n-am mai ajuns să vorbesc. Cei mai mulți din neamuri au venit să-mi mulțumească.

Am plecat după masă cu trenul pînă la Bocșa și de aici am continuat calea cu automobilul, sosind la Lugoj pe la ora 8 și 1/4 [...]

În Reșița am văzut pe directorul de teatru Mișu Fotino, care începe azi acolo un ciclu de reprezentații, după ce a absolvit un ciclu de 5 reprezentații în Bocșa, unde a venit de la Oravița. Își avea vagoanele speciale cu inscripția „Trupa M. Fotino". Se vede că pe aici absolvă el turneul, pentru care a fost subvenționat de ministerul cultelor și artelor. În Bocșa mi se spusese că reprezentațiile au fost slab cercetate. Abia la ultima a fost sala plină, ceea ce nu va să zică mult, fiind sala mică. Ca încheiere au făcut apoi un mare chef. Acesta pare a fi fost mai reușit decît toate reprezentațiile [...]

Încă un detaliu interesant. Automobilul cu care am venit de la Bocșa montană la Lugoj, un „Benz", prezintă un interes istoric. Este unul din automobilele lui Mackensen,[12] care s-au desfăcut în novembre 1918, cînd armata lui aflătoare în retragere, a fost internată în Ungaria. Societatea, adecă „Stegul", a cumpărat-o atunci cu 100 000 coroane și are actele dresate în regulă despre această cumpărare. Se afirmă că Mackensen ar fi intrat în 1916 cu acest automobil în București.

Directorul Blăjan îmi spune că Societatea are de gînd, după ce nu va mai utiliza automobilul, să-l dăruiască muzeului ministerului de război din București, dimpreună cu actele, care dovedesc proveniența automobilului. Eu nu cred că cei din București să aibă pricepere pentru acest detaliu.

20 august

Sever Bocu[13] din Timișoara îmi cere pe telefon detalii despre înmormîntarea lui Cornel Diaconovich și un articol despre „Asociațiune". Raportul despre înmormîntare l-am dat la telefon, iar articolul l-am promis pe mîine.

De la Bocu am aflat că adunarea „Asociațiunii" nu se va amîna, ci se va ține

(Continuare în p 96)

Cărți sosite la redacție

În cinstea marelui domn cărturar

Sărbătorirea tricentenarului nașterii lui Dimitrie Cantemir a fost marcată și de o bogată activitate editorială. Dintre volumele dedicate acestui eveniment consemnăm:

DESCRIEREA MOLDOVEI, retipărită la Editura Minerva, în cadrul seriei **Arcade.** Postfața și bibliografia ediției sînt semnate de **Magdalena Popescu.**

Aceeași editură a publicat, mai înainte, în cadrul colecției **Universitas** studiul lui **Petru Vaida** intitulat **DIMITRIE CANTEMIR ȘI UMANISMUL,** în care autorul abordează opera lui Cantemir „din punctul de vedere al problematicii specifice a umanismului Renașterii, al unora dintre temele și motivele caracteristice literaturii și gîndirii umaniste".

Editura Științifică a tipărit volumul **DIMITRIE CANTEMIR — STUDIU LINGVISTIC,** în care autorul, **Ștefan Giosu,** cercetează particularitățile lingvistice ale celor trei opere importante scrise de Cantemir în limba română: **Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea, Istoria ieroglifică** și **Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor,** în scopul de a stabili „locul marelui erudit în istoria limbii române".

TRADIȚII DE SOLIDARITATE INTERNAȚIONALISTĂ ALE PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN, Editura Politică, București, 1973. Inaugurînd noua colecție **File de istorie** a Editurii Politice, lucrarea dr. **Ion Babici** și dr. **Gh. I. Ioniță** prezintă, într-un studiu sintetic, glorioasele tradiții internaționaliste ale proletariatului român. Este subliniat în mod cuprinzător faptul că, încă „de la începuturile sale, mișcarea muncitorească din România și-a afirmat atașamentul profund față de ideile internaționalismului proletar", aceasta fiind una din coordonatele majore ale întregii mișcării socialiste și apoi comuniste din România.

După 23 August 1944, se arată în lucrare în condițiile în care Partidul Comunist Român a devenit partid de guvernămînt, iar România a trecut la construirea societății socialiste, internaționalismul a căpătat noi valențe în țara noastră, clasa muncitoare, întregul popor avînd posibilități nelimitate de a se manifesta plenar și pe acest tărîm.

CENTENAR RAICU IONESCU-RION, Iași, 1973. Apărut sub egida Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. — Sectorul din Iași și a Comitetului județean de cultură și educație socialistă-Iași, volumul reunește comunicările prezentate în cadrul simpozionului care a avut loc la Iași, în luna septembrie 1972, cu prilejul comemorării a 100 ani de la nașterea lui Raicu Ionescu-Rion, personalitate proeminentă a mișcării socialiste românești, critic și istoric literar de factură marxistă.

GEORGE BARIȚ ȘI CONTEMPORANII SĂI, Editura Minerva, București, 1973. În colecția **Studii și documente** a apărut sub îngrijirea lui **Ștefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș** și **Titus Moraru** — primul, din cele 12 volume de corespondență a lui Bariț. Volumul înmănunchează scrisorile primite de acesta de la Aron Florian, August Treboniu Laurian și Ioan Maiorescu.

În aceeași colecție, Editura Minerva a publicat și volumul **VASILE PÂRVAN — CORESPONDENȚĂ ȘI ACTE,** ediție îngrijită, introducere, note și indici de **Alexandru Zub.**

BRESLE, NEGUSTORI, MESERIAȘI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ (1830 - 1848) de **Vladimir Diculescu,** Editura Academiei, 1973. Contribuție, alcătuită pe baza unei bogate documentații de arhivă, la problema formării și ascensiunii burgheziei românești, lucrarea a adus autorului titlul de doctor în istorie.

LES FOIRES DE LA VALAQUIE PENDANT LA PÉRIODE 1774-1848 („Bîlciurile din Țara Românească în perioada 1774-1848"), Editura Academiei, 1973. Autoarea, **Georgeta Penelea** analizează regimul juridic al bîlciurilor, categoriile de participanți, mărfurile vîndute și taxele care trebuiau achitate de către cei ce veneau să-și desfacă mărfurile.

LA FORMATION DU PEUPLE ROUMAIN ET DE SA LANGUE, Editions Meridiane, București, 1972. Scrisă pe baza unor minuțioase investigații a surselor istorice, literare, arheologice, lingvistice, lucrarea profesorului **Constantin C. Giurescu** demonstrează că formarea poporului român și continuitatea sa pe teritoriul carpato-da-

Cărți sosite la redacție

nubian, departe de a constitui o „enigmă" sau un „miracol", este un proces „absolut normal, asemănător altor procese din aria de formare a popoarelor romanice".

NAPOLEON BONAPARTE, Editura Academiei, București, 1973. Lucrarea lui **Gh. Eminescu,** publicată în cadrul colecției **Istorie și civilizație,** prezintă într-o „încercare de a împăca exigențele istoriei cu cele ale cititorilor", viața și faptele celui care, în viziunea autorului, apare drept „cea mai complexă personalitate istorică, cea mai greu de definit și poate cea mai originală".

Scrisă pe baza unei bogate documentații, apelînd la surse de informație autentice, excluzînd tot ceea ce aparține legendei, cartea se menține strict în cadrul istoriei exacte, fapt care o situează printre contribuțiile românești importante în vastitatea bibliografiei napoleoniene.

Ceea ce de altfel consemnează și prințul Napoleon, șeful actual al familiei, într-o scrisoare adresată autorului român: „Nimeni altul, decît dvs., urmaș al marelui poet român M. Eminescu, nu ar fi putut reuși această operă importantă, căreia i-ați consacrat atîta muncă și grijă. Sîntem mișcați de acest omagiu adus numelui lui Napoleon".

ISTORIA UNEI CITADELE MUNCITOREȘTI, NICOLINA — IAȘI, 1892-1972, Iași, 1972. Apărută sub egida Universității „Al. I. Cuza" și a Uzinei mecanice „Nicolina", lucrarea cercetătorilor **Const. Botez, Dem. Urmă, L. Eșanu** conturează evoluția în timp a uneia din importantele „citadele muncitorești" ieșene. După cum evidențiază și prof. univ. A. Loghin în prefața volumului, studiul subliniază „prin date și fapte dintre cele mai semnificative lupta pentru o viață mai bună, pentru dreptate socială, care a caracterizat permanent activitatea revoluționară a acestui detașament de frunte al mișcării muncitorești ieșene".

Documente de politică externă a Rusiei din secolele XIX-XX

Inaugurată în 1960, colecția **Politica externă a Rusiei în secolul XIX și începutul secolului XX,** publicată sub îngrijirea unei

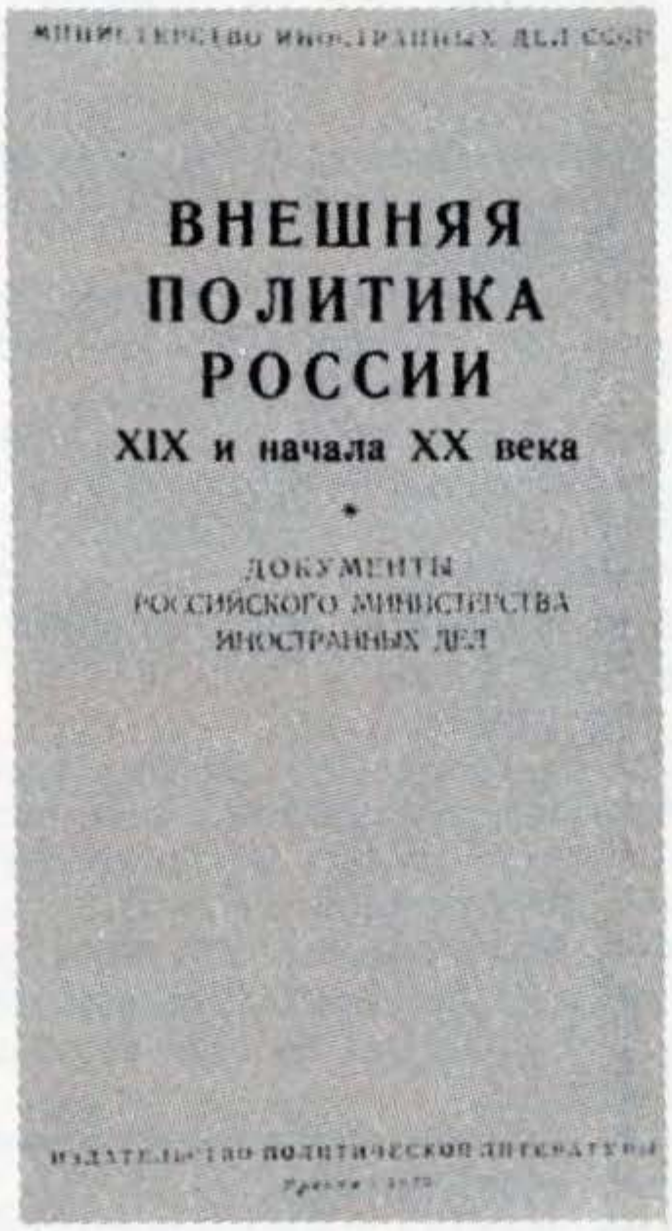

comisii de pe lîngă Ministerul Afacerilor Externe al U.R.S.S., s-a îmbogățit de curînd cu cel de-al 8-lea volum. El acoperă perioada mai 1814-noiembrie 1815 și cuprinde 273 documente, dintre care 260 inedite, precum și 176 rezumate ale unor documente apărute anterior.

Din conținutul lucrării se poate constata rolul Rusiei în cadrul noului sistem politic instaurat în Europa ca urmare a Congresului de la Viena și a creării Sfintei Alianțe și a Cvadruplei Alianțe. Printre materialele care văd pentru prima oară lumina tiparului se numără proiectul rus al Sfintei Alianței, corespondența purtată de unii șefi de state și de guverne, instrucțiunile date diplomaților ruși etc. Textele aruncă o nouă lumină asupra evenimentelor din cursul celor „o sută de zile" din 1815, de la evadarea lui Napoleon de pe Insula Elba și pînă la înfrîngerea lui de către cea de-a VII-a coaliție. De asemenea, documentele publicate ca și notele care le însoțesc, demonstrează că revenirea pe tron a tuturor dinastiilor așa-zis „legitime", ca și restaurarea integrală și universală a absolutismului s-au dovedit imposibile, datorită caracterului ireversibil al numeroaselor schimbări și prefaceri survenite în Europa, în anii de după revoluția franceză din 1789 și în timpul războaielor napoleoniene.

Un deosebit interes prezintă materialele — pînă astăzi necunoscute — referitoare la relațiile Rusiei cu Franța, Marea Britanie, Prusia, Austria, Statele Unite ale Americii, statele italiene și scandinave, țările Asiei și Americii Latine, Sfîntul Scaun etc. Demne de relevat sînt de asemenea documentele referitoare la raporturile comerciale ale Rusiei cu alte state, precum și părerile în această privință ale unor oameni politici și comercianți ruși.

Volumul reproduce documentele în limba originală

în care au fost redactate—în majoritatea cazurilor franceza — precum și traducerea lor în rusă, împreună cu ample comentarii asupra textelor atît ruse, cît și străine.

Lucrarea conține, de asemenea, diferite materiale de referință, printre care tabelele analitice (cu nume de persoane și locuri geografice), lista publicațiilor principale care conțin referiri la politica externă a Rusiei în acea perioadă etc.

Volumul de față încheie prima serie din colecția amintită. Cea de-a doua serie va cuprinde șapte sau opt volume și va acoperi perioada dintre noiembrie 1815 și Revoluția din 1830 din Franța.

Cărți sosite la redacție

FILE DIN CRONICI, Editura Militară, București, 1973. Apărută sub egida Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară, lucrarea înmănunchează o parte din principalele texte cuprinse în cronicile românești și străine despre luptele purtate de poporul român pentru libertate și independență, începînd din sec. X și pînă în sec. XIX. Selecția și prezentarea textelor: **Dan Căpățînă** și **Sergiu Iosipescu.**

ARTA REVOLUȚIONARĂ, Editura Minerva, București, 1972. Ediția, îngrijită de **Victor Vișinescu,** reunește cele mai reprezentative scrieri de critică literară și social-politice ale lui **Raicu Ionescu-Rion** (1872-1895), militant și publicist socialist, critic și istoric literar de ținută marxistă, afirmat în perioada cristalizării și dezvoltării mișcării socialiste și muncitorești din ultimele decenii ale sec. XIX din România.

CONFIDENȚELE LUI BRĂTIANU...

(Urmare din p. 93)

la 15/28 august. El crede că liberalii, care nu sînt pregătiți pentru alegere cer amînarea. Știrea că peste cîteva săptămîni va veni regele în Banat nu este verificată. Așa că și naționaliștii sînt de părere că „Asociațiunea" să se țină acum.

Am scris articolul despre „Asociațiune".

1. **Ion Agîrbiceanu,** mare scriitor român; a fost unul din fruntașii Partidului Național, director al ziarului **Patria.** După 23 August 1944 a aderat la transformările înoitoare ce au avut loc în țara noastră.
2. **I. Nistor,** istoric, profesor universitar, fruntaș politic din teritoriile unite; a aderat la P.N.L., devenind unul din fruntașii acestuia; a sprijinit dictatura regală, fiind, în perioada noiembrie 1939 - iulie 1940, ministru.
3. **I. Inculeț,** fruntaș politic din teritoriile unite; a aderat la P.N.L; de mai multe ori ministru. După ce a tolerat acțiunile Gărzii de fier, a luat din 1936 — la sugestia lui Carol II — unele măsuri de îngrădire a activității acesteia.
4. **Daniel Ciugureanu,** fruntaș politic din teritoriile unite; ministru Secretar de Stat în perioada aprilie 1918 - octombrie 1918 și noiembrie 1918 - septembrie 1919; a aderat imediat după 1918 la P.N.L.
5. **Prota,** om politic, fruntaș al P.N.L.
6. Este vorba, probabil, de **I. Bejan,** om politic liberal.
7. **Caius Brediceanu,** fost ministru în cabinetul Take Ionescu; a participat la Conferința de la Paris; a ocupat diferite posturi în diplomație; a ajuns fruntaș al P.N.Ț.
8. Familia **Mocsonyi** a jucat un important rol politic și economic în viața românilor din Transilvania; a întemeiat Banca „Albina" din Sibiu, precum și mai multe ziare românești. După 1918 a avut un rol politic minor.
9. Este vorba probabil de **I. Gașpar,** șef de cabinet al lui Iuliu Maniu și apoi al lui Al. Vaida-Voievod, deputat.
10. Dr. **Al. Russu,** om politic ardelean, membru în conducerea ASTREI.
11. **I. Dobrin,** fruntaș al Partidului Național.
12. **Mackensen,** feldmareșal german; în timpul primului război mondial a comandat trupele germano-bulgaro-turce care au atacat România dinspre sud; a condus ofensiva de la Mărășești (1917), zdrobită de contraofensiva trupelor române.
13. **Sever Bocu,** șeful organizației Partidului Național din Banat; în 1905-1912 a condus ziarul **Tribuna** din Arad. Fruntaș al P.N.Ț., a fost ministru al Banatului, post special înființat în guvernul I. Maniu (1928-1930).

poșta [m]

MINERII ȘI REVOLUȚIA

C.D. CATANĂ *din* Ploiești, *ne trimite cîteva date interesante despre revoluția de la 1848, din care reținem:*

„...Revoluția de la 1848 s-a bucurat de o largă adeziune și din partea minerilor de la Slănic-Prahova. O dovadă grăitoare o constituie și scrisoarea pe care Cămărășia (administrația) ocnei a trimis-o la 23 iulie 1848 la Direcția ocnelor de la București.

Prin ea se vestea, în mare grabă: «De cînd și-au dobîndit tot românul libertate, slujbașii ocnei (adică ciocănașii și măglașii)... de la o vreme încoace, după ce s-au pătruns cu îndestulare de drepturile dobîndite prin noua legiuire, cu totul s-au dat la nesupunere... Acum unii dintre ei au început a să scrî în gvardia națională și alții zic că să se scrie la panduri, fără a mai întreba pe cămărași»".

MEDICINĂ ȘI ISTORIE

Amintind că la 16 septembrie a.c. se împlinesc 200 ani de la nașterea doctorului C. Caracaș, dr. I. ȚUGUI, *medic primar, directorul Spitalului Colțea din* București, *ne semnalează unele pasaje despre istoria românilor în lucrarea acestuia* Topografia Țării Românești, *tipărită în 1830. In capitolul IV, intitulat* Despre originea locuitorilor, populațiune, *C. Caracaș subliniază că* „locuitorii de astăzi, romani sau români după cum se numesc" *sînt* „strănepoții acelui strălucit și mare neam al romanilor, așa cum se arată din dialectul ce vorbesc și din mărturia multor istorici". *Referindu-se la situația marii majorități a populației din vremea sa, autorul consemnează cu tristețe faptul că* „sărmanul popor trăiește împilat și mizerabil" *exprimîndu-și în același timp convingerea că* „aptitudinea naturală ce are acest neam spre a primi cultura, dă speranțe sigure că un guvern potrivit și generos poate în scurt timp să consolideze fericirea și prosperitatea acestui popor și să-l facă demn de strămoșii săi".

ORIGINALUL UNUI CATREN

MIHAI BOCA *din* Suceava, *ne scrie că autorul catrenului-manifest anonim, citat de Titus Popovici în articolul* Revoluția de la 1848, în conștiința generațiilor actuale, *din. nr. 7/1973, este* Iraclie Porumbescu, *tatăl lui Ciprian Porumbescu. După corespondentul nostru, textul original publicat în ziarul* Zimbrul *și intitulat* Către Zimbrul Moldovei —1848 *diferă întrucîtva de cel menționat în articol, sunînd în felul următor:*

„Scoală-n grabă, rupe, sfarmă
Aspru jug necinstitor
Sfîșie, zdruncină, dărîmă
Despotismul împilător"

GENERALUL EREMIA GRIGORESCU

ARSENIE CUCU *din* Bacău: *generalul Eremia Grigorescu s-a născut la 26 noiembrie 1863, în comuna Bujor, jud. Galați, ca al patrulea copil în familia unui învățător. În 1884 absolvă cursurile Școlii de ofițeri, Secția artilerie, obținînd gradul de sublocotenent. Parcurge treptele ierarhiei militare, fiind avansat în 1915 la gradul de general. In 1916 i se încredințează comanda Diviziei 16. După luptele din Dobrogea e decorat cu Ordinul „Mihai Viteazul" cl. III, fiind primul general care primește această distincție. Divizia 16 e transferată apoi pe frontul din Moldova unde, datorită eroismului ostașilor săi, e supranumită „Divizia de fier".*

La 30 iulie 1917 i se încredințează comanda Armatei 1. În această calitate organizează și participă la eroicele lupte din vara anului 1917, care se soldează cu marea victorie română asupra armatelor germane, comandate de Mackensen. Generalul Eremia Grigorescu se stinge din viață la 21 iulie 1919, fiind înmormîntat la Mărășești, alături de ostașii căzuți pe acest cîmp de glorie.

Despre rolul său în desfășurarea luptelor de la Mărășești, Mărăști, Oituz etc. a se vedea și articolele publicate în Magazin istoric, *nr. 4/1967 și 7/1972.*

NUME DE FAMILIE

ELENA GABRIELA NICOLAICĂ *din* Bacău, *pasionată pentru literatură și istorie, ne întreabă:* „Cum îi chema pe Ștefan cel Mare, Mircea cel Bătrîn etc. pe numele de familie". *Vechii noștri voievozi nu aveau nume de familie ca, de altfel, și majoritatea marilor familii feudale. În mod convențional, istoricii denumesc cele două dinastii naționale românești* Basarabi *(Țara Românească)* și Mușatini *(Moldova).*

Sperăm să vă putem împlini curînd dorința dv. de a citi „ceva important despre Ștefan cel Mare".

INVESTIGAȚII ARHEOLOGICE

OVIDIU TOMULEȚIU *din* Sibiu, *ne scrie că, împreună cu un prieten, a descoperit* „la poalele unei ripe de pe valea rîulețului Seveș" *un vas de o capacitate de cca 25 litri din ceramică neagră în care au avut surpriza să găsească* „fragmente de oase (cîteva sute), o bucată de pieptene de os și o plăcuță dintr-un metal alb strălucitor". *Continuînd investigațiile, tinerii arheologi au mai descoperit, în același loc, alte fragmente de ceramică neagră, unelte din piatră și un opaiț din lut ars. Nemulțumit de* „răspunsurile evazive și incomplete" *ale celor cărora le-a solicitat o explicație, corespondentul nostru ne întreabă ce să facă? După părerea noastră, el ar trebui să se adreseze fie Secției de arheologie a Muzeului Bruckenthal, fie Institutului de arheologie din București.*

ORAȘUL DISPĂRUT

GH. N. POPESCU, *din* Caracal, *dorește cîteva amănunte despre istoria și soarta Cetății (orașului) de Floci. Îi satisfacem curiozitatea, oferindu-i datele pe care ni le-a trimis un alt cititor al revistei noastre tov.* VALENTIN NEGRE, *profesor la Liceul din* Țăndărei (jud. Ialomița): „Așezat pe malul stîng al Ialomiței, la vărsarea acestui rîu în Dunăre, Orașul de Floci a fost multă vreme reședința și, în același timp, singurul oraș al județului Ialomița. După unii cercetători, numele orașului ar însemna «Orașul Vlocilor» (Valahilor). Se pare însă că numele vine de la înfloritorul negoț cu lînă nedărăcită (floci) al mocanilor (ciobanii români din Transilvania) care-și pășteau turmele în Bărăgan. Pe aici era și vad de trecere în Dobrogea, de unde și numele unei localități existente astăzi pe malul drept al Dunării, Vadul Oii.

Nu se știe cînd a fost întemeiat acest oraș. O legendă care circula pe la începutul sec. XVIII afirma că însuși Negru Vodă ar fi ridicat Cetatea de Floci de la gura Ialomiței. Prima mențiune documentară datează din vremea domniei lui Dan II (1431), cînd este atestată vama locală. În toamna anului 1444, Iancu de Hunedoara trecînd Dunărea pe acolo, în urma înfrîngerii cruciadei creștine la Varna și nefiind recunoscut de către ostașii munteni, a fost arestat, dar după cîteva zile, la intervenția domnitorului Vlad Dracul, a fost eli-

berat. În 1467 orașul este din nou menționat intr-un document al lui Radu cel Frumos. Mihai Costăchescu, în *Arderea Tîrgului de Floci și a Ialomiței în 1470* (Iași, 1935) arată că în februarie-martie 1470, în încercarea sa de a înlătura pe Radu cel Frumos, Ștefan cel Mare a ars Brăila, ținutul Ialomiței și Orașul de Floci.

În primăvara anului 1574, cînd Moldova a fost atacată de o armată turco-muntеană, Ioan Vodă cel Cumplit a nimicit armata invadatoare la Jiliște (lîngă Focșani): domnul muntean, Alexandru Mircea, și-a găsit scăparea înăuntrul zidurilor Brăilei, iar fratele său, Petru (viitorul Petru Șchiopul al Moldovei), în Cetatea de Floci. În decembrie 1594, 2 000 de turci au trecut Dunărea pe la Hîrșova și au atacat mica garnizoană a orașului, dar, grație ajutorului trimis de Mihai, agresorii au fost respinși. În 1655, în timpul răscoalei seimenilor, o ceată de tătari, venită în ajutorul lui Constantin Șerban, s-a năpustit asupra cetății, ucigînd 200 oameni. Tătarii au prădat orașul și la 1690, cînd au fost chemați în țară de către domnitorul Constantin Brîncoveanu (1688-1714), ca să-l sprijine împotriva austriacilor.

După ce în sec. XVI-XVII, a fost un important centru economic, politico-administrativ și militar, fiind legat de alte centre din țară prin drumul de pe Valea Ialomiței, Orașul de Floci a început să decadă în prima jumătate a sec. XVIII. Războaiele purtate în acea vreme pe pămîntul țării noastre au provocat moartea sau înrobirea multor locuitori; alții au bejenit, căutînd locuri mai ferite, astfel că în ultimul sfert al aceluiași secol orașul a fost părăsit. Pe la 1800, din înfloritorul oraș medieval de altădată nu mai rămăsese decît un cîmp de ruine, dominat de ruinele unei mănăstiri.

În vara anului 1972, profesorul Iosif Tătăreanu de la Liceul din Țăndărei a început, cu sprijinul unor elevi, entuziaști căutători de «comori», săpături arheologice în vatra vechiului oraș dispărut."

GEST

ANDREI CIUREA *din* Zărnești, jud. Brașov, *ne scrie:*

„Am primit lei treizecișitrei pentru colaborarea la revista ce cu onoare conduceți. Cu acești bani am plătit abonamentul unei eleve din clasa a VII-a de la Școala generală din Zărnești, căreia îi place studiul istoriei. Pe lîngă înmulțirea cunoștințelor aș dori să procur și altora aceeași bucurie pe care o resimte și subsemnatul la citirea revistei Dv.".

Față de un asemenea gest, comentariile devin inutile.

AUTENTICE SAU BA?

Dr. VIRGIL VRACIU *din* Botoșani: *articolul lui W. von Janko (nr. 7/1973) arată că expresiile celebre atribuite regilor Franței Henric IV și Ludovic XIV nu sînt confirmate de surse sigure și autentice. Faptul că, așa cum ne scrieți, Alexandre Dumas și Thomas Mann le-au reprodus în operele lor beletristice, nu constituie un argument științific. Să nu uităm că ambii prozatori au trăit cu peste două secole mai tîrziu și nu au făcut altceva decît să preia legendele ca atare.*

OBSEDANTA NAVĂ BREMSE

BARBU VELICU *din* Slobozia: „Aș vrea să știu cîte ceva despre nava militară germană BREMSE. După cîte îmi amintesc, prin 1941 sau 1942, ascultînd pe ascuns emisiunile postului de radio Londra, am aflat despre scufundarea acestui vas (crucișător? cuirasat?), succes căruia englezii i-au acordat o mare importanță. Deși am citit multe articole și volume despre cel de al doilea război mondial, nu am găsit nicăieri ceva despre BREMSE. De cîțiva ani mă obsedează gîndul: să fi existat oare ea cu adevărat sau memoria îmi joacă feste?"

Nu aveți nimic de reproșat memoriei dv., dimpotrivă, e demnă de toată lauda. BREMSE a existat cu adevărat, dar nu a fost nici cuirasat, nici crucișător, ci o navă-școală, la bordul căreia se făcea instruirea artileriștilor din Kriegsmarine. *Lungă de 103 m, largă de 9,5 m, avea un deplasament de 1 596 tone și o viteză de circa 20 noduri. Echipajul său număra 168 oameni (în afara elevilor) iar armamentul era alcătuit din patru tunuri de 127 mm. După izbucnirea războiului, naziștii au utilizat-o în cîteva acțiuni, în cursul cărora BREMSE nu s-a distins în mod special. La 6 septembrie 1941, crucișătoarele britanice NIGERIA și AURORA au scufundat-o în largul Capului Nord. A fost o operație facilă, dar Anglia traversa pe atunci o perioadă critică și orice succes avea pentru ea o deosebită importanță, mai ales de ordin moral.*

DOUĂ LOCURI DE VECI

NECULA ARSENIE *din* comuna Moara Vlăsiei, jud. Ilfov, *ne semnalează* o „confuzie" *și anume: în unele lucrări se spune că Matei Basarab a fost îngropat la biserica Domnească din Tîrgoviște, în timp ce e lucru cunoscut că mormîntul voievodului se află la Mănăstirea Arnota. De fapt, înhumarea a avut loc realmente la Tîrgoviște. După profanarea mormîntului, în timpul răscoalei seimenilor (1655) rămășițele pămîntești au fost mutate la Mănăstirea Arnota.*

O SINGURĂ MARIA-LUIZA

„Mă numesc CORDON PETRU și sînt maistru la Fabrica de tricotaje Zimbrul Suceava... Deși sînt un pasionat cititor al revistei *Magazin istoric* din anul 1968, de cînd dețin întreaga colecție, nu am scris niciodată la redacție... Mai tîrziu, în 1971, am plecat la Școala de maiștri pe care am făcut-o la Grupul școlar F.R.B. din București și aici activitatea mea de cititor a fost și mai bogată; am antrenat în citirea acestei reviste toate clasele de maiștri existente la această școală. Nu știți cît de plăcut era cînd se crea o discuție între cîteva zeci de oameni, fiecare cu cîte un grad de pregătire diferit... Iubesc foarte mult această revistă. La noi în Suceava apare pe data de 10 a lunii și o aștept cu multă nerăbdare și pe lîngă mine soția și fiul meu care are 3 ani de zile și care iubește și el revista, bineînțeles pentru ilustrații. Nu cred că am găsit cuvintele potrivite pentru a vă reda modesta activitate de cititor... Doresc ca prin intermediul revistei

să-mi dați și mie răspuns la următoarea întrebare: dacă între Maria Luiza pe care Napoleon Bonaparte a urcat-o ca împărătească pe tronul Franței (*Magazin istoric*, 11 din 1969, pag. 53-69) și prințesa Maria Luiza care îi oferea lui Paganini conducerea orchestrei de la curtea din Parma (*Magazin istoric*, nr. 8 din 1972, pag. 80-84) există vreo legătură?".

Da, Maria Luiza, fiica lui Francisc I, împăratul Austriei, care s-a căsătorit în 1810 cu Napoleon, a devenit, după căderea acestuia, ducesă de Parma și de Piacenza. S-a născut în 1791 și a murit în 1847.

Mulțumim pentru cuvintele cu care ne scrieți despre revistă.

NOBLESSE OBLIGE...

Abătîndu-ne, din motive întemeiate, de la regula pe care ne-am impus-o cu privire la ignorarea scrisorilor anonime, aducem pe această cale (singura posibilă) mulțumirile noastre cititorului clujean care semnează SILVANUS. *În cuprinsul celor aproape trei pagini dense pe care ni le-a trimis, d-sa face nu mai puțin de 23 observații — toate interesante, cele mai multe pertinente — pe marginea primelor cinci numere din 1973 ale* Magazinului istoric. *Indiferent de motivele reale, anonimatul corespondentului nostru îmbracă, în cazul de față, veșmîntul unei neobișnuite modestii. Ceea ce ne creează nouă obligația morală de a-l insera în coloanele* Poștei M.i., *scoîndu-l astfel, fie și parțial, din anonimat.*

ÎNCĂ O SABIE...

Citind în nr. 5/1973 despre sabia oferită în 1865 lui Al.I. Cuza de către locuitorii fostului județ Muscel, EMIL ICHIM *din* Rîmnicu-Sărat, *ne comunică următoarele:* „Un dar asemănător au făcut domnitorului Al.I. Cuza și locuitorii fostului district Rîmnicu-Sărat, cu mult înaintea muscelenilor. Sabia dăruită de dînșii are gravată următoarea inscripție: «Districtul Rîmnik Sărat — Înălțimii sale Alecsandru Ioan I, întemeietorul Unirii, Restauratorul drepturilor României asupra bunurilor mănăstirești naționale înstreinate. 1863».

În prezent, această sabie se află expusă la Muzeul Militar Central din București".

EXPLICAȚIILE... EXPLICAȚIILOR

Descurcîndu-se greu cu explicațiile pentru clișeele de pe cele patru coperte ale revistei, VASILE IVAN *din* București, *ne scrie că ar prefera să găsească fiecare din explicații la locul respectiv.*

Procedeul nostru — larg utilizat în publicistica mondială — are totuși rațiunile sale. În primul rînd grație lui, fotografiile policrome ale copertelor apar intacte, fără „ferestrele" pe care le-ar impune textele explicative. Gruparea acestora în colțul din dreapta sus al pag. 1 e o formulă mai flexibilă, care permite adaptarea după necesități. Un exemplu e tocmai nr. 7(76)/1973, care, deși a stîrnit nedumeriri cititorului nostru, indică foarte clar că prima din cele trei explicații se aplică atît copertei I, cît și copertei IV.

Nicolae MINEI

CE VOM CITI IN NUMĂRUL VIITOR:

● Flotilele lui Mihai Viteazul: mărturii inedite despre importante victorii pe Dunăre și mare ale marelui voievod ● 1848: zile de martie la Berlin ● Elisabeta amenință cu divorțul, Ferdinand cu sinuciderea, dar Carol I rămîne neînduplecat ● Cele nouă vieți ale Cetății Troia ● Tabăra de la Rîureni ● A doua naștere a unui continent: Australia ● Decembrie 1921: o guvernare de o singură lună sau hapul liberal al monarhului ● Între lingvistică și istorie: amintiri ale academicianului profesor Iorgu Iordan ● Zori în plină noapte: 70 ani de la Congresul II al P.M.S.D.R. ● Documente ale istoriei: Edictul de la Nantes ● Aveți un loc pînă în centru?: amintiri din anii ilegalității ● Români bistrițeni față în față cu Bonaparte ● Coaliția de la Mazar Pașa ● Bibliotheca Historica Romaniae — un deceniu ● Organizații de extremă dreaptă în anticamera Gărzii de Fier

CONTENTS

Dimitrie Cantemir — 300 Years since His Birth. **D. ALMAŞ** The Prince's Family...2; The Treaty of Anti-Ottoman Alliance between Moldova and Russia (1711)...12; **ŞT. S. GOROVEI** Fellow Exiles...16; **S. IOSIPESCU** A Monastery Founded by the Cantemirs: Mira...18; The Remains of Cantemir Are Brought Back to the Country.....20
DUILIU ZAMFIRESCU Bucharest 1914: Portraits of Politicians 23
CRISTIAN POPIŞTEANU On the Track of History in the People's China 30
FLOREA DRAGNE C. G. Costa-Foru, a Romanian Barrister, Defends Human Dignity (1924) 40
O. FLOCA The Thracian Gladiator of Ulpia Trajana 47
M. MIRCEA Easter Island 50
E. DÖRNER In the 16th Century a Hohenzollern Possessed a Large Estate in Transylvania 55
D. TUDOR Romanian Navigation on the Danube 58
RADU VASILE The Five Days of Milan (1848) 63
V. BAGEACU Shah Mahmut and Poet Ferdousi 71
V. BUDURU The Romanians in the First Edition of Le Grand Larousse 76
I. TOACĂ, T. PINTEAN German and Bulgarian Socialists Support the Romanian Workers in Their Struggle (1917) 82
F. ANGHEL Towns on Fire: Hamburg and San Francisco ..84
VALERIU BRANIŞTE Behind the Political Scenes (February-August 1923) 90

SOMMAIRE

Dimitrie Cantemir — 300 ans depuis sa naissance. **D. ALMAŞ** La famille du prince...2; Le traité d'alliance anti-ottomane entre la Moldavie et la Russie (1711)...12; **ŞT. S. GOROVEI** Compagnons d'exil...16; **S. IOSIPESCU** Un monastère fondé par les Cantemirs: Mira...18; Lès restes de Cantemir sont ramenés au pays.....20
DUILIU ZAMFIRESCU Bucarest 1914: Portraits d'hommes politiques 23
CRISTIAN POPIŞTEANU Sur les traces de l'histoire en Chine Populaire 30
FLOREA DRAGNE L'avocat roumain C. G. Costa-Foru défend la dignité humaine (1924) 40
O. FLOCA Le gladiateur thrace d'Ulpia Trajana 47
M. MIRCEA L'Ile de Pâques 50
E. DÖRNER Au 16e siècle un Hohenzollern grand propriétaire terrien en Transylvanie 55
D. TUDOR La navigation roumaine sur le Danube 58
RADU VASILE Les cinq jours de Milan (1848) 63
V. BAGEACU Le schah Mahmoud et le poète Ferdousi 71
V. BUDURU Les Roumains dans la première édition du Larousse 76
I. TOACĂ, T. PINTEAN Des socialistes allemands et bulgares soutiennent la lutte des ouvriers roumains (1917) 82
F. ANGHEL Villes en flammes: Hambourg et San Francisco ..84
VALERIU BRANIŞTE Dans les coulisses de la politique (février-août 1923) 90

СОДЕРЖАНИЕ

Димитрие Кантемир — 300-летие со дня рождения. **Д. АЛМАШ** Семья господаря...2; Противотурецкий договор между Молдовой и Россией (1711) ...12; **Ш. С. ГОРОВЕЙ** Товарищи по скитанию...16; **С. ИОСИПЕСКУ** Монастырь Мира — созида тельство семьи Кантемир...16 Доставление праха в страну 20
Д. ЗАМФИРЕСКУ Бухарест 1914: портреты политических деятелей.....23
К. ПОПИШТЯНУ В народном Китае. по следам истории..30
Ф. ДРАГНЕ Румынский адвокат К.Г. Коста-Фору в защиту человеческого достоинства (1924) 40
О. ФЛОКА Фракийский гладиатор в Ульпии Траяна....47
М. МИРЧА Остров Пасхи..50
Е. ДЁРНЕР ХУІ — й век: член семьи Гогенцоллерн-великий землевладелец в Трансильвании.....55
Д. ТУДОР Римское судоходство на Дунае 58
Р. ВАСИЛЕ Пять дней города Милано (1848) 63
В. БАДЖАКУ Шах Махмуд и поэт Фердоуси 71
В. БУДУРУ Румыны в первом издании словаря Ларусс ..76
Л. ТОАКЭ, Т. ПИНТЯН Немецкие и болгарские социалисты поддерживают борьбу румынских рабочих (1917)..82
Ф. АНГЕЛ Пожары в Гамбурге и Сан Франциско 84
В. БРАНИШТЕ Политические кулисы (февраль-август 1923) 90

INHALT

Dimitrie Cantemir — 300 Jahre seit seiner Geburt. **D. ALMAŞ** Des Herrschers Familie .....2; Das antiottomanische Bündnis zwischen der Moldau und Russland (1711)...12; **ŞT. S. GOROVEI** Umherirrende Gefährten...16; **S. IOSIPESCU** Das Kloster Mira — eine Stiftung der Familie Cantemir...18; Die Gebeine werden ins Land gebracht.....20
DUILIU ZAMFIRESCU Bukarest 1914. Porträte von Politikern 23
CRISTIAN POPIŞTEANU Auf den Spuren der Geschichte. Quer durch Volkschina 30
FLOREA DRAGNE Der rumänische Rechtsanwalt C.G. Costa-Foru — Verfechter der Menschenwürde (1924) 40
O. FLOCA Der trakische Gladiator von der Ulpia Traiana 47
M. MIRCEA Die Osterinsel ..50
E. DÖRNER Ein Hohenzollern, Grossgrundbesitzer im Siebenbürgen des XVI. Jahrhunderts ..55
D. TUDOR Der rumänische Donauschiffsverkehr 58
RADU VASILE Jene fünf Tage von Mailand (1848) ..63
V. BAGEACU Schah Mahmud und der Dichter Ferdousi 71
V. BUDURU Die Rumänen in der ersten Larousse-Auflage ..76
I. TOACĂ, T. PINTEAN Deutsche und bulgarische Sozialisten unterstützen den Kampf rumänischer Arbeiter (1917) 82
F. ANGHEL Städte in Flammen: Hamburg und San Francisco 84
VALERIU BRANIŞTE Hinter den Kulissen der Politik (Februar — August 1923) 90

ABONNEMENTS : ROMPRESFILATELIA — Serviciul Import — Export presă, Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64-66, P.O.B. — 2001

magazin istoric

Bucureşti, intrarea Ministerului nr. 2, et. IV, — Sectorul 1, Oficiul poştal nr. 1, telefon 16 68 72, 15 16 68

REDACTORI: Ioan Dragomirescu, Ştefan Sorin Gorovei, Vasile Şimandan, Marian Ştefan, Ioana Ursu, Domnica Zavoicinschi
SECRETAR GENERAL DE REDACŢIE : Valeriu Buduru
PREZENTAREA GRAFICĂ : Radu Ion Popescu
TEHNOREDACTOR : Anton Tănase

Apare lunar, se găseşte de vînzare la chioşcurile de difuzare a presei. Abonamentele se fac la oficiile poştale, factorii poştali, difuzorii din întreprinderi, instituţii şi de la sate. Preţul unui număr 5 lei, abonamentul pe 6 luni — 30 lei, pe un an — 60 lei.

Tiparul executat la Combinatul poligrafic „Casa Scînteii" — Bucureşti

b

c

d

WILHELM TELL
MANUFACTURA
a
e